dit levende ORD

Modersmål-Selskabet

Det levende Ord

C. A. Reitzels Forlag A/S

Det levende Ord
Modersmål-Selskabets årbog 1983

Udgivet med støtte af Dronning Margrethes og Prins Henriks Fond og Undervisningsministeriet
Copyright © Forfatterne, Modersmål-Selskabet og
C. A. Reitzels Forlag A/S

Årbogsudvalget:
Poul Hansen (formand)
Arne Hermann
Gerda Th. Leffers
Grethe Rostbøll

Omslag
Erik Ellegaard Frederiksen IDD

ISBN 87-7421-401-2

Indholdsfortegnelse

Forord 7

Det levende Ord 9
af Gustav Albeck

Grundtvigs opdagelse af det levende ord

– i kirken 28
af A. Pontoppidan Thyssen

– i samfundet 39
af Morten Bredsdorff

– i skolen 48
af Vilhelm Nielsen

Samtalen i hjem, skole og undervisning 59
af Frederik Christensen

Et skær af fortrolighed – Grundtvigs folkelige versekunst 66
af Jørgen Fafner

Grundtvig-sangen i går, i dag og i morgen 88
af Niels Martin Jensen

Salmesang – gådesang 92
af Jørgen I. Jensen

I begyndelsen var fortællingen 102
af Svend Bjerg

Æventyret som fortælling 112
af Sophie Nedergaard

Det levende ords muligheder i massemedierne 123
af Elsa Gress

Forord

Det har været naturligt for Modersmål-Selskabet i Grundtvigåret 1983 at samle årbogens indhold omkring centrale problemstillinger, der i dag udgør arven efter Grundvig.

Ud fra Gustav Albecks indkredsning af begrebet »Det levende Ord« har Selskabet bedt en række forskere og en gruppe mennesker tilknyttet folkeoplysning i bred forstand kommentere netop deres områdes forståelse af »Det levende Ord« og dets muligheder i fremtiden.

Det har været hensigten med denne bogudgivelse at videregive en grundig og veldokumenteret indsigt i Grundtvigs egen brug af begrebet i kirke, samfund og skole. Derfor er første del af bogen grundig med hensyn til citater og henvisninger. Vi håber, læserne vil glæde sig over denne videnskabelige grundighed.

Anden halvdel er en levende og perspektivrig forholden sig til Ordets og Samtalens muligheder set med nutidens øjne. Det har glædet Selskabets bestyrelse, at forfatterne med stor ildhu, megen fantasi og fin sproglig indfølingsevne har evnet at forklare, hvordan *det talte ord* kan høres, synges og opleves. Det opleves i fortællingen, i samtalen, når den bryder igennem, og i sangen, når den kombineres med en folkelig musik. Sågar i massemedierne kan ordet nå frem, når den rette bruger bliver sig budskabet bevidst.

Det går som en tråd gennem alle bogens indlæg, at Grundtvig er så dansk. Det skær af fortrolighed, som Jørgen Fafner omtaler i forbindelse med digtningen, præger alt i alt forfatternes holdning til Grundtvig og hans indflydelse i dag.

Fortroligheden er på én gang fornemmelsen af at have hørt tingene før og oplevelsen af at vide, at man er på rette vej. *Det levende Ord* er en meget optimistisk bog, fordi fortroligheden med Grundtvigs verden i ord og billeder er en fortrolighed med det danske folks historie og med vores egen historie. De mange nye synsvinkler på denne forståelse viser, at vi også som folk er på vej: Der *bliver*

fortalt, der *synges* igen af hjertens lyst – på dansk, og viljen til samtale præger de folkelige kredse.

Modersmål-Selskabet vil gerne hjerteligt takke bidragyderne, der igen i år vederlagsfrit har stillet deres arbejde til rådighed.

En særlig tak til redaktør Michael Blædel, der har udført det store praktiske arbejde med tilrettelæggelsen, samt til grafikeren Erik Ellegaard Frederiksen, der som altid har bestemt bogens ydre form.

Grethe F. Rostbøll

Det levende Ord

Gustav Albeck

Spørger man en nogenlunde litterært orienteret dansker, om han kender udtrykket »Det levende Ord«, vil han næppe være i tvivl om, at det har noget at gøre med N. F. S. Grundtvig. Stiller man ham spørgsmålet på en lidt anden måde, f.eks. således: »Ved De, hvorfra udtrykket stammer?« vil han, om han er lidt intelligent, ane uråd og svare: »Ja, så er det altså ikke af Grundtvig;« et svar, der netop røber, hvor tæt udtrykket er knyttet til den store profet og skjald. Det er derfor ganske forståeligt, at der hersker nogen uklarhed med hensyn til udtrykkets genesis.

I ODS er udtrykket behandlet to gange og i to forskellige betydninger. Under ord, 4.1 hedder det: *»I særlige forb. (det) levende ord, (jf.* livets ord u. liv 9.3 samt livsord 2) *om guds ord som forjættelse om, som vejen til det evige liv; hos Grundtv. spec. ... om (de af Jesu mund udgåede ord:) trosbekendelsen ell. fadervor.*

Som eksempel på den mere almene, bibelske benyttelse af udtrykket anføres et citat fra Ap. G. 7.38: »Moses ... annammede de levende ord, at give os.« Som eksempel på Grundtvigs mere specielle brug af udtrykket citeres det kendte sted fra Kirkens Gienmæle (1824): »det levende Ord, der beviislig var udgaaet af Christi Mund (ɔ: trosbekendelsen ved dåben).« Nogen nærmere forklaring gives ikke. Formentlig er man gået ud fra, at udtrykket, når det af Grundtvig anvendes i den for ham særegne, religiøse betydning, hidrørte fra Bibelen, f.eks. fra det anførte sted i Ap. G. Dog henvises der i denne forbindelse til ODS' omtale af de af Gr. benyttede vendinger: »det lille Guds Ord« (om trosbekendelsen) og »det lille Ord af Herrens egen Mund« samt til Gr.s anvendelse af udtrykket »det levende Ord« i en videre og ikke specielt religiøs sammenhæng.

Det hedder om denne anden anvendelse af udtrykket (Ord 2.2): »det levende ord, *mods.* det døde ord *(... efter Grundtv. og især hos ham og hans tilhængere) om det talte sprog, det (til undervis-*

ning, vækkelse anv.) mundtlige foredrag, mods. det skrevne (trykte) (der mentes at mangle den vækkende, personlige kraft).«

Som eksempel herpå anføres den kendte ytring fra »Nordens Mytologi eller Sindbilled-Sprog« (1832): »(de) gik ud fra Bogstav-Skriften, istedenfor fra det levende Ord.«

Som sagen fremstilles kunne det se ud, som ODS regner med, at udtrykket »det levende Ord« i modsætning til »det døde Bogstav« – altså om det talte ord (også det verdslige) i modsætning til det skrevne ord – hidrørte fra Grundtvig. Men dette er ingenlunde tilfældet. Han er ganske vist den, der har gjort udtrykket kendt herhjemme. Men udtrykket er et litterært lån med mange og fornemme aner.

Grundtvigs hovedsynspunkt, at det talte ord har langt større virkning end det skrevne (trykte), er forøvrigt blevet forfægtet på dansk, længe før end han gjorde det til sit. Således udtalte den meget særprægede norske teologiske og juridiske kandidat *Ulrik Green* allerede o. 1750, at »en halv levende Stemme har mere Eftertryk end 10 Døendes Raab, udførte ved Bogtrykkerie.«

Green er »ikke med Urette blevet betegnet som en Forgænger for den Grundtvigske Højskole« (i C. Nyrops bog »Dansk Haandværkerundervisning« (1893)). Han etablerede i 1765 en undervisning for københavnske håndværkere, specielt i matematiske og naturvidenskabelige emner. Og undervisningsmetoden var mundtlige *foredrag*. – Grundtvig har næppe kendt noget til Green og hans virksomhed – ejheller den anførte bekendelse til det talte ord. Men han mødte et med Greens udsagn beslægtet ønske, da han i 1810 anmeldte *Jens Baggesens* berømte bog »Gjengangeren og han selv«, hvori digteren anråber de højere magter:

»Giv os Sprog,
Hvis Lyd i Toner frem for Hjertet stræbe
Paa den begejstrede livfulde Læbe
I steden for, som Ord paa Bladet af en Bog
Lig døde Sommerfugle taus at klæbe ...«

Men der er intet i Grundtvigs anmeldelse, der tyder på, at han er blevet slået af rigtigheden i den ham ellers så kære ældre digters poetiske bøn. Næste gang Grundtvig blev konfronteret med »det levende ord« – i profan betydning – var i 1811. Men heller ikke ved den lejlighed røbede han tegn på at begrebet »det levende Ord«, Gudsordet, såvel som »Menneskeordet«, skulle blive et centralt element ikke blot for teologen, men også for pædagogen Grundtvig.

Formentlig har Gr., der var en stiv latiner, oprindelig truffet udtrykket hos romerske forfattere. Modstillingen levende ord overfor døde bogstaver fremtræder i hvert fald som en stående vending hos såvel klassiske som senlatinske forfattere. Det må her være tilstrækkeligt at henvise til *A. Otto:* »Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer«, Leipzig 1890, p. 378, der ved citater af Seneca, Qvintilian, Plinius, Cellius, Tertulian og Hieronymus godtgør, at udtrykket *vox viva* som almindelig folkelig vending anvendtes for at betegne »die mündliche Rede, im Gegensatz zur geschriebenen Überlieferung«. Otto har tilmed et citat fra selve Cicero, hvori udtrykket forekommer på græsk (og som almindelig talemåde): Ubi sunt qvi aiunt ξώσης φωνῆς.

Det er derfor ikke så underligt, at man træffer udtrykket hos en så klassisk præget digter som Fr. Schiller. Det hedder i hans »Die Sänger der Vorwelt«:

> Sagt, wo sind die Vortrefflichen hin, wo find' ich die Sänger,
> Die mit dem lebenden Wort horchende Völker entzückt, ...

Schillers digt (i sin ældste form fra 1798) fremkom i 1811 i en dansk oversættelse ved provst og sognepræst for Eger (i Norge) F. Schmidt, der i tiden 24. januar til 18. maj 1811 opholdt sig i København. Schmidt var en hyppig gæst hos Rahbek og kom i det hele taget under sit ophold i tvillingerigets hovedstad sammen med de fleste af den danske højromantiks store ånder. Hans dagbøger er vrimlende fulde af anekdoter og situationsbilleder fra den danske guldalders første tid[1].

Schmidt, der synes at have sat megen pris på fru Kammas »Got-

ter«, måtte under et besøg i Bakkehuset d. 26. marts »halvt om halvt love Rahbek ... at ... skrive ham en »Sandsiger« inden denne uges udgang og dermed afbetale noget af de mange gotter, ... men Gud ved, hvor jeg skal få materiale fra til et helt »Sandsiger«-ark«[2].

Schmidt fandt imidlertid et emne og kunne d. 12. april aflevere sit renskrevne manuskript på Bakkehuset. Afhandlingen fremkom i nummeret for 17. april og bærer titlen »Forverdenens Sangere«. Den indledes med en oversættelse af Schillers ovennævnte digt, hvis to første linier gengives således:

> Siger hvor svunde de Herlige hen, hvor Sangerne findes,
> Som med det levende Ord trylled' det henrykte Folk,

Her har vi i 1811 udtrykket det levende Ord på dansk grund, men som oversættelseslån fra tysk. Det er imidlertid nok værd at kaste et blik på de betragtninger, som Schmidt føjer til sin oversættelse af Schillers digt.

Sin oversættelse benytter han til en undersøgelse af, hvorledes man i nutiden kan fremkalde lignende store virkninger af digte-, tale- og billedkunst, som man fandt hos grækerne og romerne, sådan som Schiller i sit digt udmaler det.

I Schmidts tanker om problemet indgår romantiske elementer, hellenistisk begejstring og stærke drag af rationalistisk kulturoptimisme, ligesom han citerer Jean Paul. I overensstemmelse med denne giver han digtningen forrangen for de andre kunstarter, og fremhæver religionen og fædrenelandets mærkværdige personer og begivenheder som en folkevækkende kunstners fornemste objekter.

I opposition til en ytring af Jean Paul: »Er der engang ingen religion meer og ethvert Guddommens Tempel forfaldet eller tomt ... da vil der endnu holdes Gudstieneste i Musernes Tempel« hævder Schmidt »at hvor der ingen Religion er meer, der vil heller ingen Sands være for Digterkunsten og følgelig heller ingen Dyrkelse i dens Templer. Desuden er det vel Digtekunstens Bestemmelse at tiene Gud og være en Præstinde i hans Tempel, men ikke selv at bygge sig et Afguds-Tempel«. Røsten i disse linier er Schmidts, men ånden deri

får en til at tænke på den Grundtvig, der netop i de samme dage sad og skrev på »Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng« (1812).

End mere kommer man til at tænke på (den senere) Grundtvig, når man (p. 221 ff.) møder Schmidts besvarelse af spørgsmålet: »hvorfor udrette Religion og Kunst ikke hos os, hvad de udrette hos Grækerne ...?« Thi han svarer: »Uden at indlade mig på andre Aarsager, vil jeg her blot pege paa det i ovenstaanede Schillerske Digt berørte Fortrin hos Forverdenens Sangere, at de

Med det levende Ord trylled' det henrykte Folk.«

Han fortsætter: »Det levende Ord mangler os og erstattes kun slet ved de mange døde Bogstaver. Vi ere Literati, Bogstavmennesker, som Moses Mendelsohn treffende kaldte os. Vi skrive og læse, saa Hænderne blive lamme og Øinene blinde; men levende Ord talte til Almeenheden om almeenvigtige Anliggender, høres sjælden eller aldrig.«

I det følgende fremsætter Schmidt en beklagelse over, at vi kun kender vore digtere gennem bogstaven – undtagen på teatret, »hvor de kun høres paa anden Haand – ofte svagt nok.«

Derefter følger en beklagelse over Veltalenhedens trange kår i datidens Danmark. Den har kun »tvende Hovedpunkter«, prædikestolene og skrankerne (de sidste endda kun i hovedstaden). »Det levende Ord høres saaledes egentlig blot i vore Kirker, og Digtekunsten har ingen, Talekunsten kun denne ene Plads, hvorfra den kan virke«. Men også den geistlige veltalenhed er ilde faren: »At imidlertid det levende Ord, selv fra den geistlige Talestol, næsten dets eneste Fristad, ikke virker med nogen særdeles Kraft paa Almeenheden, synes en sørgelig Erfaring at vise ... Ikke at tale om, at det levende Ord endog i Kirkerne, ofte bindes af det døde Bogstav, ofte st(r)ømmer fra Bladet, istedet for fra Hjertet ...« Grunden hertil er ifølge Schmidt, »at de, som skulde vorde geistlige Folketalere, savne en noksom omfattende praktisk Veiledning til at opfylde denne deres Bestemmelse«, rent bortset fra mangel på evne og lyst, »ligesom

overhovedet det uendelige Skriverie borttager meget af den Tid, hvori, og den Kraft, hvormed der skulde handles«.

Nået til enden med disse sine betragtninger, kommer Schmidt til det, som han kalder hovedsagen, nemlig det spørgsmål: »Hvorledes kan virkelige Folkeforsamlinger tilveiebringes i Harmonie med vor Statsforfatning, og derved aabnes Leilighed for den sande Digter, Taler og Kunstner til at virke kraftigt og velgiørende paa Almeenheden?«

Resten af artiklen indeholder et lidt fantastisk forslag om indførelsen af en slags »olympiske lege« i eller ved landets hoved- og stiftsstæder, væddekampe i legemsøvelser, parret med belønninger for »det bedste digt, den bedste tale og det bedste Kunstværk over et forud opgivet eller til eget Valg overladt Æmne af Fædrenelandets Historie –«. Altså en slags hjemstavns- og folkestævner, som et kvart århundrede senere Blicher fik gennemført det på Hohøj og Himmelbjerget.

»Men Digtet og Talen skulde ikke alene skrives og prentes, de skulde og – udvældede fra Hjertets Inderste – udstrømme fra Digterens og Talerens Læber med Begeistringens hele Varme over den lyttende Mængde, og vække og nære i Hjerterne de hellige Følelser for Konge og Fædreneland, for det Sande, Gode og Skiønne.«

Hertil føjer Schmidt forslag om, at man ved sådanne stævner skulle foranstalte »en høitidelig Optagelse af de confirmerede Ynglinge i Borgersamfundet«, et forslag han iøvrigt har hentet fra Engelstofts bog om national-opdragelsen. Festernes officielle karakter og deres alt andet end statsfjendtlige hensigter kunne understreges ved »Landsfaderens Nærværelse, da Folk og Fyrste derved fik den bedste Anledning til at lære saameget bedre at kiende og saameget høiere at elske hinanden«. –

Af praktiske vanskeligheder for planernes gennemførelse omtaler Schmidt kun »Anskaffelsen af et passende Locale« samt bekostningerne og »de Uordner (der) kunne befrygtes ved en saa stor Folkesamling«, vanskeligheder han dog ikke kan tro vil vælte planerne.

Rahbek, der i al gemytlighed havde fremkaldt dette store projekt, tog i det følgende nummer af »Sandsigeren« (24.-4.-1811) Schmidts

afhandling op til nøjere drøftelse. Han benytter lejligheden til et voldsomt angreb på »Tidsalderens uhelbredelige Letsindighed og Sorgerne ikke blot for dette Livs Næring, men og for dets Pragt og Blødagtighed ...« Men han tror ikke på, at det levende ord i sig selv er i stand til at vække folket af dvale: »Først Religion! Christendom! og da vilde christelige Taler og christelige Digtere finde Øren, der høre! da vilde det levende Ord talt, siunget, eller skrevet, ikke være som en Røst, der lyder i Ørken; og saaledes fremdeles: først Fædrelandsfølelse, Patriotismus! og da kunne vi have Fædrelandsfester, Nationalhøitider, hvor patriotiske Bedrifter og Handlinger kunne forherliges, og patriotiske Følelser næres.« Hos ham svinder det levende ords muligheder i datidens Danmark ind til at blive, hvad han i samme afhandling kalder »den svagmælede Sands for det Ædle og Skiønne«.

To spørgsmål melder sig straks: Har Grundtvig fulgt denne lille drøftelse? Og er det muligt, at der er en sammenhæng mellem denne debat og hans senere kamp for det levende ord?

I hvert fald det første spørgsmål må besvares bekræftende.

I Grundtvig-arkivet på Det kgl. Bibliotek findes et udkast til et svar på Schmidts »Sandsiger«-artikel. Udkastet, som Grundtvig ikke lod trykke, er fremdraget af nærværende afhandlings forfatter i et bidrag til »Festskrift til Peter Skautup, 21. januar 1956,« p. 367-374 under den lidt provokerende titel: »Da Grundtvig tvivlede paa »det levende Ords« Kraft.«

I udkastet tager Grundtvig afstand fra Fr. Schmidts betragtninger i »Sandsigeren«. Han afviser ikke blot tanken om, at man kan give ny styrke til nutidens kraftløse, næsten dødsmærkede slægt gennem etableringen af en slags olympiske lege, nationalfester efter græsk mønster med væddekampe såvel på idrættens som på åndens områder. Han tror heller ikke på, at Schmidt har ret, når han hævder, at »det levende Ord« er vor tids største savn, og at det alene magter at oplive den halvdøde.[3]

Og han fortsætter: »Hvad enten Man ved det levende Ord (forstaar) hint Ord, som var Gud, men blev Kød og boede iblandt os, eller Guds Ord gennem de hellige Mænd, da er dette udentvivl Sand-

hed, men er Talen om Menneskeord, er det ligesaa upaatvivleligt en stor Vildfarelse.«

Den Grundtvig, som kort forinden under store sjælelige lidelser havde gennemlevet et troens gennembrud, der til at begynde med fik ham til at afsværge al verdslig poesi, var ikke modtagelig for tanken om, at det verdslige ord på menneskets læbe var en livgivende faktor, der kunne redde samtidens »fordærvede Slægt«:

»Underværker kan ingen gøre uden Gud.« ... »Guds Ord er det eneste vi kunne haabe Noget af, fordi det har en skjult Kraft, som vore Ord savne, og griber det Slægten, da har den Alt, hvad den behøver, og kan den (ei) længere gribes af det, er den forloren, om saa al Verdens Digtere, Talere og Konstnere kunde opmanes af Gravene, thi saavist som det er, at Gud ogsaa taler gennem dem, naar de ville lade sig styre, saavist er det ogsaa, at Man maa tro fast paa Gud for at erkende hans Røst, og at det i Sandhed ei er det Guddommelige i Konsten, men mer dens tækkelige Former, som gøre Indtryk paa den Ureligiøse.«[4]

Man finder da heller ikke nogen lovprisning af det levende ord i Gr.s hovedværk fra den umiddelbart følgende tid, »Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng« (1812). Hverken Demosthenes eller Cicero forleder Gr. til at benytte udtrykket. Ejheller Steffens, hvis »Kraft og Ild i Aand og Ord, Øie og Gebærder« dog ellers fremhæves, og om hvem det hedder, at »han opslog sin Lærestol paa den halvvaagne Høiskole; det var ei slig søvnig Tale han førte, som den, der saa tit udgaaer fra Katedre ...«[5]

Typisk for Gr.s daværende syn på det talte ord overfor det skrevne bibelord er følgende citat fra hans omtale af dominikanerne og franciskanerne: »istedenfor de gamle Munke indelukde sig i deres Klostere, skulde disse vandre omkring, tigge deres Føde og prædike for menig Mand. Dette var en stor Velgerning paa en Tid, da det blev læg Mand forbudet at læse Bibelen og kun vilde hjulpet lidt at tillade det, da Faa havde Raad til at købe en Afskrift og endnu Færre kunde læse, end sige forstaa den. Var end disse Munkes Kristendom ingenlunde reen, straffede de dog den herskende Synd og Ugudelighed og opmuntrede til Gudsfrygt, Gavmildhed, Tarvelighed og Af-

hold, og at dette ingenlunde var forgæves, derom vidner den hartad utrolige Indgang enkelte Prædikener fandt hos hele Tusinder ad Gangen. Man saae saaledes en heel Stads Kvinder efter en saadan Prædiken aflægge deres Smykker, og Borgerne kaare Munken til Stadens Overhoved. Dog Dette og Mere kunde vel redde Kristendommen fra Døden, men ingenlunde helbrede den, det formaaede kun Guds rene Ord ...«[6]

Prædikenen, det levende ord, opfattes her blot som et surrogat i forhold til skriftordet, selvom dets gode virkninger ingenlunde forties. Sådan var og måtte Gr.s syn være i hans bibelkristendoms første tid. Men det er ikke noget bevis på, at han ikke har bidt mærke i udtrykket »det levende Ord« overfor »det døde Bogstav«, sådan som Fr. Schmidt havde udformet udtrykket på dansk (og kommenteret det). En lille ytring i en artikel fra begyndelsen af 1812 kunne i hvert fald tyde på, at Gr. havde udtrykket i tankerne. Det er i hans »Svar paa Anmeldelsen af Saga« (Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn 14.-3.1812, Sp. 339), hvor han skriver: »er der endnu i det halvdødede Ord paa Papiret Noget som kan vidne om dets Udspring fra Væsenets inderste Kilde, da er det i mine Skrifter visselig tilstæde«.

Det halvdødede Ord paa Papiret! Udtrykket er formentlig det første skridt på Grundtvigs vej til erkendelsen af berettigelsen af den klassiske modstilling: det levende ord overfor det døde bogstav.

Imidlertid er det bemærkelsesværdigt, at Gr. allerede i sin bibelske periode anvender udtrykket det levende Ord med et rummeligere betydningsindhold, end det havde, hvor det forekom i bibeloversættelsen, altså ikke blot om Guds ord til Moses, men om skaberordet, »Ordet, som var af Begyndelsen« (og med en tilbøjelighed til at udide det til at omfatte Guds ord, hvor vi møder det).

I en utrykt oversættelse af Johannes' første brev (fasc. 147)[7], som ikke kan være yngre end fra 1815, ændrer Gr. således den gamle oversættelses ordlyd: »Det, som var fra Begyndelsen ... nemlig om det Livsens Ord ... forkynder vi Eder« til: »det levende Ords Vilkaar, som var fra Begyndelsen, kundgøre vi Eder«. I en lignende forbindelse træffes ordet tillige i »Bibelske Prædikener« (1816), ja, allerede i den første af disse, dateret 12. juni 1813. Nogen sondring

mellem levende talt ord og dødt skrevet venter man i denne sammenhæng ikke. Det hedder da også i optakten til prædikenen om de ord af Peters første brev (5:1-4), der udgør perikopen: »saaledes taler han endnu, enddog han er død, gjennem det skrevne Ord«. (BP p. 3), men længere henne i samme prædiken (p. 10) citeres Peters udsagn om »Guds Ord, som lever« (1:1:2), og med udgangspunkt i frelserens ord: »Mennesket lever ikke af Brød, men af hvert Ord, som udgaaer af Herrens Mund« nævnes det, at vi har Guds Ord »i Overflødighed, uforfalsket i de hellige Skrifter, det er som Guldæbler i Sølvskaaler, det er den himmelske Spise, som naar den annammes af troende Sjæle, gjør dem deelagtige i det Guds levende Ord, som var i Begyndelsen, som blev Kjød og boede iblandt os ...« En gradsforskel mellem det levende ord (ordet af Guds mund) og skriftordet er her billedligt angivet. Derimod er udtrykket ikke sat i relation til skriften i prædikenen søndag Sexagesima 1815 (BP p. 329), hvor der tales om at »trodse Alt med det levende Ord, som skal gjennemklinge de evige Himle, naar deres Skik omskiftes, og denne Verdens Skikkelse forgaaer«.

For Gr. var ordet som realitet et grundproblem i hans tanker om menneskenes vilkår og om poesien og dens forbindelse med religionen. Disse problemer optog ham umådelig stærkt, navnlig i de år, hvor han udgav tidsskriftet »Danne-Virke« og især o. 1817. Blandt de mange betragtninger, han dengang nedskrev, men ikke selv lod trykke, findes et bemærkelsesværdigt udkast til en afhandling med titlen: Om Ordet i Tanke, Tale og Skrift. Det er trykt i »N. F. S. Grundtvigs Værker i Udvalg« II, p. 278 ff[8]. Det hedder her bl.a.:

»Menneske-Ordet i sig selv er den bestemte levende Tanke. Ordet i sin Kraft er den levende Forbindelse mellem Aand og Legeme. Ordet i sin Virksomhed er Aandens levende Vexel-Virkning. Ordet kan kun høres, fordi det ei kan forene sig med noget legemligt uden Lyden i Røsten, men dets Tegn kan dog sees som Bog-Staver, og for den, som har hørt det levende Ord, ei blot gienvække men ogsaa vække levende Tanker, dog det Sidste vel kun hos dem, der selv ere Forfattere.«

I disse linier bestemmes ordets plads – og først og fremmest det levende Ords højere stade i forhold til det skrevne. I fortsættelse heraf hedder det, at »Ordet kun i Røsten er tilstæde i sin legemlige Kraft og i Skriften kun i sit Tegn.«[9]

Denne skelnen mellem røsten (vox viva) og det skrevne ord træffer vi ogsa i »Udsigt over Verdens-Krøniken fornemmelig i det lutherske Tidsrum« (1817), hvor det, som af Begtrup paapeget, hedder om Luthers tyske Bibel, at den vilde have holdt sig lige saa rolig som den latinske, »naar den ej havde faaet Kraft og Vinger i den levende Røst«.[10]

Sammenholder man de ovenfor anførte eksempler, der muligvis kunne suppleres ved en mere systematisk gennemgang af Gr.s forfatterskab i tiden 1812-1817, med Fr. Schmidts brug af den klassiske modstilling, vil man se, at G. i denne periode nok opererer med forskelligheden mellem tale og skrift, men ingenlunde tilspidser den til et absolut modsætningsforhold, således som Schmidt gjorde det i sin »Sandsiger«-artikel. Hos Gr. bliver det skrevne ord i 1812 kun halv dødt, ligesom forskellen mellem tale og skrift i 1813 blot udtrykkes billedligt som forskellen mellem guld og sølv og i 1817 mere filosofisk som forskellen mellem realitet og realitetens tegn.

Men her ved overgangen fra Gr.s bibelske til hans historiske kristendom indtræder der et omslag, der muligvis har forbindelse med Gr.s voksende tvivl om bibelordets absolutte autoritet, og som utvivlsomt samtidig skyldes påvirkning udefra.

I året 1817 udsendte Henrik Steffens sit tobinds-værk: »Die gegenwärtige Zeit und wie sie geworden«, hvor han i omtalen af universiteterne retter et voldsomt angreb på deres søvndyssende arbejdsformer og højlydt beklager, at den tåbelige, »fasst unglaublischer Unsinn, das lebendige Wort von diesen Rednerstühlen ausgeschlossen hat ...« (anf. Skr. p. 715), ligesom han udtaler sin overbevisning om, at »die lebendige Rede hat eine Kraft, die dem Geschriebenen nie zukömmt.« (p. 713).[11]

Som i to andre breve udtaler Gr. ønsket om at træffe Steffens personlig og tale med ham. I det første (nr. 198) har han skrevet, at

det nytter ikke »at betegne vor Uenighed med Bogstaver, tale med Dem af Hjertens Grund ... det er et af de Ønsker ... som jeg stedse bør nære ...« I et andet (nr. 199) hedder det: »længe har jeg ønsket at tale med Dig, tale Meget med Dig, og i Mangel deraf i det Mindste at kunne skrive Dig til, og see Brev igjen.« I et brev af 5.-4.-1820 (nr. 219) ønsker Gr. først og fremmest, at de to frænder skal lære hinanden bedre at kende: »Men saa let det er mig i Kiøbenhavn, at kiende Dig som Forfatter, hvem jeg ovenikøbet tidlig lærde at kiende af Dit levende Ord; saa vanskeligt er det vist nok for Dig i Breslau, at kiende mig, hvem Du kun har seet stum. Formodentlig vil det derfor aldrig faae nogen ret Art med vort Bekiendtskab og Vexel-Virkningen, dersom vi ikke engang personlig mødes og tale mundtlig sammen, thi det veed vi begge, at Bogstaver, skiøndt de ere al Ære værd, dog er kun et maadeligt Surrogat for viva vox, ei nær saa godt engang, som Sedler for klingende Mønt, da Transporten hist falder dobbelt besværlig. Under denne Betragtning tænker jeg tit: gid Steffens var i Kiel! og at det ingen Henseende er et daarligt Ønske, turde Du maaske selv indrømme, eller vil dog i det Mindste finde, det er ikke gjort hen i Vejret; thi skulde vi end være uenige om, at al Virksomhed i Historiens Aand staaer fiendtlig mod, hvad der er opstaaet imod den, er det dog lige vist, at for det levende Ord havde Kiel et bedre Stade end Breslau, og at den Aand, der ønskede at stifte et Ægteskab mellem Tydsk og Dansk, og afbilder og udtrykker klarlig et saadant, aandelig talt, staaer i Kiel, hvor han saa end er, og vilde da udentvivl ogsaa der finde sig legemlig paa sin Hylde ...«

Her har Gr. – tydeligt nok under pavirkning af Steffens – optaget den profane brug af udtrykket det levende ord (om talen og ikke mindst den vækkende katedertale) og røber samtidig sit kendskab til udtrykkets latinske proveniens. Året før havde han iøvrigt brugt udtrykket i samme »steffenske« betydning i sit svar til »En Deel Studenter« (16. september 1819), breve I, nr. 212, p. 523: »Var jeg Professor, skulde det være mig en stor Fornøielse at optræde i Studenter-Kredsen og stræbe med det levende Ord efter Evne at tolke, hvad Fædrelandet behøver, maa kræve og vente af sin studerende Ungdom, stræbe at oprulle og befæste det historiske Baand, der bør

sammenknytte Videnskaberne og deres Dyrkere i dem, stræbe at vise mine yngre academiske Brødre hvad Erfaring og Eftertanke har lært mig om Maaden, hvorpaa man maa behandle sit Fag, for at vorde hjemme deri og virke derfor, uden aandslammende Eensidighed ...« Og som modsætning til Gr.s Ønsker: »nu derimod er det min Pligt ... at indskrænke mig til Skrift ...« Modsætningen mellem tale og skrift er åbenbar. Afgrunden er blevet synlig. Ganske lærerigt er i så henseende det billede, som Gr. anvender i et tredie brev til Steffens, hvor han ikke kan nøjes med at betegne bogstaverne som et mådeligt surrogat men siger, at dette surrogat »ei er nær saa godt som Sedler for klingende Mønt.« Udtrykket bør sammenlignes med den billedlige tale i prædikenen fra 1813, hvor det levende ord var guld og skriften sølv. Men det hang naturligvis også sammen med, at ordet i de forrige tider ene og alene var Guds ord og skriften den hellige skrift.

I tiden efter 1814 kredsede Gr.s Tanker ofte omkring muligheden af at komme til nøje erkendelse af, hvad der var Guds egne ord i Bibelen (se Begtrup: »Grundtvig som Bibelkristen«, især p. 71 ff.). Den lange tankeproces førte ham skridt for skridt frem mod den religiøse erkendelse, der brød igennem i 1825, og som fandt sit første voldsomme udtryk i kampskriftet mod professor H. N. Clausen: »Kirkens Gienmæle«. Gr. har – langt senere, men absolut troværdigt – skildret baggrunden for den erkendelse, som førte til hans kirkelige kristendom, først og fremmest hans bekymring over »den fortvivlede Stilling, hvor Kristi Menighed, og navnlig alle dens Børn og ulærde Medlemmer var kommen derved, at næsten alle de skriftkloge trodsig paastod, at ikke alene den hellige Skrifts Oprindelse, Omfang, Ægthed og rette Fortolkning var meget tvivlsomme, men at de kirkelige Grund-Lærdomme om Treenighed, Kristi Guddom og Forsoningen, naar man var Grund-Sprogene mægtig og saae ret til, slet ikke fandtes i Bibelen, som hos alle Protestanter jo dog var Troens eneste Hjemmel.« Uagtet Gr. afviste rationalisternes bibelkritik og skriftfortolkning som »omtrent lige ugrundede og uærlige,« var han klar over, at end ikke hans egen bibelkundskab ville forslå til at

trodse troens fjender »naar jeg ikke tillige havde kirkehistorisk Kundskab og havde fremfor alt et Aandens Vidnesbyrd i mit Indre som kunde trodse al Verdens.« Det gjaldt for ham om at vriste kristendomsfortolkningen ud af rationalisternes klør: thi »hvis Skriften var den kristne Menigheds Troes-Regel, da vilde Vantroen nu, da næsten alle de skriftkloge hyldede den, have et langt gyldigere og stærkere Vidnesbyrd end troen, som kun nogle enkelte skriftkloge bevidnede.« Heraf drog Gr. da den slutning, »at saa vist som Jesus Kristus var Guds Faders enbaarne Søn, saa vist maatte der ogsaa i Kirken findes et langt gyldigere og stærkere Vidnesbyrd om den ægte, oprindelige kristne Troe, end Bogstav-Skriften paa nogen Maade kunde være for Kvinder og Børn og alle de ulærde. Da jeg nu i denne Retning uafladelig grublede, læste og skrev under Bøn og Paakaldelse, se, da slog det mig i et velsignet Øieblik: at det mageløse Vidnesbyrd, jeg saa møjsommeligt ledte om i hele Aandens Verden, det gjennemlød som en Himmel-Røst hele Tiden og Kristenheden i den apostoliske Troes-Bekjendelse ved Daaben.« (Kirke-Speil, US X, p. 553).

I trosbekendelsen, »det levende, høirøstede Vidnesbyrd om, hvad der er den sande Christendom« (som det hedder i en artikel fra 1828) havde Gr. fundet »den uforanderlige, vi troe urokkelige Grundvold baade for Troen og for Lærdommen i den Christelige Kirke«. Han havde (som han udtrykte sig i 1828) ikke fundet kirken i skriften, men skriften i kirken. Det mundtlige vidnesbyrd, trosbekendelsen, havde taget Bibelens plads som kristendommens grundvold. Det var dette vidnesbyrd, han fra nu af benævnede: det levende Ord (af Herrens mund)[12]. Med et af de vældige greb, der kendetegner geniet, havde han løftet det gamle klassiske udtryk vox viva op i sin religiøse erkendelses sfære, forenet det med bibelvendingen »det levende Ord« og af denne forening skabt sit eget mægtige grundbegreb. I hans senere (religiøse) skrifter anvendes udtrykket specielt om trosbekendelsen, men også lejlighedsvis om Fadervor og om Guds ord til Moses (jf. Nordens Mythologi p. 59).

Men det var ikke ensbetydende med, at han ikke længere benyttede udtrykket »det levende Ord« i den gamle klassiske betydning,

den, F. Schmidt (og Steffens) havde anvendt det i. Hans religiøse erkendelse havde tværtimod forstærket hans overbevisning om det levende ords magt også på profane områder.

Tydeligst træder det frem i Nordens Mythologi, hvor det bl.a. hedder (p. 62): »Det maa være det første Skridt til ret Forstand paa *Ord og Skrift*, at vi skarpt adskilte to saa uensartede Ting, og indsee, at Ordet staaer netop saa höit over Skriften som *Legemet* over *Skyggen*, og som Han der skabde Tungen over ham, der skiærer Pennen.« Ja han går så vidt at sige til læseren, at »har han ingen levende Forestilling om det begeistrede Ords magelöse Kraft og Herlighed, naar det svinger sig let i Sky paa Röstens Vinger, fremfor naar det skyggeviis aftegnes paa Papiret, da kan jeg maaskee være til hans Tjeneste ved en anden Leilighed, men her kan jeg ikke hjælpe ham, og han maae ligesaa godt lukke bogen först som sidst, thi ærlig talt, han forstaaer ikke et eneste Ord deraf.«

Denne energiske understregning af det levende ord har sammenhæng med den definition, Gr. i det pågældende store værk giver af Mytherne: »levende, mundtlige Ord, ikke paa Hverdags-Sproget, men paa Billed-Sproget, som de Gamle for ramme Alvor kaldte Gudernes Tunge-Maal«, – eller som Gr. også udtrykker det: »et begeistret Ord i sin Kraft.«

Det kunne være kvalfuldt nok, selv for Gr.s venner, at gå ind på hans ideer om »det levende Ord«, som de udviklede sig hos ham, navnlig i tiden før og efter fremkomsten af Nordens Mythologi (1832). Selv hans nærmeste ven, Ingemann, måtte erkende, at han ikke kunne følge ham, især ikke i hans tro på »den totale Død og Aandløshed i al menneskelig Skrift og i alt Billedværk.« (Breve fra Ingemann til Grundtvig af 15.-11.-1836 og 10.-1.1837)[13]. I det sidste af disse breve spørger Ingemann: »hvad skal vi med den skarpt adskillende Rangorden mellem disse Aandens og Livets Tjenere? Øjet og Haanden kunne jo endogsaa gjennem Tider og Slægter være virksommere for Aanden og Livet, end Kjødtungen og Bruskrøret, saasandt den aandelige Røst og Hørelse har hjemme i Sjælen og ikke i Legemet, hvis Organer tilsammen kun ere Aandens og Livets temporære Tjenere. ... Hvert mundtligt Ord fra Saxo og Shakspeares Tunge

er jo som dødt og usagt for os, medens det Liv og den Aand, der har rørt sig i dem, endnu taler levende til os fra hvert Blad i deres Bøger.« For at tydeliggøre sine tanker medsender Ingemann et lille digt på to strofer: »Tegn og Billed«, hvori det bl.a. hedder:

> Hvert Bogstav er dødt; men hvert Ord har dog Liv,
> Naar Aanden kan Sifrene stave –.

Gr.s svar (af 12.-1.-1837)[14] er såre åbenhjertigt og giver – som det er sagt – »hans mest slaaende argumentation for det levende ord«[15]. Gr. definerer heri ånd som: »Kraftytringen af en højere Synsmaade for Livet« og skelner skarpt mellem 1) Spor af Aand eller Tegn dertil – og 2) det levende Udtryk deraf. Det er hans Paastand, at det mundtlige, lydelige Ord er det eneste under Solen, »hvori denne højere Betragtning af Verden og Livet kan levende udtrykke, forplante og meddele sig –«. Han paastaar, at dette er en Erfarings-Sandhed og en Naturlov. Hvad erfaringen angår, har historien vist ham, at »en begejstret Røst var aldrig magtesløs, hvorimod selv de aandfuldeste Bøger bestandig var det –«. Og hvad naturloven angår, peger Gr. på det forhold, at »Ordet paa vore Læber er det eneste usynlige, som med Liv kan udtrykke Tanker og Følelser, altså det eneste levende og sanselige paa Jorden, hvori den usynlige Aand virkelig selv kan være, hvoraf synes nødvendig at følge, at det lydige Ord ogsaa er det eneste, hvorigjennem Aand kan virke levende. At baade Tungen og Læberne er af Kjød, kan her ikke komme i mindste Betragtning; thi Hænderne, hvormed baade Bogstaver og Billeder dannes, er jo lige saa lidt af Aand; med den store og vigtige Forskjel er, at Hænderne ej kan frembringe noget usynligt, som falder sammen med Aanden, saa, hvor megen Aand end Haandens Værker kan forudsætte, besidde de dog ingen, men er kun Tegn og Billeder, som, naar de tages for Aanden selv, forudsætte og nære Aandløshed; medens det ene er Tungen og Læberne givet: i Aandens Tjeneste at frembringe et usynligt Storværk i »det vingede Ord«[16], der sammensmelter med Aanden selv, og kan aldrig stjæle, men kun udbrede, befæste og oplyse Aandens Hylding.«

For helt at kunne følge Gr.s tankegang i dette svar til Ingemann, bør man gøre sig klart, at der for Gr. består en nøje forbindelse, (ja, identitet) mellem menneskets gudindblæste ånd og åndedrættet. Det er dette sidste, der i forbindelse med taleorganerne betinger røsten. Det er selve livskraften, åndedrættet, det, om hvilket Gud og menneskene er fælles, som forudsætter existensen af det levende ord.[17]

Vi har her – kun i store træk – kunnet følge udtrykket »det levende Ord«, som det er vokset og blevet omformet i Gr.s sprogbrug. Til slut blot et par bemærkninger om hans egen benyttelse af det talte ord.

Der er talrige vidnesbyrd om, at Gr. selv havde en umådelig fængslende måde at tale på, ikke mindst i sine manddomsår. Selv har han også erkendt denne sin evne. Første gang, da han i januar 1814 greb ind i studenternes aktion for at melde sig som frivillig i den forestående kamp, og vel ikke kunne vinde tilslutning hos alle sine tilhørere, men dog kom til at spore en ikke ringe virkning af sine ord. Anden gang, da han holdt sine stærkt besøgte »Mands Minde«-forelæsninger på Borchs Kollegium i 1838. Senere som prædikant, hvor han ofte talte for fulde kirker. Men en oplevelse, der måtte gøre indtryk på ham, fik han, da han, indbuden af selve Orla Lehmann talte til den store forsamling på Skamlingsbanken 4. juli 1844. Han har selv skildret oplevelsen i »Skovhornets Klang mellem Skamlings-Bankerne«, hvori han søger at genskabe sin tale på tryk. Men han er klar over, at den trykte tale kun dårligt kommer til at ligne originalen: »vel betegnes derved kun meget svagt, hvad jeg sagde i de stive fem kvarter, Kiøbenhavns-Posten meddeler, at jeg skal have talt ...«

Og han fortsætter: »For de opmærksomme Tilhørere ... vil her ... være meget, som de ved at se tegnet, halvveis hører igien, men ogsaa fattes Meget, baade Alvor og Gammen, der lever og døer sammen med det lydelige, det fuglevingede Ord, som jeg aldrig har fundet saa let, saa flydende, saa kiækt, saa forvovent og saa lykkeligt paa mine læber, som mellem Skamlings-Bankerne ...«

Hvad der her skete, var at Gr. oplevede og selv bidrog til en natio-

nalfest af lignende art, som dem Fr. Schmidt (med udgangspunkt i Engelstofts skrift om nationalopdragelsen) havde foreslået. Om Gr. har været sig dette bevidst er højst usikkert. Men at hans benyttelse af begrebet det levende ord i tiden 1812-17, kan have sammenhæng med Schmidts lille afhandling er mere end sandsynligt. Først da han var kommet ud af sin strengt bibelske periode og havde mødt sin egen tvivl om, at hvert ord i skriften var selve Guds udtalte ord, var vejen åben for en kraftigere skelnen mellem skrevet og talt. Og just da kom Steffens og gav ham yderligere tillid til det levende ords kraft. En tillid, som blev til en overbevisning, der kom til at sætte skel i den nordiske kulturs historie.

GUSTAV ALBECK

Professor f. 1906 mag. art. i nordisk filologi, 1932. Adj. ved Den jydske Handelshøjskole 1941-44 og ved Århus Universitet 1943-49. Dr. phil. 1946, professor 1958-76. Censor i kulturhistorie ved Handelshøjskolen i Kbh., 1966-77. Litt. arb.: bl.a. »Grundtvig og Norden« (1942), »Grundtvigs slemme skolegang« (1943), »Omkring Grundtvigs Digtsamlinger« (1955) og »N. F. S. Grundtvigs Dag- og Udtogtsbøger« (1979). Redaktør af »Grundtvig-Studier« fra 1952.

1. Provst Fredrik Schmidts Dagbøger, udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, ved Ole Jacobsen og Johanne Brandt Nielsen, I, 1966.

2. Anf. udgave p. 238 »Sandsigeren« var det litterære ugeblad, som Rahbek, til afløsning af »Minerva«, udgav i 1811. Af S.' dagbog fremgår det, at S. allerede d. 27. marts oversatte Schillers digt og heri fandt et passende udgangspunkt for sin Sandsiger-artikel.

3. Ovennævnte festskrift, p. 370.

4. Ibid, p. 371.

5. Anf. skr. p. 353.

6. Ibid. p. 98-99.

7. Jf. Gustav Albeck: Grundtvigs forsøg som bibeloversætter, bidrag til den danske Bibels historie, Århus 1950, p. 171.

8. Se også Helge Toldberg: Grundtvigs symbolverden, Kbh. 1950, p. 16 ff.

9. VU II, p. 279-280.

10. VK 1817, p. 606. Holger Begtrup: N. F. S. Grundtvigs kirkelige syn 1825.

11. Bogen fremkom i Berlin, sommeren 1817. Grundtvig lærte Steffens' skrift at kende, men muligvis først i 1820. Han omtaler det i et udkast (trykt i Georg Christensens og Stener Grundtvigs udgave af Grundtvigs breve nr. 199). I Grundtvig-arkivet findes ialt 5 udkast, alle sandsynligvis skrevet i begyndelsen af april 1820 (jf. A. Pontoppidan Thyssen i Højskolebladet 30/10 1982).

Det var muligvis også under påvirkning af Steffens' bog, at Oehlenschlæger i en tale ved Reformationsfesten på Københavns Universitet i 1820 udtalte: »Thi hvo nægter, at den levende Røst har større Kraft end det døde Bogstav« (Oehlenschlægers Digterværker og prosaiske Skrifter XIV, 1852, p. 99).

12. Eller »det lille Ord« (af Herrens Mund).

13. »Grundtvig og Ingemann. Brevveksling, 1821-1859«, udg. og indledet af Svend Grundtvig, København 1882, p. 191-192.

14. ibid. p. 193-195.

15. Toldberg, anf. skr. p. 26. Toldberg kommer også andre steder i værket ind på det levende ord og dets forhold til Gr.s symbolbrug og myteforestillinger. Se f.eks. pp. 24-27, 30, 120, 124 ff. og 247 ff.

16. Det *vingede* (eller *fuglevingede*) ord er et udtryk, som Gr. ofte anvender om det talte ord. Man sporer det så tidligt som i 1817, bl.a. i den ovenfor citerede afhandling: »Om ordet i tanke, tale og skrift«, hvor det hedder: »Ordet er den sande Hermes, som på bevinget fod nedsvæver fra himlen ...«. Også dette udtryk går tilbage til klassisk sprogbrug. Hos Homer findes udtrykket ἐ'πεα πτερο'εντα talrige gange i såvel Illiaden som Odysseen. Hos Wilster og Poul Møller almindeligvis oversat ved »bevingede Ord«.

17. Toldberg, anf. skr. p. 124-125.

Grundtvigs opdagelse af Det levende Ord – i kirken

A. Pontoppidan Thyssen

Grundtvigs særlige forståelse af det levende ord udviklede sig egentlig først i forbindelse med hans virke som præst og afklaringen af hans kirkesyn i 1820'rne. Som Gustav Albeck har vist, findes der flere tidligere tilløb, klarest vel nok i nogle brevudkast til Steffens fra 1820 (se om disse Højskolebl. 30.10.1982). Her tilsluttede Grundtvig sig varmt Steffens' betoning af det levende ords fortrin i akademiske forelæsninger. Perspektivet var for så vidt begrænset, men det havde formodentlig en bredere baggrund i Grundtvigs energiske virke i de foregående år for genoplivelse af Nordens fortid og historisk bevidsthed overhovedet. Det skete i hans oversættelser af Saxo og Snorre og i historiske værker og afhandlinger, altså i trykte skrifter; men Grundtvig havde også vist interesse for folkelig overlevering af sagn, folkeviser og ordsprog og betragtede egentlig historien som overlevering af voksende erfaring fra slægt til slægt.

Denne tankegang fik ny betydning, da han i 1821 blev præst. Indtil da havde kirken for Grundtvig været et ubestemt begreb, der næsten faldt sammen med kristendommen som den rette lære, som »sandhed«. Siden hans genoptagelse af den »gammeldags« lutherdom i 1810-11 havde han tilmed tilsluttet sig det luthersk-ortodokse syn på Bibelen som den ufejlbarlige åbenbaring af sandheden; og han tillagde kristendommen så stor historisk betydning, at kirkehistorien smeltede sammen med verdenshistorien efter Kristi komme. Nu, da han selv blev præst, blev kirken derimod den konkrete historiske kirke, i hvilken han selv gjorde tjeneste; og ikke læren, men gudstjenesten blev det sted, hvor den kom til udtryk.

Ved sin indsættelse som kapellan i København sidst i efteråret 1822 betonede han således, at han nu trådte ind i en »menneskekæde« af forkyndere, nemlig dem, der før ham havde forkyndt lysets, fredens og glædens ord. I sin juleprædiken samme år fremdra-

ger han »Et barn er født i Betlehem« som de tidligere slægters hilsen på denne dag. Den havde han i 1820 omdigtet i poetiskfortællende form, med udeladelse af den ældre salmes dogmatisk belærende vers. Jesu fødsel lader han ske »i dag«, og den juleglæde, englene sang om, samler sig om os som »Guds kære børn«. Svarende hertil fremhæver hans julepræ̈diken, at Bibelens begivenheder må genopleves, som om vi var til stede, og genfortælles, som når man fortæller juleevangeliet for børn. Først da bliver ordet levende, fortællingen et virkeligt billede af tildragelsen. Hans forkyndelse præ̈ges overhovedet stærkt af det bibelske billedsprog i fri gengivelse, til dels også af naturbilleder; og den forbereder dermed faktisk hans senere salmedigtning.

Det centrale indhold stod klart og fast, men det kunne han fremstille på forskellig måde. Det kunne udtrykkes med englenes budskab ved Betlehem, men også med evangeliet om Jesu død og opstandelse, som især Paulus forkyndte det. Det kom især til orde i den anden trosartikel, men Grundtvig fremhæver tidligt i denne periode alle tre artikler i trosbekendelsen som kristendommens kerne. Særlig ofte citeres Joh. 3, 16: Således elskede Gud verden, at han gav sin enbårne søn ... Dette ord, hævder han endog, ville kunne overlevere evangeliet fra slægt til slægt, selv om Ny Testamente blev tilintetgjort. Grundtvigs bibelsyn er således blevet friere, og tanken om evangeliet som en mundtlig overlevering begynder at dukke op, selv om han stadig betragter Bibelen som kristendommens sikre grund.

Mens Grundtvig i årene før 1820 stadig havde ført krig mod samtidens rationalisme og romantisk-panteistiske tendens, nøjedes han nu med at tage afstand derfra i sine prædikener. Hans kritik af den moraliserende og filosoferende forkyndelse, som lød i de fleste kirker, var ikke blevet mildere; men i sine første præsteår ville Grundtvig helst udadtil holde fred. Og dog var han på vej til den bitreste kamp i sit liv.

Anledningen var oprindelig præsternes forfølgelse af den gudelige forsamlingsbevægelse på Fyn. Det fandt Grundtvig oprørende, da præsterne stod langt fjernere fra den gammeldags lutherske kristendom end de opvakte på Fyn, der byggede på »Guds ord« i Bibelen. Skønt han ikke yndede private forsamlinger, skrev han i foråret 1825

en række harmdirrende artikler, hvori han fordrede, at præsterne skulle vise religiøs tolerance; i modsat fald truede han dem selv med »loven«, dvs. med anklage for kætteri i forhold til statens og kirkens lutherske bekendelsesskrifter. Men de fleste af disse artikler blev kun udkast, for dels ville Grundtvig stadig helst undgå polemik, dels stødte han på et nyt problem: hvordan skulle jævne folk forsvare deres tro, når også præsterne beråbte sig på Bibelen og hævdede, at de som teologer, der kendte grundsprogene, repræsenterede den rette bibelfortolkning?

Ud på sommeren 1825 fandt han svaret, som han straks forkyndte i en prædiken. Forsvaret for den sande kristendom afhænger slet ikke af lærde bibelstudier, hævdede han, for den trosbekendelse, som alle kristne til alle tider har sagt ja til ved dåben, udtrykker fuldt ud den sande kristendom, uden hensyn til alle påstande om hvad der står i Bibelen.

Dette var, kort udtrykt, hvad Grundtvig senere kaldte sin »mageløse opdagelse«. Ikke længe efter fik han lejlighed til nøjere at udfolde sine tanker derom. Da fremkom der en stor, lærd bog af den unge professor H. N. Clausen om protestantismens fortrin for katolicismen. Katolicismen er, hævdede Clausen, kirkelig autoritetstro, bygget på kirken som en historisk-gejstlig institution. Men protestantismen bygger alene på Bibelen, idet den gennem fri forskning søger at finde frem til Jesu lære. I Grundtvigs øjne var denne bog indbegrebet af den teologi, som han måtte afvise, og han tog straks kampen op i et skarpt svar, »Kirkens genmæle«, en tordentale fra først til sidst. Det var kun et lille hastigt skrevet skrift, men det blev skelsættende for Grundtvigs kirke- og bibelsyn og udviklingen af hans tanker om det levende ord.

Allerede i fortalen realiserer Grundtvig sin plan om at true med »loven«. Clausen måtte enten tilbagekalde eller træde tilbage som præstelærer. Ellers måtte Grundtvig »på den eneste ægte historisk-kristelige kirkes vegne« erklære ham for en falsk lærer! Denne formelle polemik overskygges dog i skriftet som helhed ganske af Grundtvigs nye kirkesyn, der fremføres som modstykke til Clausens latterlige »luftkirke«.

Clausen vil alene bygge på Skriften, refererer Grundtvig, men han betragter den som så dunkel og uklar, at den kun kan udlægges af lærde teologer med en vis sandsynlighed. Hans Kristus er lige ubestemt, egentlig kun det uendelige i endelig form – ligesom professor Clausen selv! Og Kristi lære er – ifølge »professorens vrøvl« – kun selve den religiøse idé, efterladt til kirken, der alene skal være middel til oplysning derom. Men han overser, at den kristne kirke er et historisk faktum gennem atten århundreder: »der er unægtelig *født en kristendom på jorden,* siden der ikke blot ligger en sådan bag os i historien, men står en sådan lyslevende for os, hvor vi hører troen på Jesus Kristus bekendes, og nådemidlerne tildeles i hans navn.« Det er den eneste sande kirke, hvori ingen indlemmes uden at tilegne sig den apostolske trosbekendelse ved dåben.

Det var hovedtanken. Men meget andet nyt er på vej i »Kirkens genmæle«. Skriftet indeholder en i datiden uhørt positiv vurdering af den katolske kirke. Kirken var jo den samme gennem atten århundreder, og oldtidens kirkefædre fremhæves på linje med Ansgar og Luther. Det førte til en »økumenisk« appel, som også var noget helt nyt: Grundtvig opfordrer udtrykkeligt alle sande kristne til at samles om dåb og nadver som det fælles grundlag, og til at tåle alle teologiske forskelle, der kan forenes dermed. Derimod tager han direkte afstand fra reformatorernes fremhævelse af Skriften som kirkens grundlag, for det havde ført til det nye Skrift-pavedømme, som Clausens bog var udtryk for. Den fornægtede ganske den mundtlige tradition, endog et bevisligt »levende ord« af Kristi mund. Dermed tænkte Grundtvig formodentlig på indstiftelsesordene ved nadveren og Fadervor, vel også på selve dåbsordene (som i Matth. 28,10). Selve trosbekendelsen ville han på den tid ikke føre længere end til apostlene.

»Kirkens genmæle« vakte stor opsigt og måtte trykkes i tre oplag. Ifølge et samtidigt brev satte skriftet hele byen i bevægelse; selv på børsen gik handelen i stå, da det udkom. Studenterne talte ikke om andet, og de allerfleste »udskældte« Grundtvig. Også de førende kirkelige og litterære kredse tog skarpt afstand, og Clausen svarede med en injuriesag. I foråret 1826 blev Grundtvig endog fordømt af

samtlige bisper, der i et hyrdebrev betegnede ham som en fanatisk urostifter. Modstanden blev for Grundtvig en tung byrde og førte til, at han i maj 1826 nedlagde sit præsteembede. Samme efterår tabte han injuriesagen; han skulle betale en bøde på 100 rigsdaler foruden sagsomkostningerne, og hans skrifter skulle for fremtiden være underlagt censur.

Grundtvig havde dog også nogle ivrige tilhængere blandt unge teologer, og efter dommen begyndte en »kirkekamp«, der med stadige angreb og modangreb og mange dramatiske episoder strakte sig til 1834. Selv optrådte Grundtvig meget moderat; hans interesse samlede sig hurtigt om indførelse af religionsfrihed for begge parter i statskirken. Vigtigere end kirkekampen var for ham sikkert konsekvenserne af hans »mageløse opdagelse«. Dermed arbejdede han i mange år, men den vigtigste udvikling skete gennem tolv lange afhandlinger »Om den sande kristendom« og »Om kristendommens sandhed«, som han offentliggjorde 1826-27. Heri gentog og gennemtænkte han endnu engang sine overvejelser fra sommeren 1825, og han kom derunder til nye resultater, der endog overraskede ham selv.

Opgøret med Clausen-partiet, »den nyere teologi«, tages først op på klassisk luthersk vis, dvs. på grundlag af den hellige skrift og de lutherske bekendelsesskrifter. De tre første afhandlinger forsvarer udtrykkeligt »vore lutherske fædres kristendom« i den lille katekismus og den augsburgske konfession. At dette er den ægte kristendom, må selv lægfolk kunne se i det danske Ny Testamente, hævder Grundtvig. Denne argumentationsform hang sikkert bl.a. sammen med injurieprocessen. Skulle Grundtvig forsvare sine anklager mod Clausen, var han henvist til at beråbe sig på den danske kirkes officielle grundlag. Formodentlig mente han også på den tid, at hans nye kirkesyn var i god overensstemmelse med den gammeldags lutherdom.

Men da han i sommeren og efteråret 1826 fortsatte sine afhandlinger, havde han nedlagt sit præsteembede og syntes også at have tabt processen, som det virkelig skete i oktober samme år. Derfor kunne han nu frit udfolde sin »lutherske katolicisme«. Sådan betegner han selv sine nye opfattelse i sommeren 1826. Allerede i juniafhandlingen

tager han forbehold over for sine hidtidige skrift-teologiske beviser for den lutherske kristendom. Mange teologer vil nemlig svare, at det slet ikke lader sig afgøre, hvad der egentlig er kristendom. Efter deres opfattelse vil kristendommen forsvinde som dug for solen ved det historisk-kritiske studium af Bibelens grundtekster. Heroverfor er i det mindste den ulærde menighed hjælpeløs, henvist til kulsviertro på den nærmeste præst.

I denne situation vender Grundtvig sig *imod* den gamle lutherdom. Kirkens fortvivlede stilling skyldes, at reformationen ikke tilintetgjorde pavedømmet, men kun fordelte det på de enkelte kirkesamfund med deres særlige bekendelsesskrifter og dertil svarende dogmatiske systemer. Det blev den egentlige åbenbaring, skønt det kun var menneskelige vidnesbyrd – og hvem ser ikke heri spiren til det herskende anarki i skriftfortolkningen?

Det er nødvendigt at gå en anden vej – indse at den sande kristendom virkelig forplantes ved et menneskeligt vidnesbyrd, men at det må søges i kirkens historie. Her hører det Ny Testamente hjemme som et menneskeligt vidnesbyrd om kirkens ældste historie. Det er ikke en åbenbaring, som de lutherske teologer påstod. Derved førte de ikke ind i kirken, men kun i en »skole«, der ældes og foregår som alt menneskeværk. Det havde været Grundtvigs egen bekymring i hans forhold til sine tilhørere, idet han stod »imellem systematisk vantro og regelløs gudelighed«. Men under denne bekymring fandt han svaret: Spørger du efter den sande kristendom og mener du dermed de *kristnes* tro og håb? Da er svaret let, thi havde de kristne ikke den tro og det håb, de fra begyndelsen bekendte sig til og blev døbt på, havde de naturligvis slet intet. *Det* er det levende vidnesbyrd, der er gået fra mund til mund i Kristi kirke, uafhængigt af alle skoler og partier i kristenheden.

Dette uddybes i de følgende afhandlinger. Den skriftteologiske metode er ikke blot umuliggjort af bibelkritikerne, men i sig selv misvisende. Den forveksler Bibelen med kristendommen, hvis grundbegreb alle døbte har fundet i kirken, nemlig i selve dåbsbekendelsen. Skriften må bekræftes af et levende vidnesbyrd, og de lutherske teologer gik derfor en sær omvej, da de førte kristendommens grundbe-

greb ned i de dødes rige, hvortil al skrift hører i sig selv. Vi ville »stå på Bibelen i stedet for at lægge den læselig på alteret«, udlede kristendommen af en *bog*, som »uden Åndens lys og troens liv tjener kun til at skabe en snorkende menighed, et tjørnegærde af spidsfindigheder, et isbjerg af dogmatikker og en syndflod af postiller!«

»Så underlig har bladet vendt sig«, må Grundtvig nu skrive. Tidligere kæmpede han mod tusinde for den lutherske kristendom som den eneste ægte; nu da han modsiger denne påstand, står han endnu mere alene, beskyldt for katolske tendenser. Men erklærer ikke både katolikker og protestanter enhver for kristen, som er døbt med den samme trosbekendelse og forsagelse af djævelen? Så burde der nu kunne sluttes fred i kristenheden. Fred efter »den store revolutionskrig« gennem tre hundrede år, som ikke blot har skilt protestanter og katolikker, men affødt talrige indbyrdes modstridende kirkesamfund og partier. Kirkens enhed beror alene på dåben. Andre ting hører med til den fælles gudsdyrkelse, men de, som har »særsindede« meninger derom, må kun udelukkes af broderskabet ved nadveren, ikke af kirken.

Da det er teologerne, der har skabt splittelse, lægger Grundtvig stor vægt på forskellen mellem tro og teologi, kirke og »skole«. Dette synspunkt gennemføres konsekvent: teologien har dogmer, men kirken har ingen. Den har som trossamfund kun tro, håb og kærlighed og står kun til regnskab for, hvad den »levende udtrykker« i trosbekendelsen og sakramenterne. De kirkelige bekendelsesskrifter må alle betragtes som kirkehistoriske aktstykker. Kirken har intet at gøre med de teologiske grublerier om »den os ubegribelige guddom«, fx. om treenighedslæren, forsoningslæren og nadveren. På den anden side kan kirken ikke undvære »en teologisk højskole« til belysning af troens indhold, især på grundlag af Bibelen; men alt ud over det grundkristelige skal kun »udgå til menigheden som oplysning, råd og formaning, hvoraf hver må tage, hvad ham tækkes.«

I foråret 1827 sluttede Grundtvig af med endnu tre afhandlinger. De to første bringer ikke meget nyt; dog er det værd at bemærke, at han nu endog erklærer sig enig med »de nyere teologer« på flere punkter, fx. om at man ikke kan bevise kristendommens sandhed

med de gammeltestamentlige profetier og miraklerne i Ny Testamente.

Men den sidste afhandling er vigtig, fordi Grundtvig her for første gang udførligt udvikler forskellen mellem ord og skrift, der herefter fik en central plads i hans tankeverden. Det var en ny erkendelse, for tidligere havde han ment, oplyser han, at enhver dannet læser kunne se af den hellige Skrift, hvad der er kristendom. Men han måtte nu erkende, at det var en fejltagelse. Papiret er dødt og bogstaverne døde, uden tro og kraft. Troen kommer ved at *høre*, høre »det troens ord, som vi prædiker.« Grundtvig henviser her som ofte senere til romerbrevet 10,6-17; men han hævder, at forskellen mellem ord og skrift også er en *almindelig*, »naturlig« kendsgerning.

Det talte ord har et naturligt liv, en naturlig forret over alle bogstaver – uanset dets misbrug til papegøje-snak. Selv den tydeligste bog forstås ikke, med mindre man kender »ordet af hørelsen«. Man læser den som den, man er; en grammatikers og en »poet«s læsning af et digt giver vidt forskellige resultater. Poeten fører livet med sig til bogen, »hører på en måde gennem øjet«. Man kan umuligt se ånden i bogstaverne uden med åndens øje, dvs. med et poetisk øje.

Hertil kommer, at hvert sprog har en særlig ånd, der behersker folketungen i hele dens rigdom. Det er det mundtlige ord på folketungen, skribenten kan gemme i bøger, men sprogets ånd svæver over al skrift og lægger behændig det ord på læserens tunge, som den tog fra skribentens. Derfor kan det vidunder ske, at en bog fra Arilds tid lægger et levende ord på vor tunge, som vi røres af og kan røre andre med, når vi har tungemål til fælles med skribenten. Men det må kaldes et naturligt mirakel, da det åbenbart har sin grund i »den vidunderlige menneskenatur«.

Fra dette synspunkt må vi betragte Bibelen. Dens overnaturlige oprindelse fremgår af, at den har virket levende, med enestående kraft, på alle tungemål, skønt skrevet på for længst døde sprog. Det må hænge sammen med, at alle mennesker oprindelig er én slægt med samme tungemål, som det også fremgår af Bibelen. Når apostlene kunne tale alle sprog (Ap. Gerninger 2,4-11), skyldtes det, at Kristi Ånd er det oprindelige grundsprogs ånd, som skulle være men-

neskeslægtens ånd. »Troens ord« i kirken er den fornyede menneskeslægts tungemål, og med dette tungemål er kirken et særligt folk, kristenfolket, der har samme forhold til Bibelen som et naturligt folk til sine egne gamle bøger. Såvel troen som Bibelen kan kun blive levende ved overnaturlige midler: dåben, nadveren og præstevielsen, men i Kristi menighed sker der en vidunderlig sammenvirkning af naturlige og overnaturlige kræfter. Derfor kan Bibelens skribenter *tale* på folkenes tunger.

I middelalderen blev bibelordet en næsten bundfrossen kilde; men for Luther, der havde særlige poetisk-profetiske gaver, blev det med ét til »en guldgrube, et lyshav, en livskilde«, hvor ånd, ord og skrift smeltede sammen. Men Luthers fejl var, at han satte den skriftkloges individualitet først, der burde komme sidst, og lutheranerne holdt sig til hans og Bibelens bogstaver. Det nyttede ikke; Luther lod sig hverken systematisere eller efterligne uden at skabe et »skyggerige«, et sygeligt liv, som kendetegnede den gamle lutherdom. Trods alt overgik det dog langt den moderne skriftklogskabs »sorte død«. Gennem den gammeldags lutherdom havde Grundtvig selv fået sin barnetro, som førte ham hen til Skriften og videre til at søge *kæden,* »det levende bånd«, som forbinder menigheden gennem alle tider med den apostolske, ved den ene slægts vidnesbyrd for den anden. Nu gælder det om at »bestride døden i alle skikkelser«, først og fremmest gennem salmer og prædikener i tungemålets ånd som et levende kirkeligt vidnesbyrd. Det kan frigøre, genføde og forny den sukkende menneskeslægt til samfund med Gud, hvis væsen er kærligheden selv.

Afhandlingen slutter med et optimistisk fremblik, og den peger virkelig på mange punkter frem mod Grundtvigs indsats i de følgende årtier. Men den markerer også afstanden fra hans udgangspunkt. Skønt tunge i formen er der vældig bevægelse i hans tankegang gennem disse tolv afhandlinger. De fører frem til hovedtankerne i hans senere »kirkelige anskuelse«.

Midtpunktet i de tolv afhandlinger var jo trosbekendelsen ved dåben; men hans tanker derom indeholdt flere synspunkter. Trosbekendelsen er kirkens »grænsefæstning« og trosregel, og tillige det grundkristelige, som for den enkelte er indgangen til kirken, og som

forener alle kristne slægter og samfund. Men Grundtvig opfatter ikke trosbekendelsen som en samling af dogmer. Den er først og fremmest »troens levende Ord«, som skal bevidnes af en tilsvarende mundtlig forkyndelse og lovsang.

Det sidste synspunkt, »det levende ord«, blev efterhånden nøglebegrebet i Grundtvigs kirkelige anskuelse, samtidig med at forsvarsholdningen over for vranglærere trådte mere tilbage. Fra 1830'rne blev det levende ord stadig fastere knyttet til det gudstjenstlige fællesskab om dåb og nadver. Her blev det Herrens eget ord som nutidig, personlig tiltale gennem dåbs- og nadverordene, der jo også omfatter trosbekendelsen og fadervor. Det betød ikke blot en understregning af dets grundkristelige uforanderlighed og »katolicitet«, dvs. dets fælleskristelige karakter, men især en stærk betoning af, at det er en gave, som skænkes af Jesus selv. Navnlig den ældre Grundtvig udtrykte også dette som en »historisk« påstand om at trosbekendelsen oprindelig blev meddelt apostlene af »Herrens egen mund«. Men han lagde ikke afgørende vægt på denne påstand. Hovedsagen var i den forbindelse, at kristendommen er kommet »fra himlen«. Den er »ej opkommet i noget menneskehjerte«, og er egentlig en uudgrundelig hemmelighed. Her må alle kristne begynde som børn og altid »vokse«, vokse til større klarhed. Kun i en videre forstand kan den ældre Grundtvig kalde prædikenen et levende ord, nemlig som et mundtligt vidnesbyrd om Herrens eget ord. Præstens og præstevielsens betydning trådte tilbage i forhold til »ordet af Herrens mund«.

På den anden side førte tankegangen i de tolv afhandlinger altså også til *almindelig* sondring mellem ord og skrift. Mange privatbreve fra de følgende år viser Grundtvigs voksende begejstring for det levende, mundtlige ord. Det er vigtigere end alle »pennefejder«; for det er det direkte udtryk for, hvad der lever »i det hjerte, munden øser af«. Også det rent menneskelige »levende ord« blev et nøglebegreb for Grundtvig, da han fra 1830'rne udfoldede en energisk virksomhed for en dansk-nordisk kulturfornyelse og folkelig oplysning. Ifølge »Nordens Mythologi« (1832) beror menneskelivet på ånd, dvs. livskraft, der udtrykker sig i ord: »Det indvortes levende ord er ånden

selv, og det tilsvarende mundtlige dets liv-udtryk« (jfr. Værker i Udvalg IV, især 44, 50f, 85).

Men baggrunden for denne tankegang var Grundtvigs nye kirkesyn fra 1825 og opgøret med Clausens og den gamle lutherdoms »skriftteologi«. Derved havde han lært, at kirken ikke stod og faldt med »bogstav-skriften«, men altid steg og sank med det begejstrede mundtlige ord, hvis kilde er det lille mundtligt forplantede »guddoms-ord« ved dåb og nadver. Forskellen mellem ord og skrift blev derfor som mellem liv og død.

ANDERS PONTOPPIDAN THYSSEN
Professor f. 1921. Højskolelærer ved Rønshoved Højskole, 1943. Cand. theol. 1947. Undervisningsass. ved Århus Universitet 1948. Adj. smst. 1955. Dr. theol. 1958, professor 1982. Medlem af styrelsen for Grundtvigselskabet. Litt. arb.: bl.a. »Den gammelgrundtvigske retning I-II« (Kirkehistoriske samlinger 1954 og 58) og »Den nygrundtvigske bevægelse« (1958).

Grundtvigs brug af Det levende Ord – i samfundet

Morten Bredsdorff

Fra sine tidlige ungdomsår var Grundtvig optaget af spørgsmål omkring skole og samfund. I sin kapellantid i Udby 1811-13 satte han sine kræfter ind på at forbedre skolerne i Udby-Ørslev og forlangte støtte både fra amtmand grev Danneskjold-Samsøe, Gisselfeld, og skolepatronen, godsejer Just Aagaard på Iselingen. Som historielærer ved den frisindede Mariboes skole i København udtrykte han i en djærv morgensang sit samfundspædagogiske program: »Ord i mund og skrift i bog/ skal vor ungdom lære/ ret at bruge kraft og sprog/ livet til Guds ære.«

Og da han i årene 1815-23 lukkede sig inde i »Vintersædet i Studerekammeret« for med stor flid at »fordanske« Saxos latinske og Snorres islandske krøniker var målet at vække en sløv almue og et søvnigt folk. Han ville »lægge bønder i munden, hvad de havde glemt at fortælle« for ad den vej at vække folket til levende deltagelse i fædrelandets sager.

Det slog fejl. Det djærve og sjællandsk folkelige sprog i disse bøger frigjorde hans egen stil for livet fra den teologisk-akademiske stil. Men folkelæsning blev disse bøger ikke, selv om de begge anvendtes i nogen udstrækning som grundlag for oplæsning og foredrag på de første folkehøjskoler. Ville man »vække et folk af dvale« måtte man gå frem ad andre veje. Indførelsen af rådgivende Provinsialstænder i 1830'rne havde i begyndelsen ikke vakt Grundtvigs interesse. Men efterhånden lagde han mærke til, at kun få af de indvalgte bønder tog ordet, eller som Ole Kirk i Viborg Stændersal vovede at angribe det tvungne almueskolevæsen. Nu fik han lyst til at hjælpe med at få bønder »skåret for tungebåndet«.

I sin store foredragsrække »Mands Minde« i 1838 – de første frie højskoleforedrag – vender han flere gange tilbage til sine egne indtryk, da han i sine sidste studenterår lyttede til »min halvtyske fætter

Henrik Steffens« og hans åndfulde skildringer af de nyere tyske romantikere. I 1824 havde han skrevet til Steffens, der nu var professor i Breslau: »Tror du virkelig, at det var uden følger, velgørende følger, at du fordum, da vi lyttede, åbnede os blik på Historiens underfulde gang. ... Jeg ved, da kastedes den første gnist i min sjæl til en åndelig betragtning af menneskelivet, en gnist, som end ikke gennem års forløb kunne kvæles af asken, men opblussede, da Herrens time kom, i lue og var således begyndelsen til alt, hvad der siden rørte sig i mig, ej blot som digter og boglærd, men selv som kristen og præst.«

Skuffelsen over de store krønikers skæbne afløstes nu af en sikker overbevisning om i det mundtlige ord, »det levende ord«, at have fundet det redskab, der for alvor kan oplive, oplyse og vække et folk af dvale. Denne overbevisning styrkes mægtigt, da han under sine tre Englandsrejser omkring 1830 på Trinity College i Cambridge oplever et inspirerende samliv og samtaler mellem professorer, »fellows« og studenter midt i det gamle akademiske miljø.

»Jeg er i mere end tredive skribentår ypperligt helbredet for den indbildning, at man kommer folket i tale ved at skrive bøger,« hedder det i »Skolen for Livet«, 1840, det væsentlige aktstykke i hele denne udvikling. På den folkelige højskole, som på en eller anden måde nu må komme, »er målet at vinde styrke i modersmålet til at udtrykke sig mundtligt med liv og lethed, med frihed og sømmelighed. – Jo mere naturlig og folkelig de nydanske skjalde har skrevet, des klarere er det, at liv og ånd ved skrift slet ikke lader sig meddele.« Folkenaturen og modersmålet »står først op i det vingede ord«. Sluttelig hedder det i den lille bog om folkehøjskolen og dens virke – ikke uden selvfølelse: »Mig blev det givet at opdage den store naturlov for åndens virkning og forplantelse, og at se den stadfæstet såvel i det daglige liv som i slægtens store levnedsløb.«

På det store folkemøde på Skamlingsbanken 1844, hvor Grundtvig selv oplevede »det lydelige, det fuglevingede ord, som jeg aldrig har fundet så let, så flydende, så kækt, så forvovent og så lykkeligt på mine læber, så det kostede kun overvindelse at holde op«, fik han tillige en uforglemmelig bekræftelse på sit håb om at opleve den danske bondes vækkelse. »Ja, en sådan torsdag, ret egentlig en Skær-

torsdag, som svarede til den uforglemmelige i Kongedybet, en sådan klarhimlet torsdag oprandt virkelig for mine øjne mellem Skamlingsbankerne, da bondesønnen fra Sommersted, *Laurids Skau* soleklart beviste ... at dannemænd kan få langt mere dannelse på deres modersmål, end på latin og græsk og på det underlige »Mesopotamiske Sprog«, som de skolerette latinere kan udenad på deres fingre«. Grundtvig fik aldrig at vide, hvad kun Skaus nærmeste vidste, at hans oratorisk ypperlige tale på Skamling den 4. juli 1844 i hovedsagen var skrevet til hans prægtige stemme af professor *Christian Flor*, den sønderjyske folkerejsnings kloge og beskedne fødselshjælper.

En februardag i 1844 læste Grundtvig i Berlingske Tidende, at *Henrik Steffens* var død i den fjerne tyske universitetsby. Dybt bevæget af ungdomsminder skrev han et mindedigt, der mere klart end noget andet af hans digte vidner, hvor stærkt Steffens frie ord i sin tid – ofte uden manuskript – greb ham og hvilken afgørende indflydelse de fik på hans eget ønske om at bane vej for »det levende ords skole«.

Ja, den fri, den stærke tale
om, hvad hånden griber ej,
men hvad dog fra dybe dale
baner sig til stjerner vej:
ordet som af ånden føres,
skaber syn, hvor røsten høres,
vågned, Steffens, her med dig!

Det skal spørges, du har levet
som kun få på denne jord,
levet mest, hvor mindst er skrevet,
levet kongeligt i Nord:
talt et ord, som aldrig glemmes,
vakt en ånd, hvis kraft fornemmes,
mens vi har et modersmål.

I 1848 blev Grundtvig indvalgt i den grundlovgivende Rigsforsamling, og året efter valgtes han som Præstøkredsens repræsentant i det nye Folketing. »For at tale rent ud af skægget og posen«, som han selv sagde i sin korte valgtale. »Og for at lægge et dansk ord i laget med.« Som folketingsmand virkede han ved sin stærke personlighed og den respekt som mange følte over for den gamle historiker og digter. Men hans »oprømte snaksomhed« og ret lange taler trættede, og hans indsats i den egentlige lovgivning var efter hans eget udsagn ikke stor. Dog sejrede hans krav om at få gennemført mundtlighed, »fri tale«, i retsplejen, og det var han stolt af. Ud fra sit ubetingede frihedskrav bekæmpede han værnepligtsloven. »Jeg vil til det yderste forfægte frihedens princip og sætte mig imod enhver tyran, han kalde sig nu Napoleon eller lighedsprincip!« Under debatten om trykkefriheden fastholdt han sit gamle standpunkt: »Den grænseløse tale- og skrivefrihed kan aldrig være så farlig, at den jo, som eneret for øvrigheden, der altid har den, er tusind gange farligere, end når det er en frihed, øvrigheden deler med undersåtterne.« Han betragtede undervisningspligten som forløber for en skoletvang, der var ham inderligt imod. Han erklærede, at »ethvert folk er sit fædrelands grundejer«, og som landstingsmand satte han sig, som Tingets anden »løsgænger«, kaptajn *Tscherning*, skarpt imod, at man med den reviderede grundlov af 1866 ville »berøve folket det allermindste af den valgret, som uanmodet er givet det, som det har brugt, kun brugt engang, og vi vil dog ikke sige misbrugt, ved at vælge os.«

Bag hans politiske gerning ligger den for længst gennemtænkte sociale og folkelige kulturplan, som har i 1840'rne støbte med storslået udblik til kommende tider. Han ønsker »en oplysningsanstalt, hvorved folket efterhånden vågnede til selvbevidsthed, og hvor lederne lærte lige så meget af ungdommen som den af dem, en sådan levende vekselvirkning og indbyrdes undervisning, hvorved der lagdes bro over det svælgende dyb, som hierarki, aristokrati, latineri og honnet ambition har befæstet mellem hartad hele folket på den ene, og dets ledere og lærere, med en håndfuld dannede og oplyste på den anden side; dette svælgende dyb, hvori snart det hele borgerlige sel-

skab og al rolig historisk fremadskridende udvikling måtte gå til grunde.«

Grundtvig – og efter ham hans disciple – ville for folkets og samfundets skyld bruge deres kræfter til gennem frie skoler og folkehøjskoler at »vække et folk af dvale,« som det hedder i sangen om modersmålet, skrevet i taknemlighed over censurens ophævelse i 1838. De ville bruge det talte ord i sang og fortælling til at forvandle en sløv og dorsk almue til et vågent folk. »Igen da lytter menigmand/ til kvad og kæmpeviser/ og frydes ved sit fædreland,/ og skjaldesangen priser.« Thi også for folkets gode lærere gælder digterens ord.: »Det være skal vor største fryd,/ som skjalde barneglade,/ når hoppe kan ved sangens lyd/ selv bare ben på gade.« Højskolesangbogens mange oplag er ikke det ringeste vidnesbyrd om, hvordan den historiske og folkelige sang blev taget i brug i voksende kredse af folket.

Den mundtlige fortællekunst, det levende ord, blev efter Grundtvigs ønske en arbejdsmåde for de folkehøjskoler, der fra 1844 og især efter nederlaget i 1864 i stigende tal rejstes rundt i landet. Fra talerstole, ofte udstyret med gammelnordiske ornamenter eller fyndord, blev nordiske myter og fædrelandets historie livfuldt og »historisk-poetisk« fremstillet for unge »karle« om vinteren og for piger om sommeren, tilrettelagt efter landbrugets arbejdsrytme. Folkeviser og Grundtvigs historiske viser og sange indledte som regel timerne, mens modersmålet blev plejet i samtaletimer og skriftlige øvelser. En ægte mester i den frie fortælling blev *Christen Kold,* som på grundlag af sin moders eventyrfortælling førte det levende ord ind i børneskolen og ungdomsundervisningen. Om *Ernst Triers* foredrag om jødefolkets historie på Vallekilde højskole sagde en begavet tilhører, maleren *Viggo Pedersen*: »Han var en genial fortæller.« Askovlærlinge har skildret *Ludvig Schrøders* evne til over for en tohundredtallig elevskare at tolke de gamle myter og drage jævn og æggende »livsoplysning« ud af dem. Talrige andre mænd i højskolens tjeneste evnede at føre »den gamle tale, men vakt af dvale, til dette forår, det ny, at male«, som det hedder i en meget brugt højskolesang.

Der var kritikere som frygtede, at det såkaldte levende ord i vildt-

voksende tilstand på højskoler og i forsamlingshuse efterhånden kunne misbruges og gå i forfald. I fortællingen Den gamle Præst, 1899, tegnede *Jakob Knudsen* et grumt portræt af en forløjet folketaler og præst, »en åndelig vindmager« som modsætning til den fåmælte, oprigtige gamle præst. I den muntre novelle »Foredragsholderen« optræder denne som vulgær svindler og tyveknægt. Knudsen – selv en beundrer af Grundtvig – advarede mod den slags løst sammenstrikkede foredrag, som han med et udtryk fra sin barndoms erindring om opkogte rester af ugens madretter kaldte »Ruskomsnusk med røde klude«. Hørup mente, at grundtvigianernes veltalenhed var i forfald som »jargon«.

Der var på Rigsdagen politikere, som evnede at tale frit fra hjertet. Det gjaldt *D. G. Monrad, C. F. Tscherning, Chresten Berg, Viggo Hørup,* senere *Borgbjerg* og *Th. Stauning.* Også *Edvard Brandes* og *Ove Rode* var betydelige frie talere fra Folketingets stol. *Georg Brandes'* forelæsninger var derimod altid skriftligt udarbejdede med den største omhu.

Men netop på det politiske felt begyndte det levende ord at forfalde. Den gensidige mistro mellem partierne og lysten til at påvise andres selvmodsigelser tvang efterhånden de fleste »ærede medlemmer« til at erstatte det frie og inspirerede ord med kedsommelig oplæsning af manuskript. Selv om Folketinget stadig rummer frie talere.

Der var andre kræfter på vej. Grundigt ændrede samfundsforhold skabte grobund for en helt anden udfoldelse af den frie talekunst. Allerede Grundtvig havde i sine frie foredrag ytret bekymring for »de nye opfindelser og den kolossalske anvendelse af mekaniske grundkræfter, som fortrænger alle de gamle håndværkere og gør dem til blotte redskaber i maskinmesterens hånd, tankeløse trælle i fabrikherrens gård.« (1838). Ti år senere skrev han i sit ugeblad »Dansken«: »Dersom fabrikslivet sejrer i Danmark, er det vistnok ude med mine forhåbninger for det danske folk.«

Det folk, som industrien og storbyerne i disse år skabte, lignede jo på ingen måde det folk, som Grundtvig havde kendt fra sin barndom

på landet, elsket og besunget. Inden århundredet ebbede ud, skulle hans – og forøvrigt også drømmeren *Rousseaus* – følgesvende få noget helt andet at se. »Afskrækkende er sjælløshedens steder. Vandringsmanden, der kommer langt ude fra landet og i aftenskumringen nærmer sig storbyen, han oplever nedstigningen til sådanne egne. Her griner lejekasernernes skumle tandrækker ham i møde og spærrer himlen ude. Ud fra gårdene strømmer overtrætte mænd og kvinder og bag glasruderne fyldes skumle lokaler, hvis skilte dirrer i de hvide gaslampers lys.« (*Walther Rathenau,* 1917).

Og nu var en fremsynet historiker og tænker begyndt at udfordre lysseerne: »I aner endnu ikke, hvad folket er, og hvor let et folk lader sig forvandle til en barbarisk pøbel. I har ingen anelse om, hvilket frygteligt tyranni der i fremtiden vil blive udøvet over alt åndeligt arbejde, under det populære påskud, at kultur og dannelse blot er nogle af kapitalismens hemmelige forbundsfæller, som man snarest må knuse!« – Med profetisk fremsyn føjede den mærkelige mand til kort før sin død: »I det kommende tyvende århundrede vil den autoritære stat pånyt hæve sit hoved – og det bliver et skrækkeligt hoved!« (Jacob Burckhardt, 1890).

For nu var »det levende ord« forlængst taget i brug igen. Ikke af optimistiske drømmere fra gamle Rousseaus »Samfundspagt«. Ikke af grundtvigske forkyndere, der ventede et »folkeligt forår«, et åndeligt nybrud under oplysningens morgensol. Nu var det hårde politiske talsmænd, der besad et langt sikrere kendskab til den nye virkelighed og det mørke folk, som maskiner og fabrikshaller, trøstesløse forstæder og massesamfund havde kaldt frem.

I Tyskland tordnede *Ferdinand Lasalle* til vældige skarer i petroleumsoplyste haller. Hans valgsprog var klart: »Kan jeg ikke bevæge de høje guders hjerte, vil jeg sætte afgrunden i bevægelse!« Med urokkelig sikkerhed forkyndte han sin »videnskabelige« tro på en strålende fremtid for Europas folkemasser. Hans apokalyptiske udtryk og levende tale fængede som svovl i mishandlede sjæle. Fra Frankrig lød en ny »folkevise«: »Rejs jer, fordømte her på jorden! Rejs dig, du sultens slavehær! I rettens krater buldrer torden, snart er det sidste udbrud nær!«

Sådanne toner om et snarligt Ragnarok og en ny Guldalder skulle snart genlyde over Vesteuropa og derfra videre ud over hele verden. En ny »kongerække« af frie folkelige talere besteg nu katedre, skurvogne og øltønder i haller og på åbne pladser i de store byer. Vi nævner i flæng: *Georges Sorél, Jean Jaurés, Lloyd George, Mussolini, Lenin, Goebbels, Adolf Hitler.*

Den sidste – vel den mest kyniske og geniale af de store mundtlige folkeforførere i vort århundrede – begreb tidligt, at man måtte kunne vække det slagne og forbitrede tyske folk »af dvale« ved at sammenkoge 1800-tallets to mest brændbare ideologier, nationalismen og socialismen. I hans dramatiske og hujende tolkning blev National-Socialismen den begfakkel, der ved radioapparatets hjælp tændte det tyske folk og derpå den halve verden i brand. Han forstod tilbunds den gamle *Lord Chesterfields* ord »En folkemasse som rotter sig sammen, er beredt til alt, hvad en fører giver signal til, godt og ondt, men mest det sidste.«

Efter to frygtelige verdenskriges grænseløse misbrug af den menneskelige tale til altomfattende propaganda og uhæmmet løgnagtighed er det levende ord i sin gamle hæderlige betydning dræbt. Reklame, propaganda, radioens kaskader af ord, ord, ord har sået dyb tvivl om enhver form for offentlig veltalenhed, hvad enten det er almindelige folketalere, politikere, journalister, eksperter eller andre godtfolk, som anvender den. Den gamle tillid til et levende ord bygger jo på begreber som Sandhed, Retskaffenhed, Oprigtighed og åndelig Myndighed – begreber som i vor tid alle er blevet »relative« for at udtrykke det mildt. »De lyver!« læser man på mærkater som i dag bæres af tusinder af borgere i egnene omkring de store nye atomværker og deres eksperter. Den folkelige mistro til politikere og offentlige myndigheder er i vore dage både bred og dyb.

Kan »det levende ord« i Grundtvigs og hans venners smukke mening nogen sinde blive levende igen efter alt det, vort slægtled har oplevet? Ordet der blev slidt ned. Har det teknologiske tidehverv og dets materialistiske livssyn overhovedet brug for den slags mere? Skal der måske en grundig og langvarig krise til, en helt ny åndelig opvågnen, før vi – den moderne velklædte almue – der lever vort

andenhånds liv med avispapirets flygtige underholdning og foran de blå skærmes skyggebilleder, begynder at vågne af dvale og igen bliver til et levende folk?

Prøver vi at følge den gamle digters egen tankegang findes roden til »det levende ord« dog hverken i folkelig romantisk veltalenhed eller i politisk besnærende agitation. Han nævner den flere steder i sange og salmer, måske klarest i en pinsesalme fra 1853: »Du skaber ordet i vor mund,/ som uden dig er bogstav kun.« Det kaldes andet sted »det ord, som skaber, hvad det nævner.« Og det formår menneskers ord ikke.

MORTEN BREDSDORFF
F. 1901, student fra Roskilde Katedralskole 1920. Mag. art. 1927. Studier i Oxford, Tyskland og Schweiz. Rektor for Tønder Statsseminarium fra 1937; for Vordingborg Statsseminarium 1949-70. Litt. arb.: Aldous Huxley, 1938; medarbejder ved »Tønder gennem Tiderne«, 1943. Thomas Bredsdorff, en dansk højskolemand, 1953. Den danske Folkeskoles historie, 1967. Grundtvig og Sydsjælland, 1983.

Grundtvigs brug af Det levende Ord – i skolen

Vilhelm Nielsen

Vanskeligheden ved at skrive om dette emne er, at Grundtvig egentlig kun har været lærer i to korte perioder i sin ungdom, og det vil sige: inden hans karakteristiske skoletanker havde taget form.

Fra 1805-08 var han huslærer på Langeland og havde ansvaret for en enkelt drengs undervisning fra hans 6. til hans 9. år. Fra 1808-10 var han lærer i historie og geografi ved Det Schouboeske Institut i København med en halv snes ugentlige timer i de ældste klasser.

I slutningen af 1820'rne fik han skole- og undervisningsspørgsmål anderledes personligt ind på livet, idet hans egne børn kom i den alder, hvor de skulle undervises, hvad han delvis selv tog sig af.

Samtidig begyndte »højskoletanken« at tage form i hans bevidsthed og skitseredes kort i en række skrifter og udkast og fra 1836 i rækken af »Højskoleskrifter«, men lærer ved en højskole – eller forstander – blev han aldrig. Hvis Sorø Akademi var blevet omdannet til en folkelig højskole i 1830'rne eller 1840'rne – mere eller mindre i overensstemmelse med hans ideer og anvisninger – er der ingen tvivl om, at han med glæde havde lagt alle kræfter i som lærer for at få forsøget til at lykkes. Men det skete som bekendt ikke. Han blev medlem af direktionen, dvs. bestyrelsen for Rødding Højskole, men besøgte den aldrig, og han var naturligvis formand for sin egen højskole »Grundtvigs Højskole« og holdt gennem mange år regelmæssigt indlednings- og afslutningsforedrag der, men det daglige, brydsomme skolearbejde overlodes til andre.

Universitetslærer blev han heller aldrig, hverken i Christiania eller i København – og da heller ikke på et fællesnordisk universitet, som er en uadskillelig del af hans skoletanker, men som aldrig blev virkeliggjort og næppe heller nogen sinde bliver det.

Hvad er der da overhovedet for hånden af stof til en artikel om Grundtvigs brug af det levende ord i skolen?

To – måske tre – ting, såvidt jeg ser.

For det første en række – ofte oversete – skolebøger, som forudsætter og tilskynder til brug af det levende, mundtlige ord i undervisningen. Hertil knytter sig kapitlet om »Almue-Skolen« i udkastet »Statsmæssig Oplysning« fra 1834.

For det andet talrige bemærkninger og sammenhænge i de egentlige »Højskoleskrifter«, som ligeledes forudsætter og opmuntrer til mundtlighed i denne skoles undervisning – og i øvrigt også i den videnskabelige universitetsundervisning.

For det tredie – hvis man udvider begrebet »skole«, som han i øvrigt ofte selv gjorde det, til at omfatte ikke bare folkeoplysning og voksenundervisning, men kulturlivet i det hele taget – en udstrakt foredragsvirksomhed, begyndende med foredragsrækken »Mands Minde« i 1838 og sluttende med de kirkelige »Vennemøder« i 1860'rne.

Men først to nødvendige forbemærkninger.

For det første skal det siges, at Grundtvigs udtryk »Det levende Ord« – i prægnant form, skrevet med stort, som redaktionen gør det – nok først og fremmest hører hjemme i kirken. Man skal vist helt ind i menigheden og lytte sig til, hvad *dér* siges, for at få alle over- og undertoner med.

I midten af 1830'rne opdager han imidlertid – »lynslaar« det ham – at der også i staten eller samfundet er sket en ordets genopstandelse, en »Mundens Tronbestigelse«, i kraft af de rådgivende stænderforsamlinger, »Folke-Raadet«, som han kalder det. Det giver tanken om en skole for voksne, hvor alt på modersmålet drejer sig om fædrelandet, et vældigt skub fremad og er et hovedpunkt i hans første højskoleskrift »Det Danske Fiir-Kløver« fra 1836.

Skolen kommer altså ikke bare i anden, men snarere i tredie række som sted for »Det levende Ord«, og det er et spørgsmål, om betydningen ikke samtidig afsvækkes til det mundtlige ord eller den mundtlige fremstilling – skønt det lader sig heller ikke gøre at opsæt-

te vandtætte skodder mellem, hvad Grundtvig i så henseende siger om kirke, stat og skole eller kronologisk at afgrænse hans opdagelser på disse tre livsområder fra hinanden.

Ikke ethvert mundtligt ord er levende, men ethvert levende ord er mundtligt, kunne man måske sige. Mundtlighed har altså ifølge Grundtvig i sig selv et fortrin fremfor det skrevne eller trykte.

Hvorfor det? Det kan måske forklares ud fra den forskel, han gør på »Mund« og »Haand«. Og det hænger igen sammen med hele hans fundamentale grundbestemmelse af mennesket som ånd, bærer af ånd. Med munden kan vi *udtrykke* alt åndeligt, med hånden kan vi kun *afbilde*, betegne eller beskrive det. Og der er forskel. Pennen hører hjemme i hånden, ordet i munden. Det skrevne eller trykte er kun en skygge af det »lydelige« ord, som er det legeme, der kaster skyggen, og som i kraft af sin hørlighed er sanseligt, legemligt.

Det levende Ord i prægnant forstand er egentlig Kristus selv eller det Guds eget ord, som skabte – og skaber – hvad det nævner, men som også har skabt os, og Gud har med sin egen mund indblæst os ånd, livsånde, så mennesker – uanset kristendom eller ikke kristendom – som *mennesker* har ånd, som kan udtrykkes i ord med munden. Det er ganske vist noget afledet eller sekundært i forhold til Guds levende og skabende ord, det er kun svar, kunne man sige, men det er det også. Og denne evne til ord, til med munden at udtrykke ånd, den livskraft, som bor i os, er det, som adskiller os fra dyr og ting. Også menneskets mundtlige ord kan være levende.

Og dog må man udtrykke en vis reservation over for tanken om at *bruge* det levende ord i skolen eller i det hele taget. Det er vist ikke et middel eller en metode, der uden videre står til vor rådighed. Ånden blæser, hvorhen den vil – hedder det, og det gælder nok også her.

For det andet må det siges, at Grundtvigs pædagogiske tanker er noget afledet og sekundært. Ikke blot var han – som nævnt – ikke lærer i sædvanlig forstand, men alt, hvad han siger og skriver om skole og opdragelse, er afledt af et menneskesyn og et samfundssyn, bag ved eller ovenover hvilket man aner en kristendomsopfattelse, som på én gang er gammeldags, bastant og ortodoks og samtidig blid og bøjelig, indrettet på at tjene mennesker og folk og ikke på at

herske eller hovmesterere. Hans pædagogik blev da heller aldrig samlet til et system. Der er nærmest tale om impulser eller replikker, talt eller skrevet ind i en aktuel samfunds- eller kultursituation. I parentes bemærket spørger man sig selv, om ikke al pædagogik overhovedet er sekundær, afledt af noget andet, men det er en anden historie.

Hvorom alting er: i 1829 udgiver Grundtvig tre små skolebøger, som tilsammen kan siges at udgøre en tretrins-raket til historieundervisning i børneskolen, og som alle i udpræget grad opfordrer til og forudsætter mundtlighed i denne undervisning.

Det drejer sig om:

1. Krønike-Riim til Børne-Lærdom.
2. Historisk Børne-Lærdom.
3. Tidens Strøm.

Den sidste er den mindste. Det er simpelt hen et historisk kort, hvor lande og folk anskueliggøres som strømme eller floder af forskellig farve med vigtige navne og årstal indføjet. Det kunne dels købes som et helt ark, dels opklæbet på lærred og sammenfoldeligt til almindelig bogstørrelse. Det kom i seks oplag, deraf fem i Grundtvigs levetid.

Af forord og indledninger fremgår, at de tre bøger egentlig hænger sammen i et ikke fuldt planlagt og aldrig helt gennemført system af historieundervisning.

1. Vil man følge Grundtvigs pædagogiske anvisninger, skal man begynde – uden nogen bog – med et almindeligt landkort og med det historiske kort, »Tidens Strøm« ved siden. Har man det ikke, kan man lave et selv. Det geniale og originale i Grundtvigs anvisninger er måske ikke at kombinere geografi og historie til det, som i moderne tid hedder orientering (selv ordet forekommer) og derved på én gang give geografien kød og blod på skelettet og historien et klart rumligt eller stedfast grundlag, men snarere at han sidestiller landene omkring Østersøen og Nordsøen (NB England indbefattet) som en selvstændig nordisk kulturkreds med den sydlige kulturkreds: de klassiske lande omkring Middelhavet, hvor tre verdensdele støder sam-

men, og som i almindelige verdenshistorie opfattes og fremstilles som den eneste og afgørende kulturkreds i oldtiden. Men det er en anden historie. Det vigtige i vor sammenhæng er, at de to kulturkredse i første omgang behandles »uden alle Bøger«, »saa overfladelig som muligt«, »paa det korteste og enfoldigste«. Men det skal gentages, indtil det er »sadelfast« som en »historisk Grund-Kundskab«.

2. Omfanget fremgår så nogenlunde af indledningen til »Krønike-Riim«, som allerede samme år blev til bog nr. to: »Historisk Børne-Lærdom«. Det drejer sig om en oversigt på ca. femten sider, som med enkelte ændringer og tilføjelser udkom i 9. oplag, deraf de 7 i Grundtvigs levetid. Den var altså i stand til at »sejle sin egen Sø« og »gøre meget mere Lykke« end rimene, som den oprindelig var indledning til.

Det understreges gang på gang i de forskellige forord og indledninger, at vi skal »ikke sætte de stakkels Børn hen at lære Historie af en Bog«. Man må »ikke lægge den bogstavelig til Grund, men fortælle Børnene dens Indhold saa omtrent, som det naturlig kan falde.« Den er kun et »Exempel« eller et »Forsøg«, og kan og vil andre gøre det bedre eller foreslå ændringer og tilføjelser, er han meget villig til at rette sig efter det, især hvis det er på grundlag af praktisk brug og erfaringer. Det hele må »komme ... paa en Prøve an«, men han er ganske overbevist om, at bogen »i en betænksom Lærers Haand, skulde yde Bekvemmeligheder, han i andre Bøger forgjæves vilde søge.«

Hele fremgangsmåden svarer nøje til den gennemgang af »Almue-Skolen« og dens undervisning, som indeholdes i udkastet »Statsmæssig Oplysning« fra 1834 (udgivet af K. E. Bugge og undertegnede 1983 på Nyt Nordisk Forlag). Læsning, skrivning og regning betragtes her som en »Bisag«, kristendomsundervisning bør ikke finde sted i den offentlige skole, men nok i hjemmene og hvor læreren har lyst, og forældrene ønsker det – og da i en udpræget mundtlig form – men hovedsagen i undervisningen er efter Grundtvigs opfattelse »Fædrene-Landets Historie og Oldsager, fyndige Ord-Sprog og alt det folkelige paa Moders-Maalet«. Man skal »for-

tælle Børnene jævnt og muntert alt det Morsomme, vi kan lære af Saxo og Snorre«, og dertil »Kæmpe-Viserne, Rim-Krøniken, Laales og Syvs Ordsprog, den nyere Tids Krønike i den gamles Aand«.

Ganske vist er der tale om Danmarkshistorie, ikke verdenshistorie som i de tre nævnte bøger, men om mundtligheden kan der ikke være tvivl.

3. Selve rimene – der er i første udgave 52 – udgør på en måde anden cyklus af historieundervisningen.

Også de er beregnet på mundtligt brug, nemlig til at læres udenad! Grundtvig er helt og fuldt overbevist om, at gode vers ikke volder besvær i så henseende. »De vil være de smaa ti Gange kjærere og nemmere at lære end de fortvivlede Registre, de ellers maa drages med«, »det gruelige trivium quadrivium arithmetico barbarum, hvorigiennem de stakkels Børn nu skal stride sig ind i Sagas Elysium, og bliver da naturligviis heller der uden for.«

Måske er »Krønike-Riim« mere tænkt som en erstatning for latinskolens lærebøger end for almueskolens, udsprunget som den er af hans arbejde med sine egne børns undervisning.

Under alle omstændigheder er han overbevist om, at rimene vil »trække idelig Vexler paa Lærerens Mund«. Han er godt klar over, at de indeholder meget, som børn ikke umiddelbart forstår, ja, han bruger bevidst mærkelige ord, som de dels vil kræve en forklaring på af læreren, – og så er samtalen i gang – og dels vil huske på grund af deres mærkværdighed – og dermed også huske forklaringerne og hele sammenhængen. Endelig vil de sætte eftertanken i bevægelse, børnene vil få noget at overveje og tygge på, som de måske først vil forstå i en senere alder.

Det er omtrent samme argumentation, som ofte er anvendt for, at børn skulle lære salmevers udenad – og som ligeså ofte er blevet kraftigt modgået.

En lang række af de mærkelige ord forklares i alfabetisk ordnede »Anmærkninger« sidst i bogen – til lærerens brug!

I anden udgave fra 1842 ændres og udvides disse »Oplysninger«, som de nu kaldes, betydeligt. Syv af rimene udelades, da de i praktisk

brug faldt hans egne børn for tunge. Til de tilbageværende 45 føjes 42 nye, ialt altså 87. Han er stadig parat til at lave om, men bogen kom ikke i flere udgaver i hans levetid.

4. Tanken var, at tredie »Cyklus« i historieundervisningen – og der tænkes her oplagt på dem, der skulle læse videre – skulle være en virkelig »verdenshistorisk Lærebog for Ungdommen, men da jeg tog fat paa den, blev den snarere en »Haandbog« for Alderdommen.« Der er tale om det store værk i tre bind: Haandbog i Verdenshistorien, som begyndte at udkomme i 1833, og som i hvert fald ikke egner sig som lærebog, måske heller ikke som håndbog, dvs. opslagsbog, men nok som læsebog for meget interesserede.

I stedet laver han en ny indledning – eller rettere sagt to – hvoraf dog ingen blev trykt i 1842, uvist af hvilken grund. De blev først offentliggjort, da sønnen, Svend Grundtvig, lavede en tredie udgave i 1875, som indeholder samtlige fortaler og indledninger, trykte som utrykte, og alle ændringer og tilføjelser såvel i rimene som i oplysningerne.

Det nævnte udkast til »Fortale og Indledning« er på 12 sider og er også »beregnet paa *Læreren*«, altså til mundtligt brug i undervisningen. Den »passer bedre til Rimene«, hedder det, og er endvidere beregnet på »Ungersvenden, der ønsker Lys over, hvad der i Drengeaarne dunkelt tiltalte ham«.

Man kan kun beklage, at denne oversigt ikke kom med i udgaven af 1842, ikke blev trykt før 1875 og heller aldrig siden i sin helhed. Den indeholder en fortræffelig, kortfattet fremstilling af Grundtvigs universalhistoriske syn (den mosaisk-kristelige anskuelse), afklaret under og efter det store arbejde med »Haandbog i Verdenshistorien«.

Tre andre skolebøger fra Grundtvigs hånd bør måske nævnes i denne sammenhæng. Allerede i 1814 – altså i hans mest bibeltro eller bibelkristne periode – udgav han »En liden Bibelkrønike for Børn og Menigmand«, som dog snarere må siges at være af opbyggelig end af pædagogisk karakter. I 1828 kom den i anden omarbejdede udgave og i 1879 i en tredie ved C. J. Brandt, men delvis omarbejdet af Grundtvig selv. Den oplevede iøvrigt i løbet af 19. århundrede både en norsk, tre svenske og en finsk udgave.

I forordet til anden udgave opfordres læreren til »at lade Troens levende Ord følge med«. Flere steder er der indskudt salmevers, og han opfordrer til at indprente børnene kristendommen »blidelig, levende og uforglemmelig«. Egentlig så han helst en bibelhistorie, som var »idel Rim-Krønike«, og i de første afsnit af tredie udgave, som han selv har bearbejdet, slutter han hvert afsnit med et vers.

Arbejdet med anden udgave ligger umiddelbart forud for eller omtrent samtidig med arbejdet med »Krønike-Riim«, og forud for det går i årene 1825-26 et meget omfattende arbejde med Molbechs nyudgave af Den danske Rimkrønike. Selve bogtitelen »Krønike-Riim« er næppe uden forbindelse hermed, og ifølge forordet 1829 »leverer (den) Omridset af en Universal-Rimkrønike«.

I 1842 kom en Danmarkshistorie »Mundsmag af Danmarks Krønike til Levende Skolebrug«. (NB anden udgave af Krønike-Riim, 1842, får ændret sin titel, så den nu hedder »til Levende Skolebrug« i st. f. »til Børne-Lærdom«). Selve titelen viser, at den først og fremmest er tænkt til mundtligt brug, og det hedder i forordet, at den vil »tjene de Børn bedst, som læse mindst i den, naar den kun opmuntrer de Ældre til at fortælle«. Også i den er der indflettet talrige vers og rim. Der er næppe tvivl om, at vers i sig selv af Grundtvig anses for at have en mundtlig karakter og at opmuntre til mundtligt brug. Poesi er i sig selv mere »levende« end prosa. Bogen kom i fem oplag, deraf de fire i Grundtvigs levetid.

Endelig udgav han i 1847 på opfordring af et forlag »Græsk og Nordisk Mythologi for Ungdommen«. En egentlig skolebog kan den vel ikke kaldes. Måske er der tale om en slags »venstre-hånds-arbejde«. Men han bestræber sig iflg. forordet på en genfortælling, som er »tydelig, morsom og livlig« og på »virkelig at fortælle dem (myterne) saa de kunde nytte og fornøie«. Det er vist den eneste bog af Grundtvig, som er illustreret. Den kom kun i det ene oplag.

Måske burde man derudover nævne en række sang- og visebøger, først og fremmest L. C. Hagen: »Historiske Psalmer og Riim til Børne-Lærdom«, 1832, som kom i seks oplag, samt »Danske Kæmpe-Viser til Skolebrug«, 1847, med 72 folkeviser, samlet og til dels bearbejdet af Grundtvig. Begge bøger viser, at ikke mindst i form af

sang trænger det levende ord frem også i skolesammenhæng i 1830'rne og 1840'rne.

Som nævnt er der overalt i de såkaldte »Højskoleskrifter« (Det Danske Fiir-Kløver, 1836, Til Nordmænd om en Norsk Høiskole, 1837, Skolen for Livet, 1838, Om Nordens videnskabelige Forening, 1839, Bøn og Begreb om en Dansk Høiskole i Soer, 1840, Om Indretningen af Sorø Academi til en folkelig Høiskole, 1843, og Lykønskning til Danmark, 1847) klare tilkendegivelser af, at det først og fremmest er det levende mundtlige ord, der skal benyttes i undervisningen i denne skoleform.

Allerbedst kommer det til udtryk i en »Efterskrift« til »Skolen for Livet«, hvoraf nogle enkelte citater fortjener at fremhæves.

Situationen er den, at han er kommet til at ende bogen med et *»Bogmager-Suk,* istedenfor med et kort Begreb, der ved første Øiekast viiste ... at *Bøgerne ... her* er mig en *Bisag.*« Det må der så rettes på med en efterskrift på 4-5 sider. Han må have vasket »Blækket« af fingrene og rystet »Bogorme-Nykkerne« af sig. Han må ende med en lovprisning af *»Munden,* som dog vel af Gud er bedre skabt end nogen *Pen* af Mesterhaand kan skiæres til at *føre Ordet.*« Ganske vist skal »Bøger paa Modersmaalet, som minde om, tydeligt udvikle og grundigt stadfæste, hvad Øret hørde og Hjertet har kiært, (ikke) ringeagtes eller fattes velvillige, taknemmelige og forstandige Læsere« på højskolen eller i kraft af dennes virksomhed. Men de kommer altså i anden række.

Jøderne havde hele det Gamle Testamente, Grækerne havde en beundringsværdig »Bogskat paa deres eget Sprog«, men det »nyttede dem Intet, da *Modersmaalet* i *Folkemunde* enten *uddøde* eller hendøde dog, saa det opgav sin Aand, tabte med Naturligheden baade Fynd og Fylde«.

Naturlighed må der til. Skrift er ikke naturlig på samme måde som tale. Den er kunstig, synes Grundtvig at sige. Og det afgørende er »Folke-Munden«. Det er *dér,* modersmålet har hjemme.

Det nyttede intet, at man ved reformationen »uddrev Latinen af Kirken som en ureen Aand«, når man »feiede og prydede *Skolen*

(latinskolen) til Bolig for den uddrevne Meen-Vætte, ledsaget af andre Syv, arrigere end han ... Man indsaa ingensteds, at det var *Modersmaalet* i *Munden,* der baade fordrev *Latinen* og skabde de nye *Bøger* paa Folkenes eget Sprog«.

Derfor skal »Modersmaalet i Munden« naturligvis sættes i højsædet på den folkelige højskole. Bøgerne skal ikke forvises, men nedvurderes, sættes i anden række som trælle og tjenere for det talte sprog. Lige siden reformationen har al højere undervisning været præget af »Overtro paa den *Aand* og *Livskraft,* der ved en vis ubegribelig Konst skulle kunne indtrylles i *døvstumme, steendøde* Bøger og derigiennem meddele sig.«

Det må nu være forbi, for – hedder det, ikke uden betydelig selvfølelse – »Mig blev det givet at opdage den store *Natur-Lov* for *Aandens* Virkning og Forplantelse«, nemlig det levende mundtlige Ord.

Stykket slutter med, at han tilbageviser den nærliggende bebrejdelse, at »jeg trods min faste og levende Overbevisning om det *mundtlige Ords* ubetingede Nødvendighed til *Livs Opvækkelse* og *Aands* Forplantelse, dog ei har gjort min yderste Flid for at virke dertil,« men i stedet bestandig har læst og skrevet.

Det skyldes dels »min stærke Drift til at føre Pennen omkaps med Ordet«, dels at ingen har haft bud efter ham »til offentlig at *tale Dansk* andetsteds end i Kirken«, især ikke universitetet og slet ikke en fornyet og ændret skole i Sorø.

Men det blev hurtigt anderledes. Hvorledes det gik til, og hvad omfang det fik, hører hjemme andetsteds, men det må understreges, som det tydeligt fremgår af de to sidste citater, at krav om mundtlighed eller brug af det levende ord i skolen forudsætter sans for »Liv og Aand«. Ellers bliver det uforståeligt og meningsløst. Ønsker man ikke at udbrede og forplante noget, der kan betegnes med disse to ord, kan man roligt holde sig til bøger og skrift.

Men citaterne viser også, at »Liv og Aand« for Grundtvig ikke blot er noget kristeligt. Det findes hos mennesker – som mennesker, skjult og fortrykt måske, men det kan vækkes og styrkes. Også uden for kirken, også i skolen bør det levende ord komme til sin ret.

VILHELM NIELSEN

f. 1917. Cand. theol. 1941. Sekretær i Dansk Ungdomssamvirke 1941-46. Højskolelærer på Grundtvigs Højskole 1946-53. Forstander for FCU 1953-64. Seminarielektor på Zahles Seminarium 1964-67. Forstander på Den frie Lærerskole i Ollerup 1967-71. Undervisningsinspektør for folkehøjskolerne fra 1971-83. Bidrag til Modersmål-Selskabets årbog 1980 og 1981. Medudgiver af N. F. S. Grundtvig »Statsmæssig oplysning«, 1983.

Samtalen i hjem, skole og undervisning

Frederik Christensen

Rejser man til de områder i Øst-England, hvor vikingerne for tusinde år siden slog sig ned, i det gamle Danelagen, savner man ikke spor fra nordboernes koloni-tid. Utallige by- og stednavne fortæller, at det var her, de var. Selv i det nutidige sprog er der præg af vikingetid. Går rejsen derimod til et andet europæisk område, hvor vikingene gjorde sig til herrer – i Normandiet, er det ulige vanskeligere at finde spor fra deres færd.

Jeg har set den teori fremsat, at den kulturelle gennemslagskraft, som nordboernes tilstedeværelse i England fik, skyldes at kvinderne var med. De var ikke med, da vikingene slog sig ned i Frankrig, og derfor er der ingen kulturelle tegn i dag. Jeg ved ikke om teorien er holdbar, men den er i alt fald smuk. Vikinge-manden rydder marken, plyndrer byen, brænder husene, besejrer fjenden, underlægger sig omgivelserne. Vikinge-kvinden såer og planter, giver navne, sætter i verden, fornyer og skaber. I hendes verden fødes sproget – modersmålet.

Måske er der gået 100 år efter de første togter til England, før kvinden modstræbende har forladt de hjemlige reder. Først da har vilkårene været sådan, at hun kunne flytte hele sit skabende univers med til det nye land. Fra nu af blev nordboerne nybyggere, hvor de før var ransmænd og ødelæggere. Fra nu af er de et samtalende folk.

Samtale betyder fred. Enetale og kommando betyder krig.

Uanset hvad vi i vor tid mener om mands- og kvinderoller, så synes de perioder, hvor den historiske bestemmelse af kvindens univers har været dominerende, at være fredeligere, end de perioder, da mandens univers har behersket livet. Man kan tænke sig, at de mandsdominerede perioder har været kriseagtige og ulykkesgivende, fordi man i disse perioder har savnet sproglig udtryksevne. At man nok har kunnet give navn til det, man i hast farer over eller forbi som besejrer, men ikke til det levende og forpligtende, som man netop

ønskede unavngivent, livløst og fremmed og derfor åben for erobring og undertrykkelse.

Vi har ikke historiske beviser for, at Thyra Danebod og Margrethe I var særligt fredelige, men vi har mange historiske vidnesbyrd om, at de var fredelige og værnende ifølge den folkelige opfattelse. Vi ved ikke meget om dronning Dagmars indsats i dansk statsadministration, men vi ved, at hun i den folkelige erindring var den omsorgsfulde og kærlige ånd for det danske folk. Vi kender mildt sagt meget lidt til Jomfru Maria og dog er der næppe nogen kvinde, der har været mere elsket i verdenshistorien, end netop hun.

Der findes næppe noget videnskabeligt bevis for, at den verden, som disse kvinder repræsenterer i den folkelige tradition, ikke også kan repræsenteres af manden. Men det er i denne forbindelse ligegyldigt. Det vigtige er, at de to verdener lader sig karakterisere.

Når f.eks. Det Centrale (og nedlagte) Uddannelsesråd siger: »Der synes ikke at herske tvivl om, at et menneskes beherskelse af modersmålet er af afgørende betydning for personlighedsdannelsen og den enkeltes identitet,« så ledes opmærksomheden uvægerlig hen på de områder af tilværelsen, hvor modersmålet tilegnes. At denne tilegnelse fortrinsvis sker i »det kvindelige univers«, i de nære og konkrete livsforhold, kan der heller ikke være tvivl om. Det er her i de områder af tilværelsen, hvor der ikke tales, men samtales, hvor det mundtlige er altafgørende, at et menneske dannes som personlighed.

Barnets utrolige evner til at tilegne sig et sprog er et af livets forunderlige gaver. Jeg var forleden på besøg i et norsk hjem, hvor moderen er dansk og trods mange år i Norge stadig taler dansk. Familiens fire børn i alderen fra 10 til 19 år, taler norsk med faderen og dansk med moderen. De skifter lynhurtigt fra det ene sprog til det andet, og de taler fejlfrit og nuanceret, som ingen voksen kunne lære det.

Den voksne har ikke den samme evne til at tilegne sig sprog. Trods alle mulige intellektuelle krumspring kan den voksne ikke tilnærmelsesvis klare det i hele sit liv, som små naive størrelser kan klare på få år uden mindste besvær. Barnets sproglige kapacitet og

den voksnes mangel på samme er selvsagt naturgivet, men dermed er ikke alt sagt.

Det er i alt fald vigtigt at iagttage børns og voksnes helt forskellige måde at klare ordenes betydning på. Den voksne søger en intellektuel forklaring, ja, forsøger sig endog med at erobre sprog på brevkursus. Barnet lærer sit modersmåls betydninger gennem alle sanser, gennem de signaler den nærmeste omverden afgiver. Det er det minespil, den bevægelse, den tone som følger ordet, der giver meningen. »En fremmed kan nå frem til at beherske ordforråd, bøjning og syntaks til fuldkommenhed – men sprogets tone nemmer han aldrig rent efter at han er blevet fem år gammel,« siger Velh. Grønbech. Og han fortsætter: »Et ord er ikke en lyd som gør nytte ved at overbringe vor næste en besked. Sproget er ikke et meddelelsesmiddel, en skillemønt i dagens forretning, i hvert fald ikke uden for fakturaer og Deres-sidste-ærede-skrivelser og lignende sene kulturprodukter. Ordene er fulde af menneskeliv, tunge af oplevelser. I dem giver mennesker sig til hinanden.«

Nu kommer der så fra dagens Danmark mange meldinger om børns og unges sproglige fattigdom. Skolen får selvfølgelig skylden, som vi har for vane, når den opvoksende slægt ikke svarer til forventningerne, og der opstår krav om flere dansktimer. Hvis disse timer ellers bruges rigtigt, kan de nok hjælpe til en bedre sproglig udvikling. Men de kan næppe erstatte tabet af sproglig virkelighed uden for skolen.

Det grundlæggende problem er, at modersmålets livsområder, »det kvindelige univers«, i industrisamfundet har mistet sin kraft og autoritet. Når kvinden i dag følger manden – som hun gjorde det til vikingetidens England, tager hun ikke som dengang sit eget univers med. Det industrielle samfund har ikke brug for navngivende mennesker, og når hun forlader reden, skyldes det først og fremmest, at det er verden uden for som giver identitet.

Voksne mennesker får i industrisamfundet kun identitet og bestemmelse gennem arbejdet uden for hjemmet. Derfor er børn forelø-bigheder, kvinder uden arbejde ansigtløse, de gamle meningsløse og de ikke-effektive en belastning.

Når man for en generation eller to tilbage mødte et ukendt menneske, lød spørgsmålet: »Hvor kommer du fra?« I dag lyder det selvfølgelige spørgsmål: »Hvad laver du?« Derfor er arbejdsløshed en forbandelse, ikke fordi man mangler selve arbejdet, men fordi man er uden for, er meningsløs. Der er ikke mange, der kan sige som en norsk dame i folkedragt sagde det: »Jeg føler, jeg får identitet, når jeg har min dragt på. Jeg er fra Hallingdal.«

Industrisamfundet er ikke interesseret i, at mennesket får identitet uden for arbejdspladsen. Et menneske, som er i stand til at fastholde sin værdi i andre livsområder, bliver uregerlig i forhold til produktionsliv og de organisationer, som knytter sig hertil. På samme vis er variation og selvstændige små-kulturer et irritationsmoment i industrisamfundets centrale forvaltning.

Det er ikke tilfældigt, at postvæsenet for nogle år siden af rationelle grunde afskaffede næsten alle bostedsnavne i Danmark og fik alt for villige kommunalbestyrelser til at give ligegyldige betegnelser til bostedernes adgangsveje. Det hedder nu ikke længere Nørregård, Overgård, Vanggård eller Skovgård, som kendemærker for den folkelige stedsbevidsthed gennem århundreder, men det blev nu Violvej 4, og Kirsebærvej 18. Af samme rationelle hensyn lavede politimyndighederne bilnumrene om, så de passer til kontormaskinerne, men fjernede samtidig ethvert spor af bosteder og dermed enhver mulighed for at få borgerens hjælp i forsøg på at finde motorkørende kriminelle. Det er karakteristisk, at det er i samme periode, man sætter produktion af tremmekalve og burhøns i system.

Når de identitetsgivende områder i menneskenes verden svinder ind, svinder også ansvarlighed og fællesskabsfølelse. Det er ikke tilfældigt, at det er skiftende justitsministres største problem – i et samfund, som bruger flere penge på skole og oplysning end nogen sinde før – at skaffe plads i fængslerne. Man kan sige, at når samtalen – eller det samtalende samfund – forsvinder, må man ansætte flere i politietaten og bygge flere fængsler.

Det er i det fremmedgjorte, hjemløse industrisamfund, vi finder årsagen til nutidens sproglige forarmelse. Den skyldes ikke skolerne i særlig grad. Der har aldrig været snakket så meget i skolerne som i

vor tid. Der har aldrig været så mange ord omkring os som nu. De sværmer omkring os fra morgen til aften. Hvor vi end vender os hen fra vuggestue til plejehjem, så går gummerne op og ned. Der snakkes utroligt meget, men samtalerne er sjældne.

Det skyldes, at kvinden har solgt sit univers til industrisamfundet, og det er hun ikke at anklage for, for handelsbetingelserne var aldrig hendes. Men den forarmelse, der fulgte, er vor fælles skæbne. Den har indskrænket barnets livsrum til brøker af det levende liv. De fleste af de livsfunktioner, som det voksne menneske udfører, ligger uden for barnets verden, og den sansede verden, hvorved barnet udvikler sit sprog, begrænses til et par timer i ny og næ, når fjernsynet ikke går, og far og mor ikke er borte for at finde deres identitet. Barnets liv er forældrenes fritids- og hobbyområde.

Der ligger således i selve de materielle forudsætninger i industrisamfundet en hindring for, at modersmålet får gode vækstbetingelser. Det tabte kan ikke uden videre genvindes i offentlige undervisningscentre, for modersmålets personligheds- og identitetsgivende mulighed er just at finde i barnets egen erfaringsverden, i kærlighedsområderne. Er disse områder fattige, bliver barnets sprog fattigt, er de rige, bliver barnets sprog rigt.

Grundtvigs kamp for modersmål og »mundens tronbestigelse« måtte gå mod de magter, som ville fjerne mennesket fra dets egne eksistenskærlighedsområder ved at gøre dem uegentlige og autoritetsløse. Vi har ikke i dag en latinsk dannelse eller et autoritært præsteskab, men dermed en hærskare af specialister, bureaukrater og lovtolkere, som netop gennem det skrevne bliver magthavere. Ikke så meget på grund af en ønsket position, men af mangel på folkeligt modspil.

Grundtvig kunne sætte sin lid til bondens verden, for den var trods al nedvurdering stadig intakt i kulturel forstand. Den havde stadig det kvindelige univers som en hævdet andel og var stærk nok til at kræve den respekteret. Bondens verden var dengang ikke blot landbrug, men også bondekultur. Resterne findes endnu.

Der er formentlig mange årsager til den overvældende trang til at markere Grundtvigs 200 år. Men jeg tror, hans stærke kritik af elite-

kulturen og fremhævelse af »det folkelige« er en af de væsentligste årsager. Med dette omvendte kultursyn: at lys og liv kommer nedefra det liv, mennesker lever med hinanden, og ikke fra en særlig oplært elitær overklasse, bryder han med en århundredlang europæisk tradition. I denne tradition gælder det om at bevare privilegierne eller – hvis man ikke er født til dem – hurtigst mulig at forlade sit eget og søge opad. Men ved således at vrage sine egne kærlighedsområder, gør man dem sekundære og bliver selv sekundær, en andenrangs person, der må stole på andres opfattelse af, hvad der er op og ned.

Dette omvendte kultursyn er mere aktuelt i dag end nogen sinde før, fordi den elitære kamp for at overvinde og beherske, har givet redskaber, der ligesåvel kan føre til katastrofe som til lykke. Det bliver mere og mere klart, at svarene på de vigtigste og mest pågående spørgsmål om vor fælles fremtid gives fra områder af tilværelsen, som ikke er af elitær karakter. At svaret findes hos folket, er ikke politisk ideologi eller romantik. Når det gælder den menneskelige eksistens, er svarene fra arbejdsmanden lige så gyldige som svarene fra en professor i atomenergi.

Men situationen er vanskeligere end på Grundtvigs tid. Dels er de udefra kommende en-vejs talende magter stærkere end før, og dels er det samtalende samfund, hvorfra svarene skal gives, langt svagere. Vi anvender ganske vist langt flere økonomiske midler til undervisning og folkeoplysning end i forrige århundrede, men det fører ikke automatisk samtalen med sig. Tværtimod synes flere og flere undervisningsområder at blive indholdsbestemt af individets karrieremuligheder. Således er disse års gymnasieskole blevet mere og mere samtale-løs, for man samtaler ikke med konkurrenter. Det er selvfølgelig en lettelse for lærerne oven på alle ungdomsoprørets frækheder og udskejelser. Men vi skal ikke glæde os for tidligt, for situationen kan ikke alene forklares med voksende ansvarlighed. Den er også i foruroligende grad udtryk for unge, der ikke medbringer en fællesmenneskelig rigdom, som de ønsker at dele med andre. Derfor går samtalen i stå.

Det samtalende samfund opstår, hvor kærlighedsområderne har autoritet og anseelse. Det er bopladsen, det drejer sig om. Alene her

kan livet leves og anskues i sammenhæng. Alene her kan mennesket fastholde en identitet og værdi, uafhængig af et i menneskelig henseende troløst arbejdsmarked.

Sålænge bopladsen er uden selvstændigt liv, vil samtalen have vanskelige vilkår. For en samtale fordrer mindst to suveræne parter. Suveænitet får et menneske, fordi det har suveræne livsområder bag sig. Har man ikke dem, er man på nåde og unåde udleveret til markedskræfterne og videobåndet, og så er der ikke mere at tale om.

FREDERIK CHRISTENSEN
F. 1934. Forstander. Uddannet på Den frie Lærerskole i Ollerup og Firchroft College i England. Ansat på Vallekilde Højskole 1959-64. Gymnastikhøjskolen i Viborg 1964-67 (begge steder som lærer). Forstander for Vrå folkehøjskole fra 1967. Formand for Foreningen for Folkehøjskoler. Formand for Nordisk Folkehøjskoleråd.

Et skær af fortrolighed – Grundtvigs folkelige verskunst

Jørgen Fafner

1. Romantikkens vershistorie forener i sig to modsatrettede tendenser: en bevægelse indad mod det eksklusive og en bevægelse udad mod det folkelige. Alle romantikerne begynder i den første, nogle af dem, deriblandt Grundtvig, ender i den sidste.

Den første af disse tendenser satte ind i anden halvdel af 1700-tallet, hvor der opstod en ny subjektiv lyrik. Et vigtigt kendetegn ved denne lyrik var, at den især var beregnet på at *læses*. Musikere og professionelle oplæsere fandt undertiden frem til den, men dens inderste hensigt var alligevel, at den skulle tilegnes i fordybelse og ensomhed. Op igennem det følgende århundrede og frem til vor tid blev denne læsepoesi udviklet mod stadig større intimitet og stadig større kunstnerisk fuldkommenhed. Den gav rum for allehånde artistiske eksperimenter og for indoptagelsen af en stor mængde nye og gamle digtformer.

Den anden af tendenserne, udadrettetheden, er for romantikerne tæt forbundet med et helt nyt begreb om *folkelighed*, og denne er igen, naturligt nok, knyttet sammen med tanken om digtets *mundtlighed*, ikke mindst gennem sangen. Digtets ord skulle igen leve på folkets læber og man ringeagtede derfor de »døde bogstav-vers« (»todte Lettern-Verse« – udtrykket er Herders i »Über Ossian und die Lieder alter Völker«, 1773); »det Ædleste og Skjønneste af Sproget ... ligger *dødt* i Trykkeriets Liigkiste« hedder det meget malende hos L. C. Sander (»Odeum« 1808).

2. Hvad angår lyrikken, så var de to store forgrundsskikkelser i den danske romantik, Oehlenschläger og Grundtvig, på det nærmeste antipoder. Den første skabte en ny, subjektiv læselyrik af stor skønhed, hvorimod hans omfattende sangproduktion – med et par velkendte undtagelser – er glemt. Hos Grundtvig er det omvendt. I hans produktion er det sangdigtet, der vejer tungest. Gennem det

fulgte han på sin særlige facon den folkelige romantiks parole om at levendegøre digtet. I sin »Fugle-Vise« fra 1840 taler han om denne kunstneriske udadrettethed:

Det være skal vor største Fryd,
Som Skjalde barneglade,
Naar hoppe kan ved Sangens Lyd
Selv bare Ben paa Gade.

Altså: skjalden skal blive som barn på ny, så vil gadedrengene danse til hans sange. Den krogede sætningsføjning – de gamle kaldte det »ordskred« eller *transgressi verbi* – er slet ikke så ufolkelig, som man skulle tro. Grundtvigs poesi er fuld af den slags og vi synger det med glad undren. Det er en særhed hos ham at foretrække den skruede ordstilling også i de tilfælde, hvor metret tillader den ligefremme. Ellers er alt hvad der smager af beregnede kunstneriske »virkninger« ham fremmed. For ham var digtet først og sidst et middel til at frembære budskaber. Kun i sine unge dage indlod han sig på romantiske formeksperimenter, som i digtene »Gunderslev Skov« og »Duggen« (begge fra 1808), hvor han eftergør den unge Oehlenschlägers rhapsodiske (fri-strofiske) foredrag, der lader digtets form fødes af stemningens skiften. Men Oehlenschlägers glansfulde stil lå ikke for ham og han forlod den for de folkelige, tilforladelige former. Om et digt til biskop Balle, som han forfattede året efter (i 1809), siger han i en senere kommentar, at »det viser, at jeg endnu ej regnede det saa nøje med Sandheden i Vers« og i et andet lejlighedsdigt (til Abraham Kalls jubilæum den 2. juli 1817) giver han følgende selvkarakteristik:

Er da end til Sang for grov min Stemme,
Er for plump min Haand til Harpeslag,
Fik for Bogen jeg dog Lyst og Nemme,
Røst til Rim paa slig en Fødselsdag,
Og jeg véd, at en trohjærtig Tale,
Sat paa Rim alt efter gammel Skik,
Troere kan Patriarken male,
End hvert Mesterværk af ny Metrik.
(... ...)

Den »ny Metrik« er de sydlandske digtformer, som romantikerne med Oehlenschläger i spidsen havde indført: italienske sonetter, canzoner, terziner og ottaver, spanske jamber og trokæer m.v. Grundtvig fandt dem for letbenede og mente desuden at de var noget andenhånds, et levn af noget, der havde haft sit oprindelige hjemsted i Norden.

3. Det var i den folkelige form Grundtvig fandt sig bedst hjemme. Men, må man så spørge, hvad er i grunden en »folkelig form«?

Det første, man kan sige, er, at den sjældent er oprindelig på den måde, romantikerne troede. Den vokser ikke bare op ligesom planterne på marken. Til de kunstneriske mønstre, hvorefter den danner sig, stiller den imidlertid to krav.

For det første må den folkelige form være *overskuelig*. Det bliver den ved at holde sig inden for et forholdsvis begrænset format og ved at både helheden og dens dele er tilstrækkelig klart markerede ved tydelige indsnit. Her har *strofen* – fremfor de frie, rhapsodiske former – de bedste betingelser for at fungere som folkelig form. Den er en afrundet, genkendelig og derfor gentagelig samling af verslinjer, der kan synges til én og samme, strofiske melodi.

For det andet må den folkelige form besidde et skær af *fortrolighed*, for det meste erhvervet gennem langvarig brug. Folkelig kunst er præget af konservatisme, af troskab mod de éngang vundne former.

Grundtvig greb her tilbage til to folkelige traditioner, som helt kom til at præge hans modne versdigtning: *folkevisen* og den *lutherske*

menighedssang – begge en mundtlig brugsdigtning i ordets bedste betydning. Til Grundtvigs udmøntning af denne dobbelte tradition knytter der sig nogle særlig karakteristiske omstændigheder, som skal ridses op i det følgende.

4. Den ene store inspirationskilde er den verdslige, folkelige vise. Grundtvig øser flittigt og uden smålighed af både ældre og yngre tradition. Vigtigst er vor middelalderlige folkevise. Den er særdeles formfattig, dvs. den råder i princippet kun over fem strofetyper, hvoraf endda kun de to er almindeligt forekommende. Det er linjeparret og firlinjeren, der normalt begge udbygges med omkvæd og eventuelt også mellemkvæd. Hertil kommer det vel nok mest typiske stiltræk: den helt frie stavelsesfordeling, som inspirerede den romantiske poesi til én af dens vigtigste fornyelser. I viserne er det de trykbærende stavelser, der alene skal holde styr på formen, og de trykløse stavelser grupperer sig så i stor frihed omkring disse toppe, som endda selv kan være temmelig tvetydige.

Nu har viserne jo virkelig været »folkelige« i den forstand, at de har haft omfattende udbredelse, men, som man vil vide, med utallige omsyngninger. Det nogenlunde konstante har været selve historien og selve formen, hvis stabilitet blev sikret gennem melodien og dansen. De to hyppige former har her føjet sig efter henholdsvis et system af to gange fire betoninger i linjeparret:

Sílding om áftenen, rím faldt på,
Frøken Regísse tager óver sig skárlagen blá ...

og to gange fire plus tre betoninger i firlinjeren:

Dronning Dágmar ligger udi Ríbe sýg,
til Ríngsted láder hun sig vénte: (-)
álle de frúer i Dánmark ér,
dennem láder hun tíl sig hénte. (-)
(...)

Firlinjerens syvtakt (som har holdt sig bedst i den færøske visetradition) er næsten blevet fortrængt af en nyere, mere »firkantet« musikopfattelse, der tilføjer en pause (–), svarende til en betoning efter hver af de lige verslinjer. Suppleret med sådanne taktslag får vi to »ottetaktsgrupper«, som svarer til en velkendt udvikling i nyere dansemusik.

5. I begyndelsen af det 17. århundrede blev det skik at stavelsesregulere versdigtningen, så den fremtrådte som rene jamber, rene trokæer, rene daktyler osv. Al poesi, der fra nu af ville gælde som Kunst (med stort K), måtte underkaste sig denne uniformering, der forblev poetisk grundlov gennem lige ved to århundreder.

Den poetiske lov-og-orden-politik skærpede formbevidstheden og kom i virkeligheden til at danne springbræt for det nittende århundredes store poetiske landvindinger. Men før den tid havde den kraftigt uddybet kløften mellem elite-kunst og folke-kunst.

Det var denne kløft, romantikerne forsøgte at udfylde. Formhistorisk betød det, at man dels bevarede de regulerede former, dels også vendte tilbage til de »middelalderlige«, stavelsesfrie former. Hos Oehlenschläger er godt en femtedel af hans strofiske digte i blandet form. Grundtvig er med: hos ham drejer det sig om ca. en sjettedel af digtene. Hos digterne før 1800 er digte i den frie gangart uhyre sjældne. Hos Ewald kan de tælles på én hånd.

Grundtvigs Fugle-Vise, der blev citeret ovenfor, kan stå som eksempel på den stavelsesregulerede (jambificerede) visestrofe. Den blandede gangart har vi i en kendt bibelhistorisk vise, der begynder:

Abraham sad i Mamrelund,
Han var en Hyrdekonning,
Salvet af Gud med egen Mund,
Og Sara hed hans Dronning

Visen synges angiveligt »efter en gammel Folkemelodi« og den er i bedste forstand naivt-folkelig i sin fortællestil. Der er ingen indviklet syntaks, men en forenklet »linjestil« (dvs. én meningshelhed pr. metrisk led), som direkte og anskueligt føjer træk til træk, indtil bille-

det er tegnet færdigt. Som man vil høre, har Grundtvig også ændret ved rytmen. Antallet af stavelser er endnu det samme som i den jambiske Fugle-Vise, men i første og tredie linje er der byttet om på følgen, så de begge begynder trykstærkt: –⏑ ⏑–⏑–⏑– i stedet for:⏑–⏑–⏑–⏑–. Det kan have at gøre med melodien, men det giver også stilen dens præg af noget uforbeholdent og uanstrengt. Man går til sagen uden omsvøb: *Abraham sad* ...

Går man nu videre i digtet, så opdager man, at de nævnte ombytninger gennemføres konsekvent på nøjagtigt de samme steder i alle stroferne:

Riig paa Kameler, Køer og Faar,
Det var den Drot med Ære,
Gammel derhos, snart hundred Aar:
Og hvis skal det saa være!

En sådan regelmæssighed er helt ukendt i folkevisen. Grundtvigs »folkeligt frie« form er kun en tilsyneladende frihed, men den lægger en vis folkelig patina over udtrykket, samtidig med at den giver fasthed i mælet. Og så letter den naturligvis sangen.

Går man Grundtvigs strofiske versdigtning igennem, så viser den fast blandede gangart sig at være et gennemgående stiltræk. Den omfatter mere end fire femtedele af digtene i blandet rytme. Det er et særsyn. Den eneste samtidige digter, der bruger denne teknik, er Ingemann, men der er også i det stykke stor forskel på ham og Grundtvig. Hos Ingemann begynder trækket først at dukke op i årene 1837-39, da hans arbejde på poesiens folkeliggørelse for alvor tog fart. Men hans brug af denne teknik er desuden præget af en kunstnerisk finhed og vilje til harmoni, som man ikke finder hos Grundtvig. Morgen- og aftensangene (1837-38) indbragte ham med rette Weyses kompliment. Ingemann fortsatte denne teknik med skiftende held. »Kjøbsted-sange«ne og »Folkedans-viser«ne (fra 1842) blev ikke nogen succes. De var tænkt at skulle bruges ved almuens fester (barsel, kirkegang, bryllup osv.), men dén limpind hoppede man ikke på.

En sådan æstetisk beregnet folkelighed ligger Grundtvig fjernt. Hos ham er trækket åbenbart konstitutionelt, begrundet i hans særlige måde at høre på.

6. Den anden store tilgang til Grundtvigs poetiske formverden var kirkesangen.

Reformationens kup var jo menighedssangen på modersmålet. Forudsætningen var igen *strofen*, der, i modsætning til hvad tilfældet var i den katolske liturgi, blev den centrale digteriske form.

Allerede Luther forsøgte sig med en stavelsestællende verseteknik. Man finder den i den (muligvis) første af de salmer, han skrev med henblik på menighedssangen. Det var en gendigtning af den 130'te Davidssalme, *De profundis clamavi ad te, Domine*. Han brugte her den gammeltyske *barform*, der stammer fra minne- og mestersangen og som dannes typisk ved en sammenstilling af to ensdannede melodi-led (A^1 og A^2) og et afsluttende nyt (B); den foreliggende variant er i virkeligheden en firlinjet vise med et efterhængt led, der udmærket kan have haft sin oprindelse i et udvidet omkvæd:

A^1 Aus tieffer not schrey ich zu dyr,
Herr Gott erhor meyn ruffen.
A^2 Deyn gnedig oren ker zu myr
und meyner bitt sie offen.
B Denn so du willt das sehen an,
was sund und unrecht ist gethan,
wer kan Herr fur dyr bleyben?
(Geystliche gesank Buckleyn, Wittemberg 1524).

Det faste stavelsestal lemper teksten efter melodien. Den blev arrangeret af Luthers musikalske medarbejder, Johann Walther, i en smuk, firstemmig udsættelse. Den kendte, frygiske hovedmelodi ligger i en mellemstemme (tenoren), men de tre andre stemmer får ikke lov til – efter den brugelige nederlandske skik – at brede sig frit på bekostning af ordet. De følger tværtimod hovedstemmen, pauserer med den og bidrager således til at profilere den strofiske struktur.

Stavelsestællingen er ualmindelig i reformationssalmen. Det al-

mindelige er, at man ligesom i folkeviserne lader stavelserne flokkes i stor frihed omkring strofens trykaccenter som i den danske oversættelse:

Aff dybhedszens nøedh roeber iegh tiil tigh,
herre gudh wil thu migh høere
Thin naadszens øreen wænth thw tiil migh,
myn røest iegh nw framfører
Giffuer thw paa wor gierningh acth,
ath hæffne synden mz thin magth
O herre hwo kandh thz taallee

(Claus Mortensen:
Thet hellige Euangeliske Messe embede, Malmø 1528).

Denne frie, folkelige form skulle i den kommende tid blive toneangivende. Med det 17. århundredes store versreform regulerede man den ganske vist til en rent jambisk strofe, men den gamle form overlevede alle anslag. Netop kirkesangen, hvor det praktiske behov for en reform skulle synes indlysende, modsatte sig ensretningen. Kingo havde som bekendt mange genvordigheder med at introducere kunstpoesien i den nye forordnede salmebog. Medens den verdslige digtning fulgte trop uden at kny og næsten på dato, forlod menighederne kun modstræbende de lutheranske salmers gamle, frie syngemåde, der på sine steder har holdt sig til op imod slutningen af 1700-tallet.

7. Lutherstrofen er hovedmønstret i Grundtvigs sangdigtning. Hans Brix kalder den i »Danmarks Digtere« for det »sædvanlige Slaabrokkevers paa syv Linjer«, men det er en flothed. Formen som sådan kan selvfølgelig realiseres mere eller mindre lykkeligt, men selve dens anlæg er ikke så ueffent endda. Den spejler en ældgammel musikalsk-rytmisk lovmæssighed, »bagvægtsloven« eller »Gesetz der wachsenden Glieder«: to éns kortere led, der afbalanceres af et tredje, større.

Hos Grundtvig er både grundformen og en række afledte former repræsenteret i rigt mål. En kort gennemgang vil afdække, hvad der uden videre må anses for kærnen i hans formbestand.

8. Den jambiske syvlinjer er den hyppigst forekommende strofe i den samlede produktion. Det drejer sig om knap 6 procent af samtlige digte. Et smukt eksempel fra den bibelhistoriske sang om Jesu Barndom:

I Nasaret der var saa smukt
Paa Brinkerne de steile,
Der saae man over Skoven lukt
Vel Snese Skibe seile,
Dem saae man uden Øie-Glas
Paa Søen ved Tiberias,
Det kan jo neppe feile.

Anslaget igen i den naive stil, landskabet mere dansk end bibelsk. Gennemrimningen er en af de ret sjældne undtagelser fra regelen: Grundtvig lader næsten altid slutlinjen stå urimet, som i Luthersalmen. Han holdt af denne virkning og den stod for ham som et folkeligt træk. Melodiangivelserne er et kapitel for sig. De bærer – som så ofte hos Grundtvig – tilfældighedens præg. Om tekstens og melodiens stemning passede sammen, kerede han sig mindre om, digtet skulle blot kunne synges. I et par senere håndskrifter af »Jesu Barndom« angives både ældre salmemelodier som Ringwalds »Gud Helligaand, i Tro os lær«, Knöpkens »Hvad kan os komme til for Nød« og Rud. Bays sentimentale romancemelodi til Chr. Wilsters »Hvor Bølgen larmer højt fra Sø« (1820); senere foreslås Aug. Windings melodi (fra 1864) til Grundtvigs »Som Hønen klukker mindelig«. Denne melodi-bytte-trafik er et stadigt genkommende træk.

9. Luther-strofen i blandet gangart bliver hos Grundtvig naturligvis *fast blandet*. Fra de bibelhistoriske sange kan nævnes den om »Simon Peders Kald« (»Der sad en Fisker saa tankefuld«). I et af håndskrifterne har Grundtvig fundet en anden maritim melodi frem, »Paa Søen naar den skummer vred« (fra Fru Heibergs »En Søndag paa Amager«, 1848) – meget belejligt for en fiskervise. Uden melodiangivelse er derimod det smukke, personlige digt »Nyaars-Aften«, skrevet den 31. december 1838 efter det oprivende møde med biskop

Mynster, der fortsat ville udelukke Grundtvig fra forvaltningen af kirkens sakramenter. Digteren har troligt nok grebet til den gamle salme, »Af Dybsens Nød«:

Hvad kviddrer I om, I Spurve graa!
Saa seent i Kongens Have?
Vil I for min Vaande Bod mig spaae:
En Skat i Nyaars-Gave,
En Svale-Rede, et Spurve-Skjul,
Hvor Unger mine kan lege Jul,
Og fjedres til at flyve!

Fra året før er salmen »Kirken den er et gammelt Huus«. Hertil skrev Lindemann i 1840 sin smukke, folketoneprægede melodi. I midten af halvtredserne sad denne melodi Grundtvig i ørerne og han producerede derpå – formentlig i ét stræk – 71 højmessesalmer til de fleste af årets evangelietekster. De følger alle som én melodiens metrum (en dalende, fast blandet parallel til Lutherstrofen). Kvaliteten er beskeden, men de siger noget om hans arbejdsfacon.

10. Ved afkortning af anden og fjerde linje i syvlinjeren fås en strofeform, som Grundtvig benytter til en række historiske sange: »Jorsal-Farerne« fra 1810 (»Her er saa stille, her saa tyst,/I Borgegaard ...«), »Morten Borup« fra 1811 (»Alt som det ringed til Aftensang/ Saa sødt i Sky ...«) eller det glansfulde digt om »Niels Ebbesen« (1839), der har fået tostavelsesrim i femte og sjette linje:

Om Dannemarks Kvide der lød en Sang,
Saa sørgelig:
Der var ingen Konning i Dannevang,
Men Borger-Krig;
Dansken var fredløs i Skov og paa Hede,
Herrer vi havde af Himmelens Vrede,
For Tydskerne reves om Danmark!

Forlægget er en folkemelodi. Gangarten er overalt fast blandet, i Morten-Borup-visen i såkaldt stevrytme: ⏑–⏑–⏑ ⏑–⏑–, i Niels-Ebbesen-visen med rytmen ⏑–⏑ ⏑–⏑ ⏑–⏑– i første og tredje verslinje. Over længere strækninger er virkningen af denne rytmiske figur noget trættende, fordi den afsluttende tostavelsesgruppe hele tiden må strækkes lidt, hvis den skal holde de to forudgående trestavelsesgrupper stangen. Grundtvigs rytmik er ikke af den kræsne slags.

Selve den metriske forbindelse af fire plus to accenter har ærværdige aner. Den er én af de sjældnere folkeviseformer, kendt fra viser som »Stalt Elin«. Den optages af Ewald (»Liden Gunver vandrer som helst i Qvel,/ Saa tankefuld ...«) og vinder almindelig yndest hos romantikerne fra og med Oehlenschläger (»Morgenvandring«). Hos Grundtvig forekommer den også rent jambisk (»Der sad en Svend i Blaamænds Land/ Saa tankefuld ...«). Grundtvigs brug af formen er interessant, for så vidt som den jo er en krydsning af folkevise og barform.

11. Stroferne i blandet gangart er »romantiske« i deres karakter. De repræsenterer – i deres særlige Grundtvig'ske udformning – den nye metriske stil, som Oehlenschläger lancerede ved århundredets begyndelse. I dette selskab syner Grundtvigs favoritform, den jambiske Lutherstrofe, som »gammel stil«. Det samme gør dens to andre sideformer, der også stammer fra baroktiden og som også er regulerede i streng, dvs. ublandet gangart. Det er den *trisyllabiske* syvlinjer, hvor vi altså får en trestavelsesbevægelse i stedet for en tostavelses, og det er den *trokæiske* syvlinjer, hvor tostavelsesbevægelsen bevares men uden optakter. Den første af disse sideformer voksede især frem gennem opera og syngespil, den anden især gennem hyrdedigtningen. At disse to former til punkt og prikke opfyldte de barokke kunstforskrifter, forhindrede på ingen måde deres store udbredelse. Luther-salmens folkelige præg (sådan som romantikerne opfattede det) var gået tabt, men besad disse nyere digte ikke folkelighed, så besad de i hvert fald popularitet og det er som bekendt noget ganske andet.

12. Nu tog Grundtvig så disse former op og det lykkedes ham i

flere tilfælde at gøre dem folkelige igen – gennem sange, der ikke blot ville *underholde* men som også ville *bekræfte* et folkeligt fællesskab.

Det lykkedes nok ikke for ham i den trisyllabiske syvlinjer, som han stred med i et dusin digte, hvoraf et par mindre kendte bibelhistoriske sange som »Nebukadnesars Drøm«, der begynder:

»Jeg drømte en Drøm, som blev borte igjen,
Den, Viismænd! I hurtig mig bringe!
Hvis ikke, saasandt jeg bær Sværdet ved Lænd,
Skal flux Eders Hoveder springe:«
Saa raabde i Babel den stolte Tyran,
Hans ypperste Konst var hvad Bødlerne kan,
Saa tænke Tyranner tilhobe!

Der er ingen melodiangivelse til sangen. Man kan gætte på forlæg som Prams »Drømmene« (»Jeg drømte jeg pløied' det vildene Hav«, optaget i Lütkens »Huus- og Skole-Sangbog« 1818-1819). Formhistorisk er der muligvis en forbindelse til sangen »Langt højere Bierge«, der er 6-linjet, men den har sin egen historie, som ikke skal repeteres her. Derimod har den syvlinjede trisyllabelstrofe et sideskud i den form, man har kaldt for *Jefta-strofen*, efter nordlandspræsten Peder Dass' bibelhistoriske sang »Det hendet sig Jephtah den Gileads Mand« (1722). I denne strofe er verslinjerne 5-6 blevet kortet af. Grundtvig bruger strofen nogle gange, således i en »Aandelig Kæmpevise fra 1812« (der har gennemførte rim):

I Verden mon være de Sygdomme to,
Som Verden kan aldrig helbrede,
Og den, som de pine, dog Rist eller Ro
Ei har, mens han færdes hernede,
Og mindre forsand
I Dødninge-Land,
Thi Synden og Døden de hede!

13. Med den *trokæiske* parallel til Luther-strofen er vi så nået frem til en anden af Grundtvigs yndlingsformer. Den blev folie for en af hans store folkelige sange, den historiske vise om Willemoes (1810). Som man måske vil huske, er netop denne sang bemærkelsesværdig, fordi den så at sige kom til at indlede den folkelige fællessang i Danmark. Det skete på tærskelen til den store sang-tid i 1840'erne. Efter Grundtvigs Mands-Minde-forelæsning den 17. oktober 1838, der handlede om ulykkesåret 1807, istemte den store forsamling, på Fr. Barfods opfordring, sangen:

Kommer hid, I Piger smaae!
Strængen vil jeg røre,
Taarer skal i Øiet staae,
Naar min Sang I høre;
Om saa bold en Ungersvend,
Alle fagre Pigers Ven,
Sørgelig jeg siunger.

»Det var første Gang, en folkelig Sang lød efter et folkeligt Fordrag ved et folkeligt Møde«, siger Birger Isaksen (Sangen i Danmark, 1941 s. 89). Karl Clausen kalder den 17. oktober 1838 for den folkelige fællessangs fødselsdag (Dansk folkesang gennem 150 år, 1958, s. 149).

Den melodi, man brugte, var Weyses noksombekendte, der var komponeret året før. Men i 1810 havde Grundtvig haft helt andre toner i øret. Man kan af udkastene til sangen se, hvordan han kredser om Luthers barform og – påfaldende nok – gennemløber dens vigtigste udviklingsfaser. Et første udkast vælger den trisyllabiske strofe (»Paa Holmen Hr. Villemoes sorrigfuld staar«). Her bruges hele »afsangen« (de tre sidste verslinjer, B-leddet) som omkvæd, ligesom i H. C. Sneedorffs »Vise om Herr Henrik« (1784). Men formen er ellers den samme, som f.eks. i »Nebukadnesars Drøm«. Et andet udkast til Willemoes-sangen skifter til den jambiske Luther-strofe (»Hr. Villemoes paa Holmen staaer«). I et andet Willemoes-digt har også Jefta-strofen måttet holde for (»Hr. Villemoes tjener i Kejserens

Gaard«, Kæmpevise om Villemoes, 1807), før sangen finder sin definitive form. Det er karakteristisk, at det bliver den trokæiske form, der tager stikket hjem. Grundtvig er storforbruger af trokæiske vers.

Willemoes-strofen har formhistorisk sit udspring i erotiske hyrdeviser som Søren Terkelsens »Allerskiønnest' at jeg dig« (efter Joh. Rist) eller Anders Bordings »Galathea, streng og vild«. Også baroksalmen forsøgte sig sin vane tro med denne form. Den findes i A. D. Foss' gendigtning af Davidssalmerne og hos P. Dass, men lever ellers videre mest som elskovs- og drikkevise. Tonen i disse viser er ofte tragi-komisk, tilværelsens plager stilles frem med robust synftighed. I flere tilfælde forlanger melodien gentagelse af den urimede sidstelinje. Man tør derfor sætte et gentagelsestegn om Grundtvigs sidste linje: »Sørgelig jeg siunger«.

Hyrdeviserne opnåede i al deres kunstfærdighed en ikke ringe udbredelse. Nogle af melodierne nedfældede sig også i almuetraditionen og levede som en slags nyere »folkeviser«. Den melodi, der efter al sandsynlighed har kørt rundt i hovedet på Grundtvig, da han skabte sin folkelige vise om søhelten, blev brugt til visen om »Uglens Klagemaal«.

Det er en meget sørgelig vise. Den arme ugle jamrer over, at alle hader den, hvorimod katten, dens muse-jæger-kollega, kan labbe mælk af fad i bondens lune stue. Omkvædet varieres ned gennem sangen: »Maa jeg da ej hyle?«, »O, jeg maa vel hyle« osv. Den anonyme melodi, »Sørge, hvo som sørge vil«, kendes fra børnesange som »I en kælder, sort som kul«. Den har også været mønster for P. A. Heibergs velkendte »Laterna Magica«-vise fra 1794, hvor han lader de bibelske skikkelser paradere i en munter satire. Grundtvig brugte iøvrigt også formen til en bibelhistorisk sang som »Naboths Vingaard« og mange andre steder.

Der har været god grund til at standse lidt op ved Grundtvigs Willemoes-sang. Den spejler noget centralt i hans bestræbelser for en folkelig sangform, den rammer med mesterskab den naivt-folkelige tone, som – sammen med Weyses sødmefyldte melodi – sikrede dens succes og den kom derfor med rette til at slå døren op for folkelig dansk sang.

14. Som vist i dette lille overblik er Grundtvig traditionsbevidst på den måde, at han forlader sig på de givne folkelige mønstre. Når han – som en undtagelse – danner nye mønstre, så søger han ikke nye og overraskende veje, men følger princippet fra de gamle, prøvede former. Et eksempel er pragtstrofen fra læsedigtet »Nyaars-Morgen« (1824):

Guds Fred og God-Morgen!
Paa Mark og paa Fjeld!
Forvunden er Sorgen,
Mig pinde i Kveld,
I Midnattens Mørke,
Da Hel-Hanen goel,
Da Mulmet i Størke
Sig værged mod Soel:
Da Natten med Dagen,
Michael med Dragen,
Mig tykdes at kæmpe om Nord!

En spire til dette kvad finder man i digtet »Sagas Pris« fra 1820 (»Hvad sang for min Vugge/De Norner i Løn?«). I »Nyaars-Morgen« er barfomen udvidet med to fletrimsgrupper i stedet for én og åndedraget er tilsvarende stort. Det tager sin mand at læse det store digt i ét stræk. Den trisyllabiske rytme (i »oldnordiske« kortvers) virker til sidst bedøvende, som en rytmisk rus. Men når de store syner er forbi, sidder man tilbage med indtrykket af den magt, der har raset gennem de mange hundrede strofer.

Lad mig slutte gennemgangen af Grundtvigs centralformer med en mesterstrofe af skær poesi. Den er fra en *logos*-salme, altså en salme om *ordet:*

Min Mund og mit Hjerte
De gjorde en Pagt,
I Fryd og i Smerte,
Af al deres Magt,
Hinanden at følge,
Og aldrig fordølge,
Hvad i dem er levende lagt!

Trestavelsesrytmen, der hos Grundtvig gerne dundrer afsted som et svært lastet godstog, smyger sig her blidt om tanken, gennemrimningen sørger for en mildere afrunding end de normalt forekommende, urimede udgangslinjer. Strofen kan ses som en kraftig nedkortning af Nyaars-Morgen-strofen, hvad Grundtvig vel også selv har følt. I slutredaktionen af salmen er en strofe faldet ud, der begynder: »I Hjerter og Munde,/ Paa Mark og paa Fjeld ...«.

Jeg kender ingen eksempler på denne strofe, før Grundtvig bruger den i 1837. Alligevel fremtræder den med det gammelkendtes hele fortrolighed. Han tager den op senere hen i et par ret ujævne digte om skjaldskabet (»Hjærne-Skjald i Danmark«, »Skjaldelivet i Danmark«, begge fra 1851). Det kan være et vidnesbyrd om, at Grundtvig selv har værdsat strofen som et lykkeligt udtryk for ordets levendegørelse eller, hvad der er det samme, poesiens gamle hævd på mundens og hjertets pagt.

JØRGEN FAFNER
F. 1925. Cand. mag. 1955, dr. phil. 1964 på afhandling om guldalderens verskunst. Fra 1970 professor i metrik og foredragslære ved Københavns Universitet. Bøger og afhandlinger om vershistorie, retorik og modersmålspædagogik. Red. medarbejder ved bl.a. det internationale tidsskrift »Rhetorica«.

Nattergale eller uglesang – Grundtvig-sangen i går, i dag og i morgen

Niels Martin Jensen

Fra Grundtvigs sang til fællessang omkring 1840

I 1840 udgav Grundtvig en gendigtning af et oldengelsk kvad, han havde fundet under sit arbejde med gamle håndskrifter i England en halv snes år tidligere. *Phenix-Fuglen* kaldte han det, og bogen tilegnede han Christian den Ottende i dennes kroningsår. Grundtvig var blevet fængslet af det gamle mytiske sindbillede af fugl Føniks, der genopstår af asken gennem forvandlingen til slange, skyder ormehammen af sig og genfødt svinger sig mod himlen. »Fuglen fra Østen«, »palmefuglen«, »paradisfuglen« kaldte Grundtvig den og så i myten menneskeåndens genopstandelse, folkeåndens genfødelse, som han i disse år oplevede den gennem det levende ord.

Fra døden til livet var for Grundtvig på denne tid fra det døde bogstav (»bogorme-hammen«) til den levende meddelelse på modersmålet: »... vel kan det nytte, ... paa *Aands-Frihedens, Ungdommens* og *Modersmaalets* Vegne, at føre en Trediveaars-Krig mod Bogorme-Væsenet i det Hele, og mod Latin-Skolen og Drenge-Videnskabeligheden i Særdeleshed; thi ere først disse Fiender overvundne, da vil Folke-Aand og Folke-Liv i Norden opstaae som en Phenix af sin Aske«, skrev Grundtvig i sin indledning til Føniks-myten. Ja, netop i disse år blev det for Grundtvig skridtet videre fra det levende ord til den levende sang. Grundtvigs stadig tilbagevendende brug af fuglesangen – småfuglenes, lærkens, nattergalens sang – som billede på den folkelige sang slår for første gang for alvor igennem i bogen med oversættelsen af Føniks-kvadet. Sit tilegnelsesdigt til Christian den Ottende sluttede han med følgende linier:

Folkesang! Udbryd fra alle munde!
Overstem alt gny og glam i lunde!

For Grundtvig blev Føniks-fuglen den himmelske sangfugl. Den jordiske, livsnære sangfugl, den, der blev folkesangens symbol, optræder sidst i bogen. Her digtede Grundtvig i en poetisk efterskrift videre på en folkevisestrofe, hvis tekst og melodi han havde fundet i århundredets første store folkevisesamling, Abrahamson, Nyerup og Rahbeks *Udvalgte danske Viser fra Middelalderen* (1812-14):

Jeg gik mig ud en sommerdag at høre
fuglesang, som hjertet kunne røre,
i de dybe dale,
mellem nattergale,
og de andre fugle små, som tale.

Grundtvig tildigtede ved denne lejlighed seks strofer, men sangen og motivet vendte han ofte tilbage til; han fantaserede livet igennem over denne enkle visestump, der for ham forblev det stærkeste billede på den folkelige sang som hjertets sang på modersmålet[1].

Flere af Grundtvigs folkeviseparafraser fra de følgende år over denne fuglestrofe fik ret hurtigt efter deres fremkomst plads i de sangbøger, der voksede frem af hans folkelige sangarbejde og videreførte og stadfæstede det gennembrud for den levende sang, som han oplevede i årene omkring 1840. I efteråret 1838 havde han holdt sine stærkt besøgte »Mands Minde«-foredrag om de sidste 50 års Danmarks-historie. Efter et af foredragene, der havde drejet sig om Englandskrigene, rejste forsamlingen sig spontant og istemte Grundtvigs digt om Willemoes til Weyses melodi, »Kommer hid, I piger små«[2]. Her oplevede Grundtvig for første gang, hvordan et af hans egne digte blev til folkelig fællessang, hvordan det levende ord havde skabt den levende sang. Og fællessangen slog an; efter sit sidste foredrag blev Grundtvig hyldet af de mange tilstedeværende, der til sidst sang følgende strofe af H. V. Kaalund:

Slå endnu din harpe længe,
sanger djærv og grå!
Men sålænge Danmarks vænge
ejer piger små,
ejer mænd, som dansk kan sjunge,
skal af gamle, skal af unge
fro din kæmpevise høres,
og hvert hjerte røres!

Efter adskillige års tavshed og isolation havde han nu gennem ordet og sangen fået kontakt med en større kreds. Og den skulle blive langt større, efterhånden som Grundtvigs sang blev til fællessang. Året efter »Mands Minde«-foredragene stiftedes omkring Grundtvig »Danske Samfund«, der i 1840 udgav sit første visehefte til brug ved foreningens møder, *Viser og Sange for Danske Samfund;* her tryktes både sangen om Willemoes og »Jeg gik mig ud en sommerdag at høre«. Et par år tidligere havde også Henrik Hertz digtet over visestumpen fra *Udvalgte danske Viser* og ladet den trykke i en sangbog, som han redigerede for »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug«, *Samling af danske Sange* (1836). Denne sangbog var et led i et kulturpolitisk fremstød og gengav ikke et repertoire i levende brug som fællessang; snarere var den et udtryk for, hvad nogle få gerne ville have de mange til at synge. Og det er vel værd at holde sig denne dobbelthed i sangbøgers sigte for øje. »Danske Samfund«s visebøger, der udkom i stadig nye oplag og udgaver op gennem 1840'rne, har i højere grad været brugt som egentlige sangbøger.

Sangbøger udgået fra kredsen omkring Grundtvig og hans medarbejdere og elever voksede i antal, omfang og oplag i de følgende årtier. Samlinger af bl.a. P. O. Boisen og Kristian Køster[3] førte op til de tre umiddelbare forløbere for hvad vi i dag kalder Højskolesangbogen: H. Nutzhorn og L. Schrøders *Historiske Sange* (1872), C. Bågø og J. Nørregårds *Nordiske fædrelandssange og folkesange* (1873) og Ernst Triers *Sange for den kristelige folke-skole* (1874). De tre sangbøger repræsenterede forskellige genrer af Grundtvig-

sangen, var udgået fra hver sin højskole (Askov, Testrup og Vallekilde), og Grundtvig havde inden sin død nået at bistå udgiverne med råd og vejledning[4]. Det var disse tre sangbøger, der i 1894 blev slået sammen til én, *Sangbog udgivet af Foreningen for højskoler og landbrugsskoler*, som senere fik navnet *Folkehøjskolens sangbog* – den sangbog, der endnu i dag mere end nogen anden er indbegrebet ikke bare af Grundtvig-sangen, men af folkelig fællessang i det hele taget.

Fra fællessang til gruppesang i 1970'erne

I 1974 udkom 16. udgave af Højskolesangbogen. For dem, der dengang gennem nogle år havde gjort sig fortrolig med denne sangbogs anvendelsesmuligheder f.eks. i gymnasiets musiktimer og universitetets musiklæreruddannelse, var det egentlig ikke overraskende, at den nye udgave tog sig noget forpjusket ud sammenlignet med forgængerne. Der var sket en kraftig reduktion i antallet af sange: 16. udgave indeholder små femhundrede numre mod 15. udgaves over 800 sange. Beskæringskriteriet var ifølge forordet, »at utidssvarende og mindre lødige sange udgår«, optagelseskravet for nye sange skete udfra »kvalitet og brugsrelevans«. Salmestoffet var stærkt beskåret, det samme gjaldt det danske sangstof, og andre emnegrupper blev opstillet. Således gled overskrifter som »Folke- og menneskeliv«, »Hjemstavnen« og »Ungdomssange« helt ud af sangbogen; derimod forøgedes visestoffet, især det udenlandske.

I sangbøger kan – med skønsomhed – aflæses karakteristiske kulturpolitiske strømninger i samtiden, både aktivt udfarende, modeprægede sonderende og forsigtigt prøvende eller registrerende. Som barometer til aflæsning af tingenes tilstand gav Højskolesangbogens 16. udgave det ventede udsving: den danske fællessangstradition befandt sig tilsyneladende i en alvorlig krise: ladt i stikken af faget musiks marginalplacering i folke- og gymnasieskolens timefordeling, uden sammenhæng med fag som historie og dansk, hvor man ikke ønskede at undervise i nogen sammenhængende national kulturtradition i sprog, litteratur og historie, og under stadig beskyldning fra den marxistisk prægede kulturdebat mod »den danske sangskat« for

at være et overvejende ideologisk redskab for den borgerlige kulturs undertrykkende og indoktrinerende holdning over for andre samfundsgrupper.

Sideløbende hermed forsøgte større og mindre grupper – fra »sangskrivere« til »produktionskollektiver« – at skabe alternativer til hvad man opfattede som den ældre fællessangstraditions finkulturelle (u)folkelighed. Ikke mindst den rytmiske musiks beat-, rock- og folkemusikalske stil slog igennem i tekster og musik.

Vi blader i nogle af 70'ernes nye sangbøger: den illustrerede sangbog *Røde mor* udkom med to bind i 1971 og 1974, udarbejdet af et kunstnerkollektiv med »forbilledet i de sovjetiske kunstnerkollektiver under den russiske revolution.« Man ønskede publikums aktive medvirken i sang under gruppens forestillinger, – »i den borgerlige kunst er publikum passivt. I den proletariske kunst er folk aktivt skabende ... Alle kan synge, og alle kan synge med. Det, der tæller, er engagementet« (af forordet til 1. bind). I 1975 udkom 1. bind af *Danmarx melodibog*, udgivet af produktionskollektivet Agitpop med emnegrupper som »Den første maj«, »Skolesange«, og »Europasange«; hovedparten af sangene var skrevet af Benny Holst, Jesper Jensen og Arne Würgler. I 1975 udsendte Kolding Højskoles forlag en sangbog, udarbejdet af en gruppe på otte, om hvis arbejde med sangbogen det i forordet hedder: »Vi ville lave en sangbog, der indeholdt »folkelige sange«. Men da vi ikke rigtig vidste, hvad »folkelighed« er, var det ikke så enkelt endda; og vor uvidenhed er sikkert kun delvis selvforskyldt. Det er blevet sagt, at »enhver form for kvalitet er undertrykkelse«; og når så stor en del af den folkelige kultur er ukendt eller vanskeligt tilgængelig, så har det noget at gøre med, at den er blevet underkendt af det herskende kvalitetsbegreb – som vi selvfølgelig alle sammen mere eller mindre er underkastet.«

Andre sangbøger kom til, fra forlag som Demos og Oktober f.eks., og i 1978 opstod ønsket om at samle et repertoire fra de mange mindre sangbøger til venstrefløjens »Højskolesangbog«. Resultatet blev *De røde synger*, udgivet af Politisk revy. I forordet søges folkelighedsbegrebet nærmere indkredset: »Socialdemokratiets »Arbejdersangbogen« og kommunisternes »Folkets sangbog« ... har ud-

videt det politiske stof ... over i den borgerlige afdeling, dvs. med fædrelandssange og naturlyrik. I denne sangbog har vi derimod fulgt en kort, men allerede ret veletableret tradition på venstrefløjen: Vi har udvidet med den folkelige musik fra de laveste i samfundet, med ballader, skillingsviser og romantisk-sentimentale sange af blandet karakter ... Kun ved at have et aktivt, bearbejdet forhold til sangene kan vi skabe en ny sangkultur, og sådan en er der brug for.«

På vej mod fællessangen i 1980'erne

Men hvor blev den gamle stridsmand Grundtvig af i disse års opgør med den folkelighed, som han havde grundlagt? Hans egne sange førte en meget tilbagetrukket tilværelse i de nye sangbøger – med en enkelt undtagelse. I den politiske og kulturelle Fællesmarkedsdebat, der nåede sin første kulmination i året for Danmarks indtræden i EF, kunne modstanderne af EF bruge nationale formuleringer, som de fandt dem hos Grundtvig og i hans sange. Nu fik Grundtvigs danskhed fornyet betydning og slagkraft. I 1972 udkom Ebbe Kløvedal Reichs Grundtvig-bog[5], og et par år senere søgte han og Ejvind Larsen at hente Grundtvig-sange frem til fornyet fællessang: deres teaterstykke »Til kamp mod dødbideriet« affødte både en grammofonplade og et sanghefte med Grundtvig-sange til nye melodier af Leif Varmark. Pladens sange blev fremført i en hårdtslående, tilsigtet primitiv gårdsanger-stil, og musikalsk vedkendte Varmark sig både beat, visestil og Frelsens Hær som grundlag. Af pladeomslagets tekstkommentarer til sange som »Tag det sorte kors fra graven«, »I Danmark er jeg født og båren« og »Hvad solskin er for det sorte muld« kunne man læse, at denne nyopdagede folkelighed hos Grundtvig måtte legitimeres ved at bringes i dialog med marxistiske synspunkter og begreber.

Grundtvigs ledestrofer for sit eget folkelige sangarbejde, »Jeg gik mig ud en sommerdag at høre«, fik en fornyet national farve, da de blev indsunget på pladen »Giv EF modstand«, der udkom i 1979. Men da var situationen heller ikke den samme for debatten om den folkelige fællessang som i første halvdel af 70'erne. Samme år som EF-pladen udkom en anden grammofonplade med titlen »Rødt og

hvidt«. Det var danske sange sunget af folkesangersken Mathilde; på omslaget skrev Troels Kløvedal bl.a.: »Den danske sang betyder langt mere for befolkningen end den selv vil være ved.« Denne konstatering havde måske snarest adresse til de grupper, der i forsøget på at skabe en ny, politisk bevidst folkelighed ville gøre den traditionelle fællessang til indforstået gruppesang. Grundtvigs eget folkelighedsprogram var, som så ofte konstateret, ikke af den bredest favnende art, men de bevægelser, der udgik fra det, fik – også hvad sangen angik – tag i store kredse vest for Valby bakke, for hvem folkelig fællessang hidtil havde været ukendt. 1970'ernes politisk bevidstgjorte sangbøger og sangrepertoirer nåede vel i langt mindre grad uden for den snævre hovedstadskulturs indforståede cirkler. De vedblev at være en gruppesang, fremført af grupper, og med en reel udbredelse, der var langt mere begrænset end deres ideelle sigte.

Og ude i provinsen havde der måske til stadighed eksisteret en fællessangstradition, en lyst til og et behov for at synge efter den forkætrede Højskolesangbog, som man i 70'ernes sangdebat havde undervurderet. Da fjernsynet for et par år siden foranstaltede sangaftener rundt om på en række danske højskoler, var det vel ikke mindst for at yde en tradition retfærdighed, som man nu pludselig kunne få øje på igen. *Syng dansk* er titlen på to sangbøger, udkommet indenfor de sidste par år[6], hvor den musikalsk mere ukomplicerede og tekstligt upolitiske del af senere års pladeudgivelser med danske folkemusik-, rock-, beat- og visepræget sange er udgivet. Ja, selv Grundtvig-tekster kan nu igen stå alene og gøres sangbare uden at skulle støtte sig til den aktuelle (kultur)politiske debat[7].

Spørgsmålet om Grundtvig-sangens tilstand er imidlertid ikke først og fremmest et spørgsmål om, hvor meget Grundtvigs sange synges i dag, men et spørgsmål om, hvor den folkelige fællessangstradition befinder sig, som engang voksede ud af Grundtvig-sangen. Grundtvig var ofte mangetydig i sin brug af billedsprog. Men undertiden er det som om et billede uændret kunne gemmes hos ham mange år efter, at det første gang var dukket op. Grundtvig så i »fuglesangen« det enkle billede på den folkelige sang. »Uglesangen« var for ham det modsatte. Så lidt musikalsk Grundtvig end måtte

have været, har han tidligt sanset forskellen mellem nattergalens sang og uglens skrig. Han hørte det destruktive, det dræbende, i uglens lyde, forbundet som de var med mørke, rov og død. I sit sidste digt, »Gammel nok jeg nu er blevet«, fremmaner Grundtvig i sin stærke, personlige dommedagsvision for sidste gang denne uglesang, da den sidste sejlads forestår (2. strofe):

Stormene er frygtelige,
stille står her mandevid,
nærmest er de dødes rige,
nemt det er at stævne did;
men, o vé for uglesangen!
Bundløs dér er undergangen.

Mange år tidligere var »uglesangen« dukket op i digtet »Dansk efterklang«, der var Grundtvigs efterskrift til fordanskningen af *Phenix-Fuglen.* Her optræder uglesangen som symbol på den sang, der herskede herhjemme i middelalderen – den katolske kirkes latinske sang styret af paven i Rom (24. strofe):

Da folke-stemme
gik rent ad glemme
i Danevang;
da ugle-tuden
for ulve-guden
man kaldte sang,
og slave-lænke
på skole-bænke
et ordens-tegn.

Først da fugl Føniks genfødes, får sangen liv (46. strofe):

Nu sol er oppe,
nu bøge-toppe
har morgen-glans.
Ved fugle-sange
i Dane-vange
går havfru-dans,
og alle trolde
med bryster kolde
nu sprang i flint.

Selvfølgelig bør man også i dag kunne læse sig ind til meningen hos Grundtvig gennem hans egen og samtidens bragesnak og romantiske ordfernis. »Syng dansk!«, siger Grundtvig, sproget er vi fælles om, det er vort nationale særpræg, som får liv i fællessangen og kan udtrykke vore fælles længsler, håb og aggressioner og vore fælles holdepunkter.

Der har været indslag af sekterisk og formynderisk uglesang i de sidste ti års sanglige aktiviteter. Men de har også betydet et møde mellem forskellige sanglige udtryksformer, hvoraf en rummelig fællessangstradition kan drage nytte i de kommende år. Den næste udgave af Højskolesangbogen må være mindre forknyt over for sit eget udgangspunkt end tilfældet var med 16. udgave. Til gengæld er der anvendelige ting i folkemusikkens og den rytmiske musiks nye danske repertoire, der bør prøves i en kommende udgave. Her i Grundtvig-året har musikafdelingen i Danmarks Radio bestilt nye fællessangsmelodier til Grundtvig-tekster hos en række danske komponister. Det skal vise sig, om kunstmusikken stadig kan lade sig inspirere af fællessangstraditionen, men også disse sange kan betyde en repertoiremæssig fornyelse i Højskolesangbogen.

»Tradition – fornyelse«, dette forslidte begrebspar kan naturligvis godt tages til indtægt for uforenelige modsætninger som f.eks. konservatisme og fremskridt, men på baggrund af udviklingen fra Grundtvig-sang til en dansk fællessangstradition gennem 150 år kan

man vanskeligt se bort fra, hvad netop balancen mellem tradition og fornyelse kan betyde for en levende, folkelig dansk sangtradition – både i nutid og fremtid.

NIELS MARTIN JENSEN
F. 1937. Cand. mag. 1965 i dansk og musik, kandidatstipendiat ved Musikvidenskabeligt institut, Københavns universitet, 1966-68, amanuensis sst. i musikhistorie og musikteori 1968, lektor 1972; musikanmelder ved Berlingske Tidende 1967-71, konsulent ved musikafdelingen, Danmarks Radio 1971-77; redaktør af Dansk Årbog for Musikforskning 1975-80; har bl.a. publiceret arbejder om sanghistoriske emner, deriblandt »Den danske romance 1800-1850 og dens musikalske forudsætninger«, 1964.

1. Paul V. Rubow har behandlet disse Grundtvig-digte i sine *Gejstlige og verdslige Breve*, Kbh. 1937, s. 7-20.

2. Svend Grundtvig udgav faderens foredrag samt en øjenvidneskildring af denne begivenhed i N. F. S. Grundtvig: *Mands Minde 1788-1838*. Udg. af Svend Grundtvig, Kbh. 1877. Se s. XI. Hertil en anmeldelse af bogen i Dansk Kirketidende 1878 nr. 5, sp. 103.

3. *Bibelske og kirkehistoriske Psalmer og Sange for Skolen*, samlede og udgivne af P. O. Boisen. Kbh. 1853 (ialt 12 udgaver op til 1912). *Nye og gamle Viser af og for danske Folk*, samlede og udgivne af P. O. Boisen, Kbh. 1849 (ialt 10 udgaver med tillæg og melodisamlinger op til 1875). *Et Hundrede Danske Sange*, samlede af Kristian Køster, Kbh. 1865, med tillægget *Digte og Sange for Danske Højskoler*, samlede af Kristian Køster og Ludvig Schrøder, Kbh. 1866.

4. Se Ludvig Schrøder: *Den nordiske Folkehøjskole*, Kbh. 1905, s. 213.

5. Ebbe Kløvedal Reich: *Frederik. En folkebog om N. F. S. Grundtvigs tid og liv*. Kbh. 1972.

6. *Syng dansk*. Under redaktion af Peter Abrahamsen, Torben Bille, Erik Kramshøj, 1.-2. bd., Kbh. 1981-82.

7. Grundtvig-sange med musik af Erik Grip på pladeudgivelsen »De levendes land«, Exlibris 30019(1982).

Salmesang – gådesang

Jørgen I. Jensen

1.

Af Grundtvig lærer vi, at historiens gang ikke altid findes der, hvor man skulle vente det. Den fortidige virkelighed, som Grundtvig ville vække til live, så den kunne være med til at forme fremtiden, fandt han mange gange på meget afsides liggende steder og i en meget undselig skikkelse. Han lyttede sig så ind til de ganske små, men endnu levende svingninger fra fortiden i den hensigt af forstærke dem til omfattende efterklange, der skulle kunne høres viden om. Det gælder også salmesangen som udtryk for modersmålet, som han i Nyaars-Morgen genkalder som en oplevelse af en underjordisk sang, der dog var et udtryk for den levende moders stemme:

Hvor end under Bue,
I Kirke og Chor,
Hvor end i sin Stue,
Paa Bænk over Bord,
Man tonede Sangen
Fra Fædrenes Old,
Om Dagen forgangen,
Om Herren vor Skjold,
Der sang under Mulde,
Trods Dødninge-Kulde,
Vor Moder med levende Røst!

Det er barndomserindringen om den endnu levende brug af Kingos salmer på den afsides liggende jydske hede, Grundtvig her har i tankerne. Oplevelsen af denne salmesang var ikke blot udtryk for noget kristeligt og kirkeligt, men kaldte også på en længsel efter at blive forenet med modersmålets tone:

Hvor Bøgene frede
Om Skygger endnu,
Hvor Kingo paa Hede
End kommes ihu,
Der tidlig mit Øre,
Skjønt dannet af Staal,
Fik Lyst til at høre
Det deilige Maal,
Der favned, af Sangen,
Mit Steen-Hjerte Klangen,
Som Nord-Havs gjenlydende Fjeld!

(Str. 172-173)

Selv om Grundtvig senere under sin egen gigantiske indsats for at forny salmesangen ændrede mening om sit indtryk af Kingo-salmernes brug, kan synsvinklen anvendes ved en betragtning af hans egne salmer i det nutidige kulturelle landskab. En almindelig historisk betragtning af Danmark det 20. århundrede vil næppe gøre særlig meget ud af Grundtvigs salmer; de synes at høre til det 19. århundredes historie. Og dog udgør »Dejlig er den himmel blå«, »Det kimer nu til julefest« og »Et barn er født i Betlehem« nogle af de tidligste barndomsindtryk hos – ja, vel egentlig hos hovedparten af alle danskere; disse salmer er således solide kulturhistoriske realiteter i det 20. århundrede. Nye generationer kommer til og begynder at synge med hvert år ved juletid, og børn kender melodierne og brudstykker af teksterne længe inden tekstens betydning er gennemskuet og længe inden forfatterens navn er kendt.

I denne sammenhæng har vi da et eksempel på en yderst levende, men i den officielle historiske bevidsthed ikke særlig påagtet brug af modersmålet. Julesalmerne er tilsyneladende uudryddelige og deres virkning helt utænkelig uden en total sammensmeltning af ord og toner. Ordene alene er ikke tilstrækkelige; hvor mange kan f.eks. huske, at de i barndommen forbandt noget som helst med følgende strofe, mens de sang:

Nu kom han, patriarkers håb,
med flammeord og himmeldåb;
og barnet tyder nu i vang
hvad David dunkelt så og sang.

– og dog indgår den i en af de mest hyppigt brugte julesalmer. Læst for eller af børn har disse ord næppe nogen appel; men forbundet med melodien får de en særlig glans. Julesalmerne er således udtryk for, at der i vores kulturelle sammenhæng indgår en, ikke særlig påagtet, brug af sproget, hvor der ikke i første række kaldes på den klare gennemsigtige forståele, men på noget intuitivt – noget hemmelighedsfuldt, der udspringer af de anelser, som ordenes klang og forestillingsindhold kan vække, når de forbindes med en træffende eller iørefaldende melodi.

Det samme gælder jo imidlertid i en vis forstand al salmesang: Man synger med selv om man ikke helt forstår alt, hvad der sker i teksten. Under een afsyngelse får ét bestemt nøgleord salmen til at lyse op hos den, der synger; i en anden situation er det andre ord og vendinger man hæfter sig ved. Men man standser ikke op for at forstå og tænke igennem – i modsætning til næsten al anden daglig omgang med sproget – men lader sig føre med af melodien. Enheden af tekst og toner kan på én gang opleves som en gåde, der viser fremad mod nye horisonter, og dog som den klare afrundede, tilfredsstillende form, melodien udgør. Man kan sige at den sproglige tilegnelse finder sted i en sammenhæng, der hverken er intellektuel eller følelsesmæssig, selv om den rummer både intellektuelle og følelsesmæssige elementer. Rummet er musikalsk, og forholdet mellem melodi og tekst, mellem det definitive og det åbne, svarer i den grundtvigske anskuelse til forholdet mellem trosbekendelsen og alle de andre sproglige udtryk i en gudstjeneste: Forbindelsen mellem de tre tros-artikler på den ene side overfor de uddybende udsagn i salmer, liturgi og prædiken på den anden.

I Thomas Laubs melodi til Grundtvigs »Herren af søvne opvågnet, opsprang« er dette forhold bygget ind i selve den musikalske form. I hver strofe gentages i tredje linje: »Kristus opstod fra de

døde« som et indskudt omkvæd eller ritual. Alt i salmen lejrer sig om dette definitive udsagn, der i salmens løb kommer til at indgå i ret forskellige sproglige forbindelser. I Laubs melodi har denne linje fået en form, der er selvstændig og som har en, pludselig og overrumplende, slutning. Men denne slutning står ikke i salmens hovedtoneart, som den, der synger, på forhånd kender, således at det helt afgørende udsagn: »Kristus opstod fra døde« på én gang er definitivt og dog skaber en forventning om at der vil blive sagt meget mere i det følgende. Rent musikalsk kan denne virkning lykkes, fordi Laub bruger de gamle kirketonearter; den kunne næppe skabes i en dur-mol sats.

Det særlige forhold mellem det afsluttede og det åbne i salmerne hænger imidlertid sammen med salmeteksternes særlige karakter. De er – som vi ville sige – stiliserede; de er ikke skrevet på dagligsprog, men på højtidssprog, fordi de knytter sig til den danske bibels sprog. Bibelsprog og modersmål er så tæt forbundet i vores tradition, at man næsten kan sige, at det bibelske univers som en billedverden har en stærkere placering i salmerne end i arbejdet med de bibelske tekster. Selv bibelvidenskaben har, så vidt jeg forstår, i visse tilfælde måttet bøje sig for salmetraditionen. Den blomst, der i den danske oversættelse af Højsangen kaldes en rose, er vistnok i virkeligheden en tulipan. Men ordet er alligevel ikke – og bliver forhåbentlig ikke – ændret, fordi rosen er gået ind i salmetraditionen, hvor vi møder den f.eks i Brorsons »Den yndigste rose er funden«.

2.

Allerede i 1810 i en lille fortale til den første af de Grundtvig-salmer, som stadig er i brug, »De hellige tre Konger« eller »Dejlig er den himmel blå«, har Grundtvig gjort sig meget væsentlige overvejelser over salmesangens særpræg. Han taler her imod, at den historiske og bibelske sang i samtiden er blevet fortrængt af den belærende salme: »... den historiske salme er at ligne ved en rindende Bæk, og den dogmatiske eller moralske derimod langt ligere de stillestaaende vande.« Når, skriver Grundtvig, den rent lyrisk følende digter bliver begejstret, vil han fra digtets begyndelse prøve så intenst som muligt at samle sin begejstring, og den grundtone, der udtrykkes i begyndel-

sen, vil så blot blive efterlignet eller gentaget i den følgende salme. Men den digter, der holder sig til historien og Bibelen, vil kunne forbinde sin begejstring med meget længere forudgivne historiske forløb. Grundtvig taler ikke her om melodierne, men man kan se hans indvending mod salmer, der vil udtrykke almene sandheder, som en indvending mod en forveksling af tekst og musik. For gentagelsen, tonen, grundpræget hører netop til melodiens og den strofisk tænkte sangs særpræg. Melodien kan netop fastholde, hvad Grundtvig kalder begejstringen, fra vers til vers, samtidig med at teksten skrider fremad, således at der opstår et kontrapunktisk forhold mellem tekst og musik.

Hvilke salmemelodier, der så i det enkelte tilfælde rammer tonen bedst, har været et meget omdiskuteret spørgsmål i dansk sammenhæng siden Laubs dage. Alle mener vistnok principielt, at man nu kan tage afslappet på spørgsmålet, men de meget stærke reaktioner både i tale og skrift, når det drejer sig om konkrete melodivalg, viser at de fleste, der interesserer sig for salmemelodier, når det kommer til stykket mener at der står temmelig meget på spil. I stedet for en længere diskussion sættes her 5 forskellige melodier til »Dejlig er den himmel blå«. Diskussionen om disse melodier drejer sig ikke om, hvilken af melodierne der er »bedst«, men om hvordan melodierne er i stand til at forbinde sig med tekstens centrale forestillinger. Således er folkemelodien fortællende i selve sit tonesprog; den bevæger sig så at sige fra jorden mod himlen og forstærker teksten på direkte vis. Weyses melodi er ikke så velegnet til fællessang som til korisk koncert-udførelse, hvor melodien, som stjernen i teksten, bliver en smuk, ædelstensagtig og funklende genstand, man betragter på afstand. Og Laubs melodi har en ejendommelig svævning mellem jord og himmel; den er mere kontrapunktisk i forhold til teksten og fører ind til selve stjernemysteriet, som det hos Grundtvig udtrykkes så præg-nant i en af de strofer, der ikke er kommet med i salmebogen:

Østerlands de vise Mænd
Fandt dog Stjernen der igjen,
Som de skued i det Høje,
Thi i Barnets milde Øje
Funklende og klar den sad

(ligesom den nævnte fortale i Poet. Skr. I, s. 298 f.)

Af disse fem melodier er tre stadig i brug, men melodien fra 1840 står dog oplagt mest centralt placeret. Der var intet i vejen for, at i hvert fald tre af melodierne kunne eksistere side om side. De kunne tages i anvendelse i forskellige situationer, ved koncertudførelse og fællessang, og måske også på forskellige tider, 1840-melodien juleaften, Laubs melodi i dagene efter nytår. Men den slags nuanceringer kan ikke rummes af vores salmesangskultur. Det hænger måske sammen med, at det religiøse i vores kultur er knyttet meget stærkt til barndommen, således at der i ønsket om at synge en salme også indgår et ønske om at blive hensat i sin egen barndomsverden. Det er der naturligvis intet forkert i, det er blot vigtigt at være opmærksom på dette forhold, således at man sondrer mellem den reelle barneverden og så barnelivet som poetisk billede på det sande kristenliv – mellem barndom som en verden man opsluges af når man erindrer, og så de barndomserindringer der viser perspektiver til nutiden og fører videre frem.

3.

Når salmerne synges, er sprogets fællesskabsstiftende egenskaber i virksomhed. De mange stemmer bliver til én stemme, ligesom i den kristne symbolverden de mange individer bliver til et menneskelegeme, Kristi legeme. Der er i salmesangen tale om en brug af modersmålet, hvor det, vi har i os som en mulighed for at kunne udtrykke os personligt, virkeliggøres på den særlige måde at det straks forbinder os med andre personer. Den vellykkede salme med dens enhed af tekst og musik befinder sig mellem den enkeltes eget stemningsliv og trang til udtryk og så religionens mere omfattende virkelighed, der i denne sammenhæng skabes af melodien. Salmebogen

kan nemlig bruges både som personlig andagts- eller meditationslæsning og som sangbog, hvor tonerne fremhæver religionens ophøjede virkelighed, således at salmesangen som enhed af tekst og melodi kommer til at befinde sig mellem ordet som sprog og Ordet i den mere omfattende betydning i indledningen til Johannes-evangeliet. Det er i den forbindelse karakteristisk, at et af de første steder, Grundtvig bruger udtrykket »det levende ord«, optræder det i en anden sammenhæng end den man er vant til. Det sker under skildringen i Verdenskrøniken 1814 af menneskets skabelse: »Naar Gud siger: lader os giøre et Menneske i *Vort Billede* ... da skaber Sønnen (det levende Ord) et Menneske, som er *hans* Billede, og altsaa et Skyggebillede af den treenige Gud, som det kan være i tiden og rummet.« (s. 15)

Herfra fører vejen videre til en teologisk diskussion af forholdet mellem musik og religion. Den skal ikke her forfølges, men blot skal der peges på, at vi i dansk salmetradition har et meget fornemt digterisk udtryk for salmesangens teologiske betydning i Kingos optakt til passionssalmerne: »Hører til, I høje himle«. Her er det tydeligt, at Kingo opfatter den syngende Jesus som den nye og sande Orfeus, der med sangen kan overvinde døden:

O, hvor søde himmeltoner,
Jesus, på din tunge lå,
du, som verdens synd forsoner,
sang, ret som du døden så!
Adam gik af Paradis,
græd for Herrens vredes ris,
du igen med sang oplukker
Himlens dør og slangen sukker.
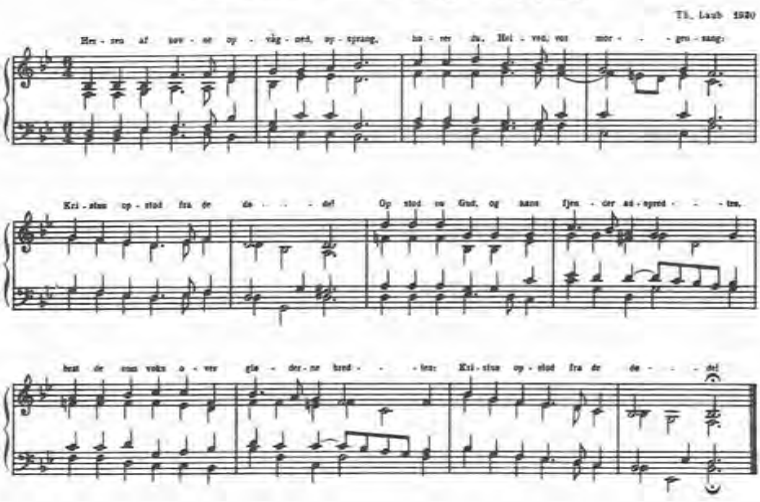
Stem da op mit svage hjerte,
stem min tunge, sjæl og ånd,
at jeg synger om din smerte,
stem mig med din egen hånd,
at din død den blive må,
alt, hvad sjælen nynner på,
så jeg drive kan og dræbe
døden med din død på læbe

Kingos passionsverden udgør den ene pol i dansk salmetradition, hvor Grundtvigs julesalmer – og nogle af Ingemanns salmer – er den anden. Omkring disse poler danner der sig så den store ellipse i vores modersmåls-tradition som udgøres af salmesangen, og hvor Grundtvigs salmer dækker godt og vel en tredjedel af hele feltet. Det har ikke her været hensigten at give en generel karakteristik af dette felt, men blot at gøre opmærksom på, at der i enheden af tekst og melodi i salmesangen indgår et urgammelt element af gådesang, og at i fremtiden meget afhænger af at man bevarer forbindelsen til dette gådefulde – det, som allerede Paulus talte om da han belærte menigheden i Korint om at vi her på jorden ser »i et spejl, i en gåde«. Forholdet mellem tekst og musik i salmen har sin teologiske parallel i forholdet mellem ordet, der skabte alt, ordet, der blev kød, og ordet – modersmålet – vi taler. Denne logos-gåde udtrykker Kingo i den nævnte salme både teologisk og musikalsk helt præcist, også selv om udsigten til et effektivt rim kan have spillet ind, når han om salmesangsbegivenheden siger:
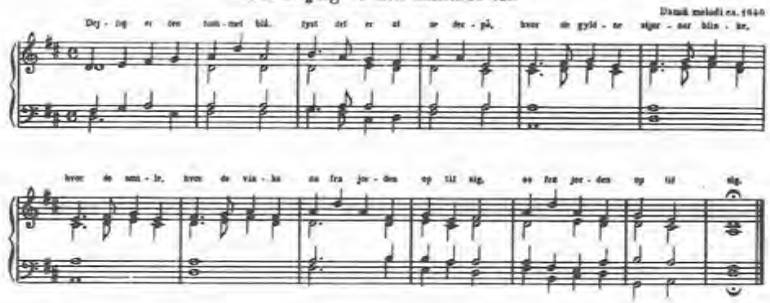
Himlens heele Harmoni
Sættes nu i melodi
(Kingos Graduale)

JØRGEN I. JENSEN
Universitetslektor i teologi (kirkehistorie) i København, f. 1944. Har skrevet »Sjælens musik« (1979) og en række andre afhandlinger om teologiske og musikalske spørgsmål, bl.a. i Dansk Kirkesangs Årsskrift, det teologiske tidsskrift Fønix, som han er medredaktør af, og i Dansk Musiktidsskrift, hvor han er fast bidragyder.

Eks. I: Thomas Laubs melodi til »Herren af søvne opvågned, opsprang«. Den danske koralbog.
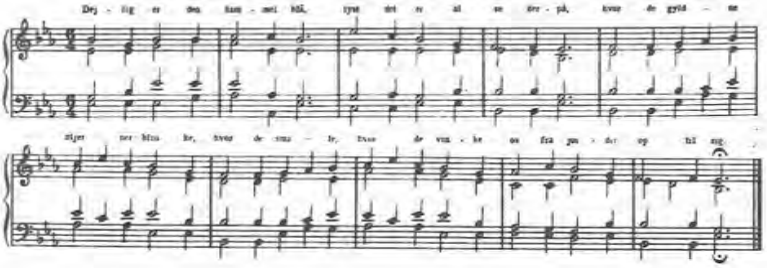

Eks. II: 5 melodier til »Dejlig er den himmel blå«. De to første efter den danske koralbog, den tredje efter melodier til N. F. S. Grundtvigs Sangværk til den danske Kirke-Skole, optryk af 1. udg. 1870, de to sidste efter Menighedens melodier, 2. udg. 1920.
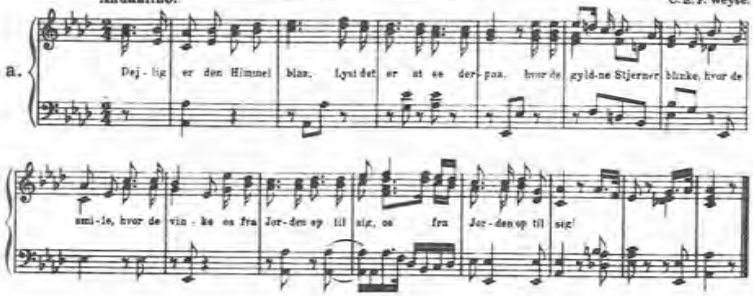

36. Dejlig er den himmel blå

Th. Laub 1917

Nr. 61. De Vise fra Østen.
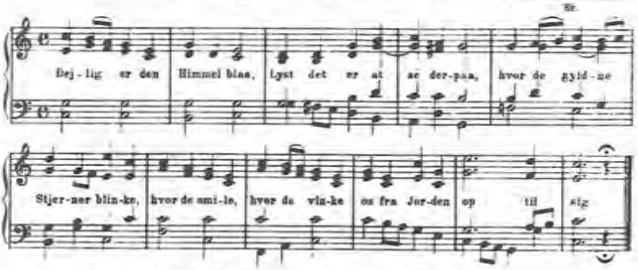
Andantino. C. E. F. Weyse.

II

369. Dejlig er den Himmel blaa.
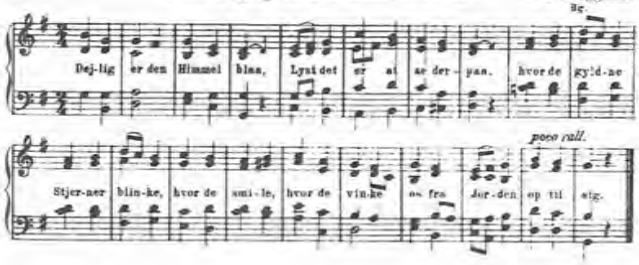
Joh. Chr. Lehmann.

II

370. Dejlig er den Himmel blaa.

A. P. Berggreen.

I begyndelsen var fortællingen

Svend Bjerg

For omtrent tohundrede år siden fik man den fatale idé at udnævne nogle fortællinger til at være sande historier. I selvsamme stund indså man, at alle andre historier måtte være falske. Evnen til at skelne mellem sandt og falsk hang sammen med den såkaldte virkeligheds indtog i fortællingernes rige. Fantasien blev detroniseret og fik tildelt den mere beskedne rolle at underholde og adsprede mennesker, som på den ene eller anden måde havde behov for at holde lidt fri fra den hårde virkelighed. De fantastiske historier handler jo ikke som de sande om, hvad der virkelig er sket, men fører sin tilhører ind i et opfundet univers, hvor alt kan ske. De sande historier kan man stole på, de falske er utrolige. Som årene gik, blev kløften mellem de virkelige fakta og den fantastiske fiktion uddybet. Med tiden blev de sande historier sandere og de falske historier endnu mere falske.

Børn i vore dage véd meget vel, hvordan de skal punktere en mytisk historie om verdens skabelse. De skal bare gøre sig den ulejlighed at spørge: Er det virkelig sket? Så mister historien sin fortryllelse, og fortælleren sidder forladt tilbage med sin fortrydelse. Hvorfor tog han ikke på forhånd højde for den indgroede splittelse mellem virkelighed og uvirkelighed i vore hoveder? Hvorfor anlagde han ikke en anden fortællestrategi, for den tyranniske opdeling af verden i en sand virkelighed og en forfalskende fantasi er i bund og grund forkert. Virkeligheden lever af historier, som tilsyneladende savner grund i virkeligheden. Virkeligheden tager for ethvert menneske sin begyndelse i fortællingen. Det skal jeg nu bruge resten af min tilmålte plads til at sige noget mere om.

H. C. Andersens eventyr om *Den grimme ælling* har fascineret generationer af børn og voksne. En lille miskendt skabning, som er anderledes og derfor ikke får kærlighed og anerkendelse, hundses igennem eventyret til den forløsende slutning, hvor den finder sine lige og vokser op som en smuk svane mellem svaner. Hvad er meningen? Ethvert barn, som er blevet fanget ind af eventyret, har sikkert kun-

net høre sin egen historie i det. Hvem kender ikke i perioder til miskendelse? Hvem søger ikke at få mod på livet ud fra en vished om, at lykken dog til sidst vil stå én bi?

Eventyret skaber orden og mening i barnets verden, som ofte overvælder det med kaos og kulde. Frem for alt tilskynder eventyret barnet til ikke at give op over for tilsyneladende uoverstigelige vanskeligheder. Alt ender jo godt. En vished herom giver livsmod. Sådan set modsvarer den fantasifulde fortælling barnets indre virkelighed. De skjulte konflikter bearbejdes åbenlyst i eventyrets forløb og hjælper barnet til at få styr på sin verden. Yndlingseventyr rammer ofte et særligt konfliktstof og fungerer derved som barnets hjælpere i livskampen. Det meste foregår nok i det ubevidste, men med så megen mere kraft, som barnet derved får tid og ro til selv at drage sine konklusioner for livet af eventyret.

Jeg vil her henvise til en meget smuk bog af den freudianske dybdepsykolog Bruno Bettelheim. Den må på dansk hedde sådan noget som *Brugen af fortryllelse. Om eventyrs mening og betydning*. Bogen er skrevet for at hjælpe forældre til at forstå, hvordan eventyr sætter børn i stand til at bearbejde konflikter og komme fri af destruktiv angst. Sådan set bestyrker eventyr barnets følelse af identitet. Men skal det ske, må eventyret et langt stykke tale for sig selv. Forældre bør ikke give sig i lag med at »forklare« den dybere mening med historien. Det forvandler historien fra at være et rum, barnet kan gå ind i og forstå sig ud fra, til at være et sæt formler, som alene appellerer til ens intellektuelle formåen. Til gengæld bør forældre så vidt muligt mundtlig fortælle historierne i stedet for blot at læse dem op eller lade barnet selv læse dem. Mundtligheden skaber nærvær og giver historierne eftertryk, fordi barnet dermed véd, at det bliver taget alvorligt af den voksne, som selv er med i historien. De to nævnte råd til forældre skal jeg gøre lidt mere ud af i det følgende.

Foreløbig har vi fundet ud af, at fortællinger til en begyndelse hjælper børn til at finde ud af sig selv. De skaber identitet. Det giver i grunden ingen mening at spørge, om eventyr er sande eller falske. Har historien besat et barns sind og tanke, interesserer det sig alene for, om historien er god eller dårlig. Måske indskyder det et forlan-

gende om at få klar besked: Er hekse virkelig til? Men hvad vil det vide? Kun at heksen ikke pludselig står lyslevende bag nærmeste dør, men at hun hører hjemme i historien og foreløbig kun dér. Til syvende og sidst véd vi allesammen udmærket godt, at hekse eksisterer, da selv vores kæreste kan forvandle sig til en heks på ingen tid.

Nu er eventyr ikke blot for børn. Mange var ovenikøbet fra begyndelsen fortalt og skrevet for voksne. Når forældre vil »forklare« et eventyr for børn, har de ikke desto mindre en klar fornemmelse for, at det ikke lader sig gøre. Hvad er forklaringen på *Den grimme ælling*? Hver har sin version. En psykolog læser sig frem til et kompleks, som følger af mangel på kærlighed, der kan sætte fart i forhåbninger om at være et forbyttet barn eller give næring til drømme om at være konge i et ganske andet rige end det nærværende. En revolutionær fortolking indser nødvendigheden af at få ændret de materielle vilkår. En biografisk orienteret læser genkender H. C. Andersens sensitive gemyt i ællingen, mens Henrik Pontoppidan anså det hele for at være den livsflugt, der skulle imødegås, hvorfor han skrev modhistorien *Ørneflugt*. Endelig ville en meget nøgtern læser slå koldt vand i blodet og højst undre sig over, hvordan i alverden et svaneæg havner i en andegård. Eventyret er ikke entydigt. Det inviterer ligefrem til mangfoldig fortolkning. Den voksne kan finde sin historie i eventyret, fuldt så vel som barnet. Ethvert godt eventyr har den karakter. Det giver meget at tænke over, men kan ikke selv reduceres til én tanke. Begreber magter ikke at dække budskaber ind. Flertydigheden udgør på sin vis eventyrets værn imod misbrug som ideologisk program. I kraft af sit rige indhold kan eventyret forløse og bestyrke et menneske i kampen for at vinde identitet, uden at man derfor kan løse og opløse eventyrets gåde.

Det andet førnævnte forældreråd gik ud på at fortælle historier fremfor at læse dem op, da de derved vinder i intensitet og troværdighed. Det kunne lyde som en tillidserklæring til det levende ord. Blot må man gøre sig klart, at det levende ord i den grundtvigske tradition antager to forskellige grundskikkelser. Den ene er samtalen, hvor det ene ord tager det andet, hvor replik afløses af duplik, hvor man umiddelbart kan tage mig på ordet og forlange uddybende svar på

tiltale. Samtalen får liv af spændingen mellem to hinanden forskellige mennesker, som søger frem mod indforståethed. Er den fundet, finder samtalen sin afslutning i en tavshed, som bekræfter fællesskabet.

Nu lever vi i en tid, som sætter samtalens kunst meget højt i teorien, om ikke i praksis. I skolen skal man lære samarbejde gennem dialog, kirkens forkyndelse bygger et langt stykke på en indsigt i dialogens centrale rolle i menneskets Gudsforhold, og det demokratiske samfund ville gå til grunde uden dialog. Når samtalen alligevel ikke fungerer i praksis, skyldes det desværre, at man ikke aner, *hvad* man skal tale sammen om. Hvorfra skulle man vide det? Jo, det levende ord har en anden primær grundform, som er fortællingen. Her tænker jeg især på den mytiske fortælling, som fremstiller, hvad der var i begyndelsen på en sådan måde, at det samme får livskraft i nutiden. Historien om det første broderdrab, dengang Kain myrdede sin broder Abel, sætter os i stand til at forstå noget af realiteten i nutidens myrderier. Historien om jødernes opbrud fra kødgryderne i Ægypten skænker energi til nutidens opgør med undertrykkelsesmagter. Myten viser, hvad virkelighed er, før man overhovedet kan tale om den og handle med kraft i den. I virkeligheden går det aldrig helt op. Livet er en modsætningsfuld kamp, hvor det handler om liv og død. Selv vores ulig mere komplicerede samfund rummer modsætninger, som kun kan identificeres klart, hvis man i baghjernen har en mytisk sans for den entydige forskel mellem liv og død, godt og ondt, sandhed og løgn, lys og mørke. Al samtale ville forstumme, hvis man savner sans for, hvad tilværelsen rummer. Megen samtale går i tomgang, fordi man koncentrerer sig mere om at indøve spillereglerne for en demokratisk samtale end indholdet af samtalen. I en samtale går ordet på skift, mens en historie fordrer, at man tier, indtil man har hørt den til ende. Fortællingen suspenderer den demokratiske ret til at tage til genmæle. Tilhøreren må nemlig først lade sig opfylde eller besætte af fortællingens indhold, før ordet gives frit, og så er ordet kun frit i sin bundethed af den fortælling, man har hørt.

I begyndelsen var fortællingen. Det har jeg nu søgt at vise ved at pege på fortællingens evne til grundlæggende at bestyrke menneskets søgen efter identitet. Eventyret ejer denne ejendommelige kraft til at

skabe orden og mening i kaos. Mennesker har bogstavelig talt ofte taget deres eget liv af mangel på mening eller orientering i tilværelsen. Mens eventyret i overvejende grad stimulerer tilhørerens kampmod ved at vise, at det nytter at tage opgaverne op, så skaber den mytiske fortælling i højere grad en sans for, hvilke grundlæggende kræfter vi må regne med.

Forfatteren til mammutværket *Ringenes herre*, J. R. R. Tolkien, har forsøgt at beskrive eventyrets virkemidler. Det første er, at eventyret bevirker »helbredelse« ved at gengive os klarsyn. Ved hjælp af den fortalte historie formår barnet at filtrere sine indre sammensatte tilskyndelser, fordi de i historien fordeler sig på onde eller gode skikkelser. Det helbredende klarsyn opnåes ad to veje. Den ene er »flugten« fra ubærlige vilkår til en bedre verden. Den anden er »trøsten«, som tilfalder én, når livet tager en lykkelig vending. Barnet flygter for en stund fra hverdagen ind i eventyrets verden, men oplever derinde det trøsterige klarsyn, som sætter det i stand til bedre at administrere sin dagligdag. Bruno Bettelheim supplerer denne beskrivelse af eventyrets virkemåde ved at gøre opmærksom på, hvordan barnet umiddelbart accepterer, at eventyret tegner verden som en truende og angstfyldt virkelighed. Det går barnet ud fra som givet, fordi det kender angsten fra sig selv. Som svar på barnets ængstelser indøver eventyret da et realistisk angstberedskab.

Må vi alligevel ikke skelne mellem sande historier med rod i virkeligheden og opfundne historier med udspring i fantasien? Skiller vandene ikke mellem en »primær« virkelig verden og en »sekundær« fortællingsverden? Selv et barn véd af forskellen. Ingen med sund sans ville finde på at benægte eksistensen af forskellige sfærer i tilværelsen, men det er ikke så selvfølgeligt, hvilken der har patent på virkelighed. Set under barnets synsvinkel kan eventyrets verden godt forekomme meget mere virkelig end dagligdagen. Det kan endda være sådan, at dagligdagen først får virkelig mening efter at have været »dyppet« i eventyret. Vi kan let komme galt afsted ved at gå ud fra et for snævert begreb om virkeligheden. Den er ikke én, men mange. De mange former for virkelighed forekommer nok ikke lige vigtige. Hvad skal man med eventyr, hvis man står og mangler det

daglige brød? Sandt nok, men har man det daglige brød, giver eventyret én mulighed for at leve meningsfuldt. I virkeligheden lærer vi os selv at kende gennem historier, som giver navn til de kræfter vi rummer. At finde sig selv er det samme som at give det navnløse navn. I Hindu medicin er der tradition for, at den psykisk syge får fortalt en historie, som han skal meditere over, så han får en chance for at genkende sig selv og sine problemer i historiens helt. Historien anviser en vej ud af ikke blot bestemte psykiske problemer, men også hen til én selv. Lige som historiens helt fandt løsningen og samtidig sig selv, finder den syge også helbredelse. Det ser altså ud til, at historiernes virkelighed er »primære«, når vi tager livtag med identitetsproblemet.

Den gode historie fører os ind i en anden verden end den tilvante. Tilhørerne glemmer bogstavelig talt sig selv, mens historien fortælles, for i stedet at gå op i de hændelser, der udspiller sig i historiens forløb. Fysisk viser dette sig, når børn får indadvendte blikke ved højtlæsning. Hvad der sker i denne forbindelse kan også beskrives ved et billede af fortællingerne, som »tager bolig« i os. De »store« historier bærer vi rundt med os livet igennem. Verden ser ny og anderledes ud, når den opleves gennem en ny historie. Følsomhed, oplevet gennem eventyret om *Prinsessen på ærten,* har en betydning, som den blot fysiske sansning ikke ejer. Efter at have hørt historien om, hvordan den gode bedstemor forvandles til en ond ulv i *Rødhætte og ulven,* får et barn måske større styrke til at magte sin mors humørsvingninger i det daglige, fordi det kan fastholde begge sider af moderen, hvilket bevirker en viden hos barnet om, at moderen også kan være god, selv om hun i den akutte situation viser sig fra sin ondskabsfulde side.

Når en historie tager bolig i os, ser virkeligheden pludselig lidt anderledes ud, men vi bliver også selv anderledes. Vi bliver ét med helten i historien. En ny historie giver os egentlig en ny identitet. De fleste lever i den vrangforestilling, at de kun ejer ét selv, som det gælder om at finde frem til, da man efter sigende har det bedst, når man er sig selv. I virkeligheden har vi hver især en yderst sammensat identitet. Hvad det vil sige, kunne man forklare ved henvisning til, at

vi hver især spiller forskellige »roller« – én derhjemme som familiemedlem, en anden på arbejdet, en tredje som frimærkesamler, en fjerde som brevskriver osv. Tilsvarende kan man sige, at vi hver især har mange »historier« – én indlemmer os i familien og slægten, en anden indskriver os i en karriere, en tredje forbinder os med religionen osv. Ligegyldigt hvordan vi foretrækker at udtrykke os, så har vi ikke én, men flere identiteter. Splitter de mange »roller« eller »historier« os ikke op, så den enkelte bliver et mangehovedet uhyre, der er aldeles utilregnelig? Nej, for alle »roller« og »historier« er ikke lige vigtige. Nogle lægger grunden under andre. Hver især får vi med tiden en »livshistorie«, som fortæller, hvad der har formet os, og hvad vi har gjort ud af livet, så vi er dem, vi er. I et menneskes livshistorie, der holder sammen på mange historier, er et menneske sig selv.

For år tilbage oplevede jeg en lang hed eftermiddag i Jerusalem, hvor to regeringsansatte kontorister fik tiden til at gå med en uendelig kæde af historier, den ene mere fantastisk end den anden, i handlingsforløb som førte vidt omkring i krydstogt mellem den bureaukratiske rutineverden og eksotiske riger, altid med fortællerne som hovedpersoner i historierne. Da dagen var omme, så jeg ikke mere blot to kontorister foran mig, selv om de stadig væk så sådan ud i det ydre. De *var* hver især mere end ét menneske i samme person. I vore dages litterære jargon ville man kalde deres produkter for »faktion«, en sammensmeltning af fakta og fiktion, men pointen er her, at ét menneske i løbet af få timer udfoldede sig selv mangfoldigt i en demonstration af, at vi *er* de historier, som vi fortæller, eller som vi bliver fortalte igennem.

Fortællinger lægger grunden under vores identitet og virkelighedssyn. Jeg har anskueliggjort dette ud fra eventyret og myten, men bevæger vi os over til fabelen, ser sagen anderledes ud. Et eventyr fortæller os aldrig direkte, hvad vi skal gøre, men åbner et rum med mange muligheder, hvoraf vi tilskyndes til at realisere nogle. Tilskyndelsen har ikke befalingens form: Gør det og det! Der er snarere tale om forførelse, eftersom vi ved historiens udgang er blevet lokket til at

se virkeligheden i historiens lys, som blænder alt andet. En fabel munder derimod ofte ud i en moralsk pointe, som direkte meddeler os, hvad vi bør gøre. Befalingen lever af historiens anskuelighed, som skal overtale os til at gøre, som det er sagt, men i grunden levner fabelen os ingen valgmuligheder. Den løber ud i én og kun én pointe. Dette træk forklarer, hvorfor eventyret fascinerer mere end fabelen, da det frigør handlemuligheder, hvor fabelen binder til én morale.

Moral, kunne man sige, tager sin begyndelse i en fortælling. Det kan forstås på mere end én måde. Jeg går ud fra, at det er moralens opgave at levere orientering om godt og ondt, så vi kan skelne mellem rette og slette handlinger. Målestokken for godt og ondt fastlægges i et sæt af moralske normer. I denne forbindelse tjener den moralske historie såsom fabelen til at understrege en given norm eller morale. Egentlig illustrerer historien en morale, som også kunne formuleres klart uden en historie. Så effektiv en moralsk historie end kan være, hvis man vil banke god moral ind i hovedet på folk, lige så overflødig er den egentlig for dem, der i forvejen véd besked med moralen. Tilmed forekommer moralske historier ofte utåleligt moralistiske. Man mærker hensigten, og man bliver forstemt!

Den ægte moralske historie illustrerer ikke, men grundlægger moralen. Som eksempel kunne man bruge Jesu fortælling om *Den barmhjertige samaritaner.* Den handler jo om en mand, der faldt blandt røvere og blev ladt tilbage som et vrag. I to omgange ignoreres manden af henholdsvis en præst og en levit, der hindres i at komme til hjælp af den herskende moral, som forbyder én at komme i berøring med et menneske, der kunne være død, for den døde smitter med urenhed. Den tredje forbipasserende, en samaritaner, som var religiøst foragtet i Israel, tager sig af manden. Historien skulle egentlig besvare spørgsmålet: Hvem er min næste? Men dette spørgsmål fejes af bordet. Det ville ellers være let nok at lave en liste over folk, som havde ens hjælp behov, og den overfaldne i historien ville komme ind på en førsteplads. Jesus udlægger nemlig sin egen historie med den besked, at en næste er samaritaneren, der ikke selv har hjælp behov, men som yder bistand. Pointen er da, at man skal handle *som* en

næste i stedet for at spørge, hvem min næste er, hvilket blot er spild af tid, for enhver véd, hvem man kan være noget for, blot ved at se sig om i sine nærmeste omgivelser.

Det interessante ved den nævnte historie er, at den tilskynder til en handling, som egentlig kun bliver forståelig i forbindelse med fortællingen. I sig selv klinger den nævnte sentens: Du skal handle som en næste! – jo aldeles abstrakt. Historien fungerer som en slags model for, hvad man skal gøre. Den opfordrer til efterlevelse og ikke efterligning. At handle *som* samaritaneren vil jo sige, at man overfører model-historien på sin egen situation så fantasifuldt, som man overhovedet kan, så man får et klart greb om, hvad det vil sige at handle som en næste i dag. Slavisk efterligning af samaritaneren hører ingen steder hjemme, selv om der endnu eksisterer samaritanere og røvere. Altså illustrerer fortællingen ikke en abstrakt norm, men tilskynder til eksemplarisk handling. I historien ligger der bundet en mængde energi, som frigøres i praksis hos de tilhørere, der bliver optaget af historien.

Kan vi så moralsk set nøjes med de gode historier? Naturligvis ikke. Vi var ilde stedt uden sæt af moralske normer såsom de ti bud, hvordan man nu end vil vurdere hvert enkelt af dem. De moralske normer aflaster os fra at skulle opstille nye retningslinjer for moralsk handling i enhver ny situation. Men de slår ikke altid til. De er ofte formuleret så præcist og dermed snævert, at de kommer til kort i en mere sammensat situation. Er det eksempelvis forbudt at slå en tyran ihjel, hvis man derved sparer andre menneskers liv? I den situation må man ty til eksempelhistorier, som kan holde sammen på alle faktorer og derved vejlede til den rette handling. Jeg har her ikke kunnet andet end antyde problemet.

Summen af det hele bliver da, at fortællinger er uomgængelige, hvis man søger at vinde identitet og klarsyn i virkeligheden samt stræber mod en virkelighedsnær moral.

SVEND BJERG

F. 1942, cand. theol. 1969, lic. theol. 1972, dr. theol. 1981. Lektor i dogmatik og socialetik ved Københavns Universitet. Har bl.a. udgivet »Døden«, 1975 – »Den kristne grundfortælling« (disputats), 1981 – »Jakob Knudsen. Erfaring og fortælling«, 1982. Er medforfatter til »Selvbiografien«, 1983 – samt til »Omkring pædagogisk manifest '82« og »Pædagogisk manifest '83. Historie i skolen.«

Æventyret som fortælling

Sophie Nedergaard

Ordet æventyr skulle komme af latin eventus – begivenhed – og adventus – det, der skal komme. Ordet æventyr rummer handling og forventning. E + a bliver til æ. Det er desuden et godt dansk bogstav, der har ælde, og som nødigt p.gr. af harmonisering skulle gå ud af alfabetet. Derfor: æventyr om folkeæventyret – og ikke eventyr.

Mit indlæg handler om folkeæventyret i modsætning til kunstæventyret, det, der benytter sig af symboler i stedet for beskrivelser, som er amoralsk – ikke psykologiserende, asocialt – ikke politiserende. Det er det mundtligt overleverede, det meddelte, fortalte æventyr i modsætning til det litterære ophavsretlige æventyr.

Der er flere typer folkeæventyr. For den, der vil søge nødvendig og tilstrækkelig besked om folkeæventyret kan jeg henvise til en fremragende lille bog af Søren Christensen: »Tornerose i eventyrskoven«, Gyldendal 1976. Mit indlæg handler udelukkende om trylleæventyret, forvandlingsæventyret, hvor personer eller dyr kan være fortryllede, have overnaturlige opgaver og benytte sig af overnaturlige evner, væsener og ting.

Det følgende er *teksten* til et æventyr, som kom til mig efter en uges intenst arbejde med balladen Ebbe Skammelsen på Egå Ungdomshøjskole. Jeg vælger dette æventyr, fordi det billedliggør, at der stadigvæk kan opstå æventyr, uden at det tilhører en forfatter og således bliver et litterært æventyr. Æventyret tonede frem fuldt færdigt med sine ord og billeder. Det var der, uden at jeg havde arbejdet på at udforme det eller tænke det. Jeg understreger, at det følgende kun er teksten og ikke æventyret selv. Ligesom partituret til et stykke musik ikke *er* noget, før det spilles og høres.

Æventyrteksten – de døde bogstaver – vil jeg bagefter gennemgå med analyserende spørgsmål og vise, hvordan analysen kommer til kort over for folkeæventyret – både det skrevne og det fortalte.

Det vævede tæppe

Der var engang syv søstre og fem brødre. De boede alene på en gård, for deres forældre var for længe siden døde. De delte alt arbejdet mellem sig både på marken og i stalden, i køkken og spindestue, og om aftenen satte de sig sammen for at fortælle hinanden, hvordan dagen var gået og for at planlægge næste dags arbejde. Sådan gik tiden hen for dem, og alt, hvad de rørte ved, lykkedes for dem.

Så en dag kom der bud fra kongen, at krigen var kommet til landet, og at alt, hvad der var af våbenført mandfolk, skulle stille i kongens gård, inden ugen var omme.

Søstrene fik nu travlt med udstyr til deres brødre, og de tog en kærlig afsked med hinanden. Da brødrene var borte, satte søstrene sig til at sørge. De sørgede i tre dage og tre nætter, men da de vågnede den fjerde dags morgen, begyndte de at høre kvæget brøle fra staldene, og de så, hvordan ukrudtet bredte sig på markerne. De delte nu arbejdet mellem sig som før, både på marken og i stalden, i køkken og i spindestue, og om aftenen samledes de for at mindes. De fortalte hinanden om slægtens historie og om folkets historie, og alt hvad de fortalte hinanden om navne og steder og alt hvad der var foregået – det vævede de ind i et tæppe. Og det blev et stort tæppe, og et stærkt tæppe og et meget smukt tæppe.

Der var nu gået både år og dag, siden brødrene var rejst hjemmefra, og da søstrene ingenting havde hørt fra dem i al den tid, besluttede de sig for at drage ud i verden for at finde dem. De fik sig en god madpose med, beskikkede gården, tog sig hver en god hest i stalden og så red de af sted, de to bageste af søstrene bar tæppet imellem sig.

Men det blev en underlig færd. Overalt, hvor de kom frem, lå der langs vejen sten i alle mulige størrelser, og da de så nærmere til, så var det mennesker, børn og unge og gamle. ... Da var de nær vendt om, men videre skulle de. Og anderledes blev det ikke, da de kom ind i skoven, for det var en mærkelig skov. Træerne strakte deres nøgne grene mod himmelen, og ingen fugle sang, og der lød ingen vilde dyrs brølen. Endelig kom de ud af skoven, og da så de – langt borte i det fjerne – et flammeskær mod himmelen. Dér er krigen, tænkte de, dér skal vi hen. Jo nærmere de kom, jo stærkere lyste branden, og rundt

på slagmarken lå ligene af faldne krigere. Men ingen af dem var deres brødre. Da var de nær vendt om, men videre skulle de. Først da de nåede midt ind i kampens hede, fandt de dem, men da var de alle døde. Så tog hver af søstrene en broder op til sig foran på hesten. De to bageste bar stadig tæppet imellem sig. De red væk fra krigen og kom ud på en stor grøn eng, der strakte sig til alle sider så langt øjet rakte. Og dér var en lille høj, som de red hen til. De lagde deres brødre på jorden, og så begyndte de at grave.

Pludselig står der en gammel kone foran dem. »Hvad er det dog I laver?« »Joh, vi graver en grav til vore døde.« »Det skulle I ikke gøre. Nu skal I høre, hvad I skal: I skal klæde jer selv nøgne, og så skal I klæde jeres brødre nøgne. Derefter skal I skære tæppet i tolv lige store stykker og svøbe jeres brødre i hver sit stykke og jer selv ligesådan.«

Pigerne gjorde nu som den gamle havde sagt. Først klædte de sig selv nøgne, og så tog de tøjet af deres brødre. Derefter skar de tæppet i tolv lige store stykker. Den ældste søster tog derpå et klæde og svøbte det om sin broder – og i det samme stod han lyslevende foran dem. Der blev en jubel uden lige, og det kan nok være, at de andre fik travlt med tæppe og svøb. Til sidst stod de alle tolv blåøjede og rødkindede med hver deres navn vævet hen over brystet og slægtens og landets historie både for og bag. Så tog de hinanden i hænderne og dansede og sang, til de blev ganske trætte. Men da de ville sætte sig ned, kom de til at se sig omkring, og da så de i det fjerne et flammeskær mod himmelen. De kom til at tænke på de døde på slagmarken, på skoven og vejen, og de satte sig ned for at sørge. Da stod den gamle kone foran dem igen: »Hvad er der nu i vejen?« »Joh – vi sørger over alle de døde.« »Det skulle I ikke gøre! Lige herved – omme på den anden side af højen – dér springer kilden med livets vand. Bare een dråbe af dét vil vække de døde.« Nu kan det nok være, at de tolv søskende fik travlt igen. De hentede alt, hvad de kunne skrabe sammen af flasker og krus og fyldte dem til randen med vand fra kilden. Så takkede de den gamle kone, samlede deres heste og red hen til krigen. Og bare een dråbe af vandet fik den døde til at springe op, og snart var hele slagmarken een stor lovsang,

soldaternes våben blev til plovjern, og kornet groede dem op over knæerne. Dér, hvor blodet havde flydt, fik marken sit valmueskær. Men generalerne blev til skruptudser, der hoppede i mosen. Dér sidder de og kvækker den dag i dag.

Så gik det i festligt optog igennem skoven. Overalt hvor de tolv søskende kom frem, stænkede de på træerne af livets vand, så der kom friske skud og nye blade, fugle kom flyvende, og snart genlød skoven atter af de vilde dyrs brølen. Endelig kom de ud af skoven, og dér stænkede de vand på stenene langs vejen. Og op sprang de hver og een, både børn og unge og gamle, og de tog hinanden i hånden i én lang kæde, til enhver var kommet hjem til sit sted.

Da de fem brødre og syv søstre var kommet hjem til gården, genoptog de alt arbejdet, som de delte imellem sig både på marken og i stalden, i køkken og i spindestue, og om aftenen satte de sig for at fortælle hinanden, hvordan dagen var gået og for at planlægge arbejdet til næste dag. Og alting var som før. Og dog var ingenting som før. For de havde været langt omkring og set meget. Da besluttede de sig til at sælge gården og drage ud hver for sig for at finde lykken. Men een gang om året samledes de for at feste og fortælle nyt. Så kommer du på din vandring til et hus, hvor der rigtig festes, så ved du, hvem det er, og hvad dér sker.

Snip snap snude, nu er historien ude. – Tip tap tønde, så kan tolv ny begynde.

Til en tekst, der er beregnet på at blive læst i skolen, eller som bliver benyttet i en studiekreds, vil man i dag stille en række spørgsmål. Det er de samme spørgsmål, man anvender rundt omkring i forskellige sammenhænge, og jeg er stødt på dem så tit, når jeg har fortalt æventyr, hvor voksne er til stede, at der er god grund til at understrege forskellen på den tekst, der er litterær, og den tekst, der er et folkeæventyr beregnet på fortælling. Hvis man anvender den samme type spørgsmål på de to arter af tekster, vil man aldrig nå ind til æventyrets sjæl. Spørgsmålene rammer ved siden af æventyret. Hvis man har en brønd med vand i og gerne vil kende vandets kvalitet,

kan det ikke nytte at spørge, hvor stor en fedtprocent det indeholder, idet man forveksler brønden med en ko.

Hvad handler æventyret om

Hér nytter det f.eks. ikke at lave et resumé. Og derefter diskutere sig frem til essensen. Nej, man må spørge efter æventyrets grundtema, som føres igennem handlingen. Alle trylleæventyr har et grundtema, gennemspiller et livstema, ikke umiddelbart, men gennem symbolhandling. Dette livstema drejer æventyret sig om.

Min far var død i foråret. Om sommeren i balladerummet stod Ebbe Skammelsens stenstue i lysende lue, og han trådte så mangen sti vild. I balladerummet om sommeren stod tiden stille, som om foråret, mens alting blev til. Men vi kursister skulle jo tilbage til hverdagen og ud i det samfund, hvor tingene rører sig i virkeligheden. Derfor handler mit æventyr for mig sikkert om at komme hjemmefra og blive modig nok til at overvinde døden i verden.

En tekst skal kunne tid- og stedfæstes for at man kan tage stilling til den, forstå den og vurdere den kritisk. Men hvis man spørger æventyret, bliver man ikke klogere.

For trylleæventyrets tid er et tidløst altid. Ligesom æventyrets sted er alle steder og ingen steder. De konkrete tids- og stedsangivelser er som alt andet i æventyret symbolske størrelser.

Ved symbol forstår jeg en ydre virkelighed, der samtidig er billede på en indre sandhed. En virkelighed, der har betydning for mennesket.

Eet år venter søstrene. Et år er et virkeligt år. Og det betyder den nødvendige tid. Så bliver det nytår, man er tilbage ved sit udgangspunkt og må handle for ikke at gå i ring.

Tre dage og tre nætter sørger de. Alle gode gange er tre. Tretallet er udtryk for en stigende spænding. Tre gange gentagelse kan fortællingen bære. Den hellige kraftfyldte, igangsættende treenighed.

Handlingen i æventyret udspiller sig i klart afgrænsende scener: Derhjemme, på vejen, i skoven, på slagmarken. På den grønne eng, hér er endelig hvile, hér spirer håbet frem. Højen er nok fædrenes grav, hvor slægtens styrke er samlet. Livets kilde er der. De aner det ikke. Hjemme på gården igen betyder et helet, helbredt menneske.

Når vi nu har fået at vide, hvor handlingen foregår, og hvor den udspilles, er det rimeligt at spørge *hvilke personer, der indgår i handlingen.* Men æventyret svarer igen med symboler.

Der er syv søstre og fem brødre. Det er tolv – måneder i et år, en helhed. Syv er ugens dage. 4 gange 7 er kvindens periode og månens tid. Fem er sanserne, fingre på en hånd osv. Der må syv kvinder til, for at de kan være to mere end mændene til at bære tæppet, historien, videre. I æventyret er der ikke bare tider, steder og personer, men også hjælpemidler. De er for hånden i en snæver vending, hvis man ellers kan høre og se (tæppet, vandet).

Eller mærkelige væsener, planter og dyr. Hér den gamle kone, som man kan træffe ude i naturen; den har hun god forstand på, og hun dukker op lige i det kritiske øjeblik med sit råd, som man gør klogt i at følge.

Og sådan kan man godt blive ved.

Hvordan kan jeg nu vide, at »Det vævede tæppe« er et folkeæventyr i modsætning til et kunstæventyr eller en politisk tekst i æventyrets klædedragt (f.eks. S. Wernstrøm, Peter Fidus) eller en novelle osv?

Æventyret er genkendeligt ved sin form, sin faste komposition og sit fantastiske indhold. Æventyret er æventyrligt hele vejen igennem. Ellers er det ikke noget æventyr. »Så snart man har sagt: Der var engang ... så er man inde i eventyrets egen uvirkelige virkelighed« (Anna Sophie Seidelin) Æventyrlig er også afslutningen: hvis de ikke er holdt op med at feste, så fester de endnu. Det er sandt, hvad enten der festes eller ej. Og så er det jo løgn. For hvis der festes hver dag, så er det hverdag, men så ville det være kedsommeligt, ufestligt. Og så er det jo ingen fest!

Man kan genkende æventyret på de formelagtige udtryk, dets gentagelser, absolutte modsætningspar, de klart afgrænsede og overskuelige scener, den unuancerede persontegning, ofte kun antydet i og med personens navn eller erhverv, den livlige handling, replikskift i direkte tale, det rytmiske sprog, indrim og enderim. Æventyrene er som hovedregel bygget op af fem afsnit, der kommer efter hinanden i nødvendig rækkefølge (Se Dorothee Sölle i Henrejsen): *Indledning-*

gen, hvor vi præsenteres for »hovedpersonen« (De tolv søskende) og det sted, »han« lever. Der er en art balance i livet, hvor hverdagen kan udfolde sig. *Opbruddet*. Et men sætter handlingen i gang. En ydre anledning, en indre længsel, lyst, nød, tvang. Det ser ud til, at jo mindre personen har med sig hjemmefra, jo bedre går det ham i verden. Ligesom det ikke er set, at forældrene kan redde deres børn, hvorimod det modsatte ofte er tilfældet. (Hér er det krigen, der tvinger de tolv til opbrud fra gården). *På rejsen* – prøver (at holde ud), fristelser (at gi' op) og fald. (At bøje sig for døden). *Den afgørende prøve* med livet som indsats – krisen. Forvandlingen. *Den lykkelige afslutning* (Festen, der er en styrkelse af fællesskabet over for enhver fjendtlig magt). Harmonien er genoprettet på et højere plan.

Hvilke *moralske holdninger*, hvilket *socialt lag* kan teksten afsløre? Æventyret giver ingen svar. På om det er synd for de forstenede mennesker, eller om det er umoralsk at klæde sig nøgen eller forkert at føre krig. Æventyret fortæller, at der findes sorg og glæde, krig og fred. Og at det er muligt for alle – uanset alder, køn og status – at blive frelst.

Æventyret benytter sig ikke af analysen. For det moderne menneske kan et stykke analysearbejde imidlertid være en hjælp. Analysens sprog er jo det, vi forstår bedst, fordi det er den side af hjernens halvdel, vi har udviklet helt fra børnealderen. Den anden hjernehalvdel, æventyrets hjernehalvdel, symbolets, billedkraftens, det levende ords hjernehalvdel er sygnet hen. Analysen er som substral, der kan fås i enhver købmandsbutik. Men får æventyrplanten for meget af analysens kunstige gødning, vil den ikke sætte blomst, men afgå ved en hurtig død. Analysen bør forlades hurtigst muligt.

Æventyret arbejder med symboler og visioner og vil forstås med hjertet. Derfor er det rigtigere at fortælle om æventyr ved at fortælle æventyr. Analysen – æventyrstoffet ordnet i systematisk sammenhæng – opstår efterhånden af sig selv, men først *efter* forståelsen eller tilegnelsen af stoffet. Det er som med sproget. Barnet lærer jo heller ikke at tale ved at blive stillet over for en sproganalyse men ved at have noget på hjerte over for andre og ved at øve sig på at bruge sproget til at udtrykke sig med, lade det indre komme til udtryk.

Æventyrets sprog er et sindbilledsprog

Men æventyrets sindbilleder er så forskellige fra det moderne menneskes sindbilleder og det at fortælle og lytte er så uvant, det at forstå ved hjælp af fantasien i stedet for ad intellektuel vej, at det måske er berettiget at skrive noget om det alligevel. Et moderne menneskes sindbilleder kan være som en by af beton, glas og stål. Eller et stykke natur udlagt til rekreativ nydelse, jogging osv. Det kan være et ordnet samfund med socialt sikkerhedsnet, sygehus og livsforsikring. Og nedenunder som noget uformeligt, uformuleret, fremmedgørelsen over for de hårde, glatte ufysiologiske rammer, en snigende følelse af død. Forgiftningen af vort livsgrundlag. Angsten for total udslettelse ved en kommende krig. Verdens undergang. Det hele sovset ind i en stadig strøm af distraherende billeder og lyd, pirrende reklamer, bedøvende underholdning, opkvikkende stimulanser og beroligende medikamenter.

Hvis et sådant moderne menneske skal åbnes for æventyrets verden, må det lære at forstå dets sindbilledsprog. Sovsen skal skrabes af overfladen. Når det i dag er let at fortælle æventyr, så tror jeg, det kan skyldes, at angstens og livsviljens flod, der er den samme, er blevet så voldsom, at den allerede har brudt sig vej gennem sikkerhedssystemet og skyllet en del af »sovsen« af, så at vejen til »æventyrets egen uvirkelige virkelighed« står åben. »Og netop da han var bange for, at han var gået forkert, skred jorden under ham, og han var hjemme hos Guldhovedet igen« (citater fra Folkeæventyr og Remser fortalt af Anna Sophie Seidelin).

Folkeæventyr skal fortælles for at kunne høres som æventyr. Det vævede tæppe blev først til et æventyr for mig, da jeg fortalte det og året efter hørte en veninde fortælle det efter hukommelsen i en ny variant.

Første gang, man skal lære et æventyr *udenad*, er det svært for de fleste. Især hvis man skal læse sig til det og ikke har – netop – fået det fortalt. Ved udenadslæren forstår jeg ikke noget mekanisk, men det at se æventyret for sig i en række scenebilleder, at kæde disse sammen, så at grundtemaet (f.eks. det at komme hjemmefra) føres i rigtig rækkefølge med indre nødvendighed gennem æventyrets

hovedafsnit. Hér kommer æventyret hukommelsen i møde ved sin faste struktur, faste formler og gentagelser. Jo flere æventyr, man lærer, jo flere formler kan man kombinere, og jo lettere er det at lære det næste æventyr. Man »genkender« det nye æventyr.

Men at lære æventyret *indenad* er en psykisk proces. Der skal eksproprieres til at bygge slotte, og der skal opstilles faldefærdige hytter på tværs af vedtægterne. Der skal væltes en betonby uden om byplanlægningen og plantes urskov i stedet. Og de søde små kæledyr bliver til vilddyr i skoven. Og så skal mennesket på rejse uden sikkerhedsseler. Men når alt dette er sket, ja, så er kulisserne til æventyrets drama skabt og ligger parate. Derfor er det lettere at lære æventyr for hver gang.

Til sidst kommer det vanskelige lugearbejde med at fjerne alle overflødige ord og grave de nødvendige frem for at få det udtrykt, som æventyret har på hjerte. Det er vanskeligere, end man skulle tro, fordi vi er så vant til at udtrykke os i psykologiserende og moraliserende vendinger i en strøm af ord. Vi er vant til at forklare v. hj. af beskrivelser. I stedet for at åbenbare grundmenneskelige vilkår v. hj. af symboler.

Men hvordan bliver man en god fortæller? – Hér må man arbejde med almindelig fortælleteknik som stemmeføring, betoning, pauser, mimik. Når nu alt det er i orden, er der stadigvæk ikke noget æventyr. Æventyret bliver først rigtigt levende, når det høres, ja, tilhøreren er med til at forme æventyret ved sin måde at høre det på. Hver gang det samme æventyr fortælles til nye mennesker og ind i en ny sammenhæng, ændrer det sig indtil det har nået sin endelige form, og en ny variant af æventyret er opstået. Men indholdet bliver stadigt levende og nyt i sit udtryk i kraft af tilhøreren. *Det bliver til imellem fortæller og tilhører og imellem tilhørerne indbyrdes.* Derfor er det ikke ligegyldigt, hvilket æventyr der fortælles. Intellektuelle fanges umiddelbart af Kong Lindorm (Levinsens udgave), der handler om at være et splittet menneske. En konekreds af Guld Else (Anna Sophie Seidelin), der handler om at blive mor. Skolebørn af en skæmter, der afslører falske autoriteter. Om bord på en færge, der lå underdre-

jet i stormen havde jeg fornøjelse af historien om grisen Fip, der ikke vil gå hjem uanset lokkemidler.

Det er heller ikke ligegyldigt, hvordan fortæller og tilhørere er placeret i forhold til hinanden. Helst skal man kunne se hinanden og kredsen ikke være større end den peronlige udstråling kan bære. Man skal kunne nå hinanden fysisk. Tidspunktet har også noget at sige. Tilhørere og fortæller skal være motiveret og have tid til at overgive sig. Man kan ikke »bare lige« fortælle eller skynde sig at lytte. Æventyret har sin egen ydre tid og sit eget ydre rum, hvor det trives bedst. Æventyret har noget på hjerte, som det udtrykker ved at blive fortalt og hørt. Jo dygtigere man bliver til at fortælle, jo bedre bliver man til selv at lytte. Udenadslære og indenadslære, fortællen og lytten bliver een og samme proces.

For at trænge ind i æventyrets verden må man arbejde med det. Erfare det. Når man selv fortæller æventyr, er det ingen egentlig nytte til at læse om det. Under læsningen kan man have den fornøjelse at nikke genkendende: sådan er det. Eller ryste på hovedet med en vis ærgrelse: sådan er det ikke. Til bekræftelse eller modsigelse.

I arbejdet med æventyr er der kun een givende måde. Det er: at lære udenad, grunde over det læste, sætte det i forhold til sit eget liv (lære det indenad) og siden fortælle det igen og igen. Når der er dunkle sider af æventyret, som ikke vil lukke sig op, søger jeg andre æventyr med samme motiv. Eller beslægtet myte – og drømmestof.

En anden måde at nærme sig æventyret på er at opføre det i dets forskellige sceneafsnit dramatisk, evt. male det. Eller det kan ved samtaler med andre mennesker om motivet vise sig gennem deres livserfaring at have perspektiver, man aldrig havde drømt om.

Æventyrets hensigt er at underholde og fornøje. Hvor kunne det være glædeligt, hvis flere voksne begyndte at fortælle i stedet for at problematisere. Hvis børn i skolen øvede sig på at fortælle i stedet for at diskutere. Mange voksne mener, at de rigtige æventyr er for barske for børn. Men ud af æventyret springer troen på livet som en mulighed, håbet til en fremtid og kærligheden som den magt, der overvinder døden. Jeg vil slutte med et citat af Johs. Møllehave: Hvor der er håb, dèr er der liv. Det er æventyrligt, sandt.

PS. Jeg har måttet udelade væsentlige overvejelser om æventyrets forhold til myte og advent, Guds/universets tale og evangeliets trøst. Tak til min mor for gode råd og mine børn for stor tålmodighed.

SOPHIE NEDERGAARD
Højskolelærer. F. 14.2.1942, datter af Anne Sophie og Paul Seidelin, gift med højskoleforstander N. J. Nedergaard, ægteskabet velsignet med fem børn. Den teologiske særuddannelse 1980, højskolelærer på Vestjyllands Højskole 1982.

Det levende ords muligheder i massemedierne

Elsa Gress

Det var, som prof. G. Albeck godtgør, ikke Grundtvig, der opdagede det levende ords kraft og fortrin fremfor det døde bogstav. Den opdagelse er så gammel som skriften og var udbredt i antikken. Men det er ham, der helliggjorde det talte ord på det skrevnes bekostning, med dybe indsigter og megen tungetale til følge. Og der er en egen ironi i den omstændighed, at der i anledning af hans 200 årsdag *skrives* side op og side ned om det levende ord, det *talte* ord, det egentlige, sanselige, her-og-nu ord. Vi får trøste os med, at Grundtvig, der fanatisk og ikke så lidt eenøjet, eller rettere eenhjernet (se nedenfor), forfægtede det talte ords absolutte og ukrænkelige overlegenhed, selv skrev i spandevis, og det både på vers og prosa, altså producerede usanselige, uegentlige skygger på papir, »halvdødede ord«. Han fulgte på ingen måde Jesu og Sokrates' eksempel. Om dem havde vi jo heller ikke vidst det mindste uden det underlegne skrevne ord. En kendsgerning Grundtvig så stort på, som det fremgår af hans brevveksling med vennen Ingemann, der protesterede mod hans rangforordning (tale=legeme, skrift=skygge) og netop fremkom med det argument, at vi intet ville kende til forne tiders liv og kunst uden skriftsproget.

Jeg må her ile med at erklære mig enig med Ingemann, med den tilføjelse, at vi jo også får en del at vide gennem billedkunsten, som Grundtvig heller ikke var meget for. Ja, han synes at have været nærmest billedfjendsk, når talen er om malede eller på anden vis fysisk frembragte billeder, mens han går fuldt og helt ind for billed*tale*, skønt de fysiske billeder (malerier, skulpturer m.m.) ikke kan frakendes sanselig effekt og det bl.a. er sanseligheden han henholder sig til.

Denne billedblindhed og skriftfjendtlighed hænger tydeligvis sammen med, at Grundtvig var udpræget auditiv, »øremenneske« med

svagt udviklet sans for det visuelle. Den auditive menneskетype har ikke været fremtrædende i den vestlige kultur de sidste 5-6 århundreder. Men det er nu ikke det, der gør Grundtvig genial, om end det gør ham interessant i vore dage, idet det de sidste par årtier ikke har manglet på filosoffer og andre skrivende væsner, der har søgt hovedgrunden til vor kulturs misere i den visuelle types sejr over den auditive. Marshall McLuhan er hovedeksemplet og den, der har populariseret forestillingen om den auditives types overlegenhed over den visuelle. Men gravalvorlige tyske og franske filosoffer har nået til lignende fordømmelser af det skrevne ord: Ulykkerne begynder for alvor med Gutenbergs trykpresse, sagde McLuhan. Skriftsproget er »ondt«, mener Derrida.

Man skulle tro de begge og adskillige andre modeprofeter havde læst Grundtvig, men det er næppe tilfældet udover for enkeltes vedkommende, som Paul Ricoeur. Grundtvig er og bliver mindre eksportabel end Kierkegaard.

Når samme Grundtvig, ved hjælp af metafysisk lighedstegn mellem ånd og åndedræt og mellem (talt) ord og ånd, rationaliserer skriften ud af den egentlige, åndelige virkelighed og ophøjer det talte ord, som han aldrig anvendte kvalitetskriterier for – det er åbenbart *i sig selv* lig med ånd, ildhu, styrke – kan det altså ses som udslag af hans auditive typepræg, som igen hænger sammen med, hvad jeg ovenfor kaldte hans eenhjernethed. Vi har som bekendt ikke een, men to hjerner, eller hjernehalvdele. Og der er meget i de senere års avancerede hjerneforskning, der tyder på, at der er sket et skred i »vægtfordelingen« af bearbejdning af data og udstedelse af ordrer *fra* den højre *til* den venstre hjernehalvdel, med skriftens opståen i forskellige former i oldtidssamfundene for mellem 6 og 10.000 år siden. Eller rettere, skredet må være sket før, måske længe før, for skriften er bundet til den venstre halvdel – den analfabetiske højre kan ikke stave eller bare opfatte skrift klart. Er den tese rigtig, er Grundtvig, og de der med eller uden viden om ham følger hans anti-skrift »linie«, ikke bare atavister i kortsigtet historie- og kultursammenhæng, d.e. hører hjemme i middelalderen – de er atavistiske i biologisk forstand, d. e. de hører hjemme i en udviklingsperiode før hjernetilpasningen ...

medmindre de da lader som de gør det, i »social protest« eller romantisk forsøg på at identificere sig med det ulærde »folk«.

Der er intet »ondt« i en sådan atavisme. Ja, al virkelig kunst er i en vis forstand atavistisk, tilbagegribende til en »urtilstand«, og beroende i vid udstrækning på den højre hjernehalvdels evner og funktioner. Men kunstens (kunsternes) *midler* er ikke eenhjernede. Vi *har* to hjerner (hjernehalvdele), og både kunsten og den skabende del af videnskaben, såvel som mytedannelsen og religionen – kort sagt alt hvad der gør os menneskelige – er resultat af begge hjerners samspil. Det er lige så galt at lægge vægten udelukkende på den ene, som det er at lægge den på den anden halvdel. Det gælder både udøvere (afsendere) og modtagere. Og min tese, som jeg næppe er ene om, er da, med al respekt for kirkefader Grundtvig, at vi skal reddes, om vi ellers kan reddes, som folk, som mennesker og som individer, *ikke* ved det levende ord *alene,* uanset hvor beåndet og ildfuldt det måtte være, men ved det levende ord i forbindelse med de andre herlige sanse-, følelses- *og* tankepåvirkninger vores kultur, både den snævrere (den danske) og den videre (den vestlige, og i sidste instans den globale) byder på.

Det levende ord har, som vi skal se, i dag ikke færre, men langt flere muligheder for at nå ud og virke, end det havde i Grundtvigs dage. Det gælder også Grundtvigs egne ord, »halvdødede« som de når os. Hans umådelige betydning som digter og inspirator og som den, der turde forbinde sanselighed med åndelighed, anfægtes ikke i mindste måde af den her fremførte anbringelse af ham som ånds- og sansetype, eller af min tro på fuldhjernethed, mod hans eenhjernethed. I en tid, der er blevet eenhjernet i modsat retning, er hans eenhjernethed nok et værdifuldt træk. Men det betyder ikke, at hans trossætninger og følelser er *mere* værdifulde i sig selv, end overbevisningen om at vi har mere end een hjerne og flere end eet middel for at bruge det hele. At Grundtvig selv var så længe om at nå frem til det levende ords vældige betydning, ja, endda ikke ville kendes ved sine forløbere i den henseende, fordi han i lange tider var monomant religiøs og nær ved at begå digterisk selvkastrering – det modbeviser ikke hans eenhjernethed og auditive anlægspræg. Mange mennesker

går gennem hele livet uden at ane hvem og hvad de er. Det viser kun at han var et »vækkelsesgemyt«, der var længe om at nå frem til indsigt i sin egen natur, som han så på menneskelig vis antog for naturen, ligesom han fra da af antog det talte ord som det eneste gyldige og givende.

Men det var dette levende ords muligheder i de forskellige medier, vi skulle se nærmere på. Og her skal straks understreges, at det ufravigeligt glemmes, under de ideligt tilbagevendende drøftelser af moderne massemediers, især TVs, formentligt negative indvirkning på opvoksende generationers læreevne og sprogbrug, at disse medier, og de kunstarter de huser og indimellem bruger og blander, alle som een er baseret på ORDET og bundet af det i fuldt så høj grad som de ældre medier, teatret og bogen. Men sådan forholder det sig nu engang. Og i stedet for over en bank at afvise de nye medier – film, radio, TV (video) – som ordfjendtlige og sprognedbrydende, er det værd at undersøge hvilke muligheder de byder ordet – og os.

Ellere rettere hvilke muligheder *vi* vælger at byde ordet (det levende) indenfor medierne, de ældre som de nyere. For medierne er neutrale, dog hver med deres specifikke effekter og sansepåvirkninger. Og det er os sprogbrugere, først og fremmest de professionelle, digtere og forfattere, der skal fylde dem med ord, liv og ånd. I sig selv er de kun hvad ordet medier udsiger: midler til at overbringe budskaber. Den ovennævnte Marshall McLuhan søgte ganske vist at vise, at mediet, især TV-mediet, er sit eget budskab, *the medium is the message*. Men dermed sagde han i virkeligheden kun, at mediet havde en virkning som sådant. TV er ikke en billedrække, som filmen, men en elektronisk flade fuld af signaler. Det er rigtig nok, at en sådan flade virker anderledes end 24 enkeltbilleder i rytmisk rækkefølge pr. sekund. Men det kommer stadigvæk an på, hvad en bevidsthed, eller mangel på samme, søger udtrykt gennem mediet – i *ord*.

Det er også for overblikkets og perspektivets skyld værd at huske, at der har lydt dommedagsbasunstød på åndens, kunstens og kulturens vegne, hver gang et nyt medium nåede en rimelig udviklingsgrad. Det er sikkert sket, da teatret, det ældste massemedium af dem alle, blev »talende«, og da bogen blev almentilgængelig gennem tryk-

pressen. I vore dage blæses basunerne af folk, der ikke selv har beskæftiget sig med de pågældende medier på skabende vis og ikke kender deres virkemuligheder og påvirkningsstyrke, men ikke desmindre med største sikkerhed udtaler sig om dem og om kunstens og kulturens snarlige hendøen som følge af mediernes fremtrængen. Det postyr har stået på hele dette århundrede, nærmere bestemt siden filmens barndom, hvor mange mente at kunne forudse, at ingen mors sjæl fremtidigt ville gå i teatret eller åbne en bog. Desuden kunne man i 20'rne, hvor der allerede var skabt filmiske mesterværker, klart se det nye mediums moral- og samfundsnedbrydende karakter (bl.a. Georges Duhamel, Aldous Huxley og herhjemme Jacob Paludan), og endnu i 50'rne kunne Knud Løgstrup erklære filmen for kunstnerisk og etisk mindreværdig – altsammen udsagn der påfaldende minder om, hvad man sagde om teatret i Shakespearetiden, som vi i dag betragter som en kunstnerisk storhedstid. I 30'rne var det radioens tur til at blive udnævnt til forstyrrer af hjemlig lykke og nedbryder af kunstnerisk udøvelse og sans for samme. Og da TV kom til, var det klart for jeronimusserne, at nu stod verden ikke længere.

Den sang synger man på endnu. Men det virkelige forhold er, at det aldrig er medierne som sådanne, der svigter ordet, ånden og kunsten, det er de dele der svigter medierne. Som mulighedskilder er alle medierne, gamle som nye, rige, omend i forskellig grad og på forskellig vis. De kan tilføre netop *ordet* hver sit særpræg og hver sin støtte. De repræsenterer ikke trusler, men løfter. Forudsat naturligvis, at de bruges løfterigt. Det gør de beklageligvis sjældent – og det gælder alle medierne – men det er, for at fastslå det endnu engang, ikke mediernes skyld. Lad os se på ordets status i disse medier i dag – og i morgen.

Teatret er det ældste massemedium, i betydningen: henvendt til en »masse«, selv om den oprindelige masse nok har været en håndfuld stammemennesker omkring et bål. Ordet bliver først relativt sent centralt i teatret, som er en universel og fundamentalt menneskelig udtryksform, der må være opstået, da den første shaman tog en dyrehud over hovedet og skuldre, svingede et rasleinstrument og dansede ved bålet, så hans skygge faldt stor og truende over klippe-

væggen. En urform, der allerede kombinerer flere udtryksformer: mime, rytme, dans og »scenografi«. Teatret er fra sit udspring i ritus og mime ikke bare massemedium i ovennævnte tyd, men polymedium, dvs. kombination af mange elementer (medier). Og det har altid brugt hvad det kunne få fingre i – tanker, følelser, religioner, filosofier og alle de givne kunstarter, ikke mindst musikken. Ord har der nok været fra den spæde begyndelse, råb, sang, med svar fra »menigheden« – og der var givetvis ord i den »bukkedans«, hvoraf det antikke drama opstod. Men bærende hovedelement blev ordet først i det græske dramas store tid, hvorfra vi nok har en del tekster, men ingen viden om *hvordan* og i hvilket regie de blev fremført. Siden da har ordet haft vekslende roller og funktioner i teatret – indskrænket til liturgisk skema i middelalderens tilbagefald til rituelt drama i kristen udformning, fremtrædende igen i renæssancedramaet, i forbindelse med rytmisk fremførelse og musikalsk akkompagnement, underordnet intriger og scenepragt i barokteatret, som forklædt romanprosa i det nittende århundredes »realistiske« debatteater og borgerlige komedier, som forklædt digt i vort århundredes »forsøgsteater« anvendt som kodesprog (absurdismen og diverse former for »nyteater«) og i perioder næsten trængt ud af teatret til fordel for musik og bevægelse og udfra ideer om det »onde« ved sproget, det talte som det skrevne. Ordet kommer dog altid ind igen, som hovedelement efter sådanne »anticerebrale« udskejelser, fordi teatret ikke kan undvære det, og fordi det lever på en særlig måde i teatrets på engang meget konkrete og meget abstrakte verden – en måde der vel kommer så nær som muligt det sanselige, direkte levende ord Grundtvig hyldede, naturlig skuespiller som han var, for Herren og folket, selv om der i hans tids teater ikke var plads til ham, så hans optræden måtte foregå uden for scenen, ganske som meget ægte teater har gjort det i dette århundrede. Moderne totalteater, som jeg har en del personlig erfaring med, griber tilbage til tidligere teaterformer, undtagen den realistiske, ja, i nogle tilfælde helt tilbage til »urteatret«, men i dets nyeste former er ordet i centrum igen – med flere muligheder end nogen sinde siden det er kommet ud af realismens (naturalismens) spændetrøje.

Med bogen, det næstældste medium, der blev massefænomen med bogtrykkerkunsten, har vi det omtrent som vi har det med alkohol – den rusgift vores kultur gennem århundreder er vænnet til, og derfor finder ufarlig, i modsætning til »nyere« rusgifte, som vi finder farlige, skønt de ofte er mindre destruktive end alkoholen. Nu er bogen ingen rusgift, analogien går på tilvænningen, som gør, at vi finder bogen ikke bare ufarlig, men kulturbærende, mens de nyere medier betragtes som nedbrydende, skønt de ikke i sig selv er mere kulturskadelige end bogen i mange tilfælde er. Allerede Holberg klagede over, at »vi laborerer under bøgers mængde« – han skulle have set et moderne storforlags årskatalog – og mente dermed overflødige eller direkte skadelige bøgers mængde. Det er jo ikke blevet bedre siden, og det antyder, at den nævnte analogi kan føres en tak videre: »rusgiften bogen« – der *er* dem der har kaldt den sådan og talt om »læsningens last« – er ikke i sig selv kulturbærende element, den *kan* være det, og har været det, da den var uden konkurrence, udover teatret, men den kan også være et destruktivt, derunder indbefattet selvdestruktivt element. Man behøver bare tænke på syndflodsmasserne af sublitteratur, derunder de skematiske »ungdomsbøger«, »kvindebøger« o.lign., der har hærget landet, og den øvrige vestlige verden de senere år, og på de tonsvis af uinspirerede, lige så skematiske, afhandlinger – deriblandt, som ekstra ironi i Grundtvigåret, afhandlinger om Grundtvig, såvel som om andre, døde som levende, kunstnere, der hellere havde talt for sig selv, med egen røst, men må finde sig i at blive maltrakteret efter diverse gældende modeteorier.

Al den slags er i bedste fald overflødigt fyld, i værste fald gift. Og den kryptoanalfabetisme, der påviseligt breder sig i takt med udgifterne til uddannelsessektoren, er sikkert i mange tilfælde ubevidst oprør mod denne gift: hvis *det* er hvad man får som åndsnæring, når man lærer at læse, skulle fanden lære det, især når der er andre medier at ty til! Når bogen er »rigtig bog« er dens kulturbærende og kulturskabende værdi uomtvistelig, og man skal være mere grundtvigsk end Grundtvig for at betvivle ordets kraft og virkning i den form, eller for den sags skyld dens pædagogiske nytte, for her gælder den gamle erfaringsregel, som allerede Vico underskrev: Jeg hører og

glemmer, jeg ser og husker, jeg udfører og forstår. Men for bogen som medium gælder i dag det paradoksale forhold, at ordet i den har ringere muligheder end i teatret og i de næstfølgende medier.

Filmen søgte i sin stumme barndom og ungdom, på mange måder og ofte med stor opfindsomhed at *simulere* ordet, så at de ledsagende tekster kunne indskrænkes så meget som muligt. I mesterregie, som hos Eisenstein eller Dreyer, blev denne ordsimulering meget overbevisende – i Dreyers *Jeanne d'Arc* f.eks. er det, som man *hører* ikke bare ordene, men lydene, fra hammerslag til fugleskrig, og den film er blevet kaldt »den sidste stumfilm, der var den første lydfilm«. Talefilmens fremkomst satte i begyndelsen dette særlige filmsprog tilbage til et nulpunkt, og film blev fotograferet realistisk teater. Siden blev ordet inkorporeret på mere naturlig, dvs. filmnaturlig, vis, og en del af de senere årtiers bedste romaner har været skrevet på film. Der er ikke i de tilfælde tale om at »reducere smukke bøger til tomme billedbøger«, som man endnu kan høre litterater sige, men om gribende studier i menneskelig psyke, såvel som i landskaber og byscenerier. Som i teatret, har ordet i filmen gennemløbet flere »kredse« fra ordfattigdom til ordrigdom og til ordet-på-rette-plads. Dreyer gjorde hele turen med, fra få, sære, drømmeagtigt forsinkede halvreplikker i »Vampyr« til lange mono- og dialoger i »Gertrud«. Da unge semiologer ville fortælle ham, at hans ord var tegn og hans billeder ord, var han uimponeret: »Selvfølgelig maler man med ord og taler med billeder i filmen, skal der en hel videnskab til at hitte ud af det?« sagde han. Ligeså uimponeret var han af de dybdepsykologiske tolkningsforsøg på flere sprog, han blev præsenteret for. »Der er jo så meget der kører rundt i underbevidstheden, men det er helt unyttigt for en kunstner at få det halet frem af andre, han kan kun selv bruge det med ægte virkning.« Hvad han ville have sagt til det seneste forsøg på at udlægge hvert billede og ord i hans *oeuvre* på freudiansk vis, er ikke svært at forestille sig for en der kendte ham. Og til den påstand, der ofte blev gentaget i hans sidste år: at eet billede kan sige mere end tusind ord, havde han det ene selvfølgelige svar: »Og omvendt.« I filmen, som i teatret, har ordet i dag gode muligheder – og bedre chance for at nå ud, end i bogen.

Radioen forekom i begyndelsen at være det ideelle (levende) ordmedium, ordet uden »slagger« og uden forstyrrende elementer, som *ren* stemme. Så at sige det rensede ord, der tvang til eksklusiv lytning. Men snart fandt man ud af, at ordet faktisk ikke var så virkningsfuldt uden de distraherende indtryk af personer og renset for de mange halvhørte baggrundslyde, og man gav sig med omhu til at indføre »lydkulisser«, først i radiodramaet, siden i features, samtidigt med at man brød ordstrømmen op med musik, ja, indførte hele kanaler udelukkende med musik og lydkulisser. Folk skulle så at sige lære at se med ørerne. »Dampradioen« blev en overgang næsten trængt ud af eksistensen med TVs indførelse, men siden har den fået en slags renæssance ved netop at understrege og udbygge ordet igen. Transistoren har desuden gjort radio til hvermandseje, hvor den før var familieeje. Unge mennesker vandrer rundt i walkman udstyr, aldeles afskåret fra omverdenen, fortabt i lyd. Ganske vist er det mest musik de hører, men det er bemærkelsesværdigt, at de ord, der kommer igennem, synes at virke stærkere end ordene i andre medier, især i presse og litteratur: man får mange flere henvendelser og spørgsmål på et radioindlæg, end på et skrevet indlæg. Kryptoanalfabeterne er ikke ord-analfabeter, kun skrift-analfabeter. Om de også bliver orddøve, som de er skriftblinde, vil afhænge af, hvilke ord der bliver brugt i radioen, og af om TV-folk lærer at bruge *deres* medium mere hensigtsmæssigt. F.eks. er det meste nyhedsstof mere radioegnet end TV-egnet. Det er en medie-overtro, at man absolut skal se billeder, mens man hører nyheder. Tværtimod hensigten virker de mange ensartede billeder i nyhedsudsendelser – af politikere, krigssituationer osv. – sløvende for interessen. Det vil være en velsignelse, når de to medier finder sammen i en bedre fordeling af stof for øren og øjne. Udtrykket »live« om direkte udsendelser »fra stedet og øjeblikket«, er jo i øvrigt ganske grundtvigsk. Selv om vor profet næppe havde anerkendt noget af medierne som ord = ånd, havde han sikkert foretrukket radioen, og i den igen »live« udsendelser.

TV (video) er ikke bare det nyeste medium, men det der har størst potentiel, for det levende ord, som for det levende billede. Jeg taler her om det kunstneriske potentiel, for den gængse benyttelse af dette

spændende medium som ren kukkasse, hvori man kan se skiftevis fodbold og opera, er ikke interessant i vor sammenhæng. Personligt er jeg fuldstændig fascineret af dette potentiel, som jeg selv, i nært samarbejde med en billed- og lydtroldmand fra den anden side Atlanten, instruktør-komponisten Tom O'Horgan, har været med til at realisere. Som alle de andre medier venter, ja, skriger TV-mediet på de rette personer og den rette brug inden for den uendelige mængde muligheder. Skønt det er massemediet par excellence i den forstand, at det ses – høres af flere end alle de øvrige medier tilsammen, er det også et intimt, nært, indtrængende medium, der kommer til den enkelte i hans/hendes hjem, som bogen gør det. Samtidigt ejer det filmens muligheder for at sprænge tid og rum – men med sin egen magi, der ikke er filmens. Den er heller ikke teatrets, skønt den bruger både aktører og scenografi. Netop fordi TV for den enkelte seer – hører opleves som en personlig henvendelse, hvad der bl.a. giver sig udslag i, at folk synes de *kender* de mennesker de ser på TV, og fordi mediet er »nærsynet«, dvs. give mange oplevelser i lille format, pr. sekund, egner det sig ikke til teaterinstruktørens maleri med bred pensel og sceneaktørens spil på »løftet« plan. Det egner sig heller ikke til filmens fejen-henover store scenerier, men dets muligheder for at skabe associationer er rigere end filmens. Mest af alt minder mediet for udøveren (den kunstneriske) om malerkunsten: man kan hælde farver på og af, »gå i grafik«, lade billedet »huske« andre billeder, spille på bevidste og ubevidste sjælelige lag. Ja, modsat den gængse opfattelse, er TV i eminent grad egnet til at gengive og udforske sjælelige processer og indre forløb. Også lydligt og musikalsk byder det på utalte og for det meste uprøvede muligheder. Og *ordet,* det levende, nære, personlige og personligt opfattede ord har bedre virkefelt i det medium, i dag og i morgen, end i noget andet.

Hvor stærkt og personligt dette medium kan virke, når det er kunstnerisk brugt med følsomt-intelligent samspil mellem ord og billede, musik og bevægelse, har jeg selv adskillige beviser på i henvendelser efter mine og O'Horgans TV-spil, som de skrivende og telefonerende seere har været optaget af, at de forskelligste grunde, men med det fælles punkt, at de alle har følt, det var meddelelser til dem

personligt. Mest gribende (og stimulerende for mig) er en opringning i år, efter mit senest sendte spil, »Erindring om fremtiden« (1981) fra en læge, der fortalte, at stykket havde ændret hans liv – intet mindre – ved at sætte spørgsmål ved hans vante måde at tænke og føle på. Han havde taget stykket på videobånd og set det utallige gange, eller rettere set – hørt det, altid med denne følelse af at blive *talt* til. Andre seere fortalte, hvor *opstemte* stykket havde gjort dem, skønt det faktisk er en tragisk historie. Men deri adskiller TV-mediet sig jo ikke fra andre: at den blotte kunstneriske energi, når den er til stede, er oplivende, uanset emne og forløb.

Summa summarum af denne mediegennemgang med det levende ords muligheder for øje bliver altså, at der er grund til de bedste forhåbninger og forventninger for ordets fremtid. Det har flere muligheder for flere udtryk i flere former end nogen sinde – når vi husker, at ordet jo ikke opstår *af* medierne men *i* dem, og at det er vores opgave som udøvere at bruge ordet og bruge det godt, og som modtagere at opfatte det og opfatte det inderligt.

ELSA GRESS
Forfatter, f. 1919, mag. art 1944. Kronikør til diverse dagblade. Essaysamlinger, skuespil, radio- og TV-spil samt romanerne »Mellemspil«, 1947, »Concertino«, 1955, »Jorden er ingen stjerne«, 1956, erindringsbøgerne »Mine mange hjem«, 1965, »Fuglefri og fremmed«, 1971, »Compania I-II«, 1976 og »Salamander«, 1977.

Modersmål-Selskabet har
tidligere udgivet

Vort modersmål er ...
Årbog 1980
Forlaget i Haarby.
Udsolgt

Sproget i Industrisamfundet
Årbog 1981
Forlaget i Haarby

Så tal dog dansk!
Årbog 1982
2. oplag 1983
Forlaget i Haarby

Debatserien
Hvor går dansk hen?:

Syv synspunkter på modersmål
og danskundervisning (I)
SK-Forlag, Randerup, 1981

Hvor lærer lærerne dansk? (II)
SK-Forlag, Randerup, 1982

Dansk i Æteren (III)
SK-Forlag, Randerup, 1983

Serien er i kommission hos
Kroghs Skolehåndbog A/S, Vejle

Aksel Schiøtz: Om at synge dansk
C. A. Reitzels Forlag A/S, 1983

Sprog og Samfund (Medlemsblad)
3 numre er udgivet i 1983

Modersmål-Selskabets sekretariat
Skolebakken 81
2830 Virum